

Zusammenfassung

Als 1920 feststand, dass Nordschleswig zukünftig zu Dänemark gehören sollt, während das übrige Schleswig weiterhin deutsch blieb, entstand südlich der neuen Grenze eine neue Situation für den dänisch gesinnten Teil der Bevölkerung. Während es bisher die großen nordschleswigschen Vereine, der Schulverein, der Wählerverein und der Sprachverein gewesen waren, die die Dänen in politischen und kulturellen Belangen repräsentiert hatten, mussten die dänischen Südschleswiger nun lernen, auf eigenen Beinen zu stehen. Mit Hilfe Dänemarks machten sie sich daher daran, neue dänische Institutionen und Verbände zu gründen so dass die existierende Minderheit zukünftig gegenüber ihrer Umgebung geschlossen auftreten konnte und die dänische Gesinnung nicht nur aufrechterhalten, sondern auch ausgebaut werden konnte. Auf welche Weise versuchte man, die dänisch gesinnten Südschleswiger zu organisieren und wie reagierten diese darauf? Dies ist für einige Landgemeinden der 2. Abstimmungszone untersucht worden und die Ergebnisse dieser Untersuchung werden in diesem Aufsatz präsentiert. Insgesamt gesehen zeigt es sich, dass die dänisch gesinnten Familien nicht ohne Weiteres alle neuen Angebote annahmen und dass die Identifikation mit Dänemark als Vaterland nicht unbedingt eine automatische Identifikation mit den neuen Organisationen der dänischen Minderheit bedeutete.

Anmeldelser

Alberts, Klaus: Volksabstimmung 1920. Als Nordschleswig zu Dänemark kam.

Boyens, 2019, 199 sider.

Schlürmann, Jan: 1920. Eine Grenze für den Frieden. Die Volksabstimmung zwischen Deutschland und Dänemark.

Wachholtz, 2019, 240 sider.

100-året for den dansk-tyske grænse af 1920 har også fået historikere i Slesvig-Holsten til at skrive bøger om begivenhederne dengang, hvor de skildres og sættes i perspektiv. Som nord for grænsen er resultatet foreløbig kun i beskedent omfang blevet nye forskningsresultater. Troels Finks *Da Sønderjylland blev delt 1918-1920 I-III* fra 1978-79 står fortsat som det videnskabelige hovedværk om grænsedragningens politiske historie. Historiske jubilæer giver åbenbart sjældent mulighed for grundlæggende studier. De står først og fremmest i formidlingens tegn. Det er også under denne synsvinkel, Klaus Alberts' og Jan Schlürmanns bøger skal ses og vurderes. Hvilken af dem bliver den nye, tysksprogede standardfremstilling om emnet?

Schlürmanns bog er det sikre valg. Skønt længst i sidetal er den med sit mindre format den mest kompakte fremstilling af de to. Den er også den strammest disponerede. Kronologien er den røde tråd i en symmetrisk fremstilling af den dansk-tyske grænsekonflikt. Udgangspunktet er det gamle hertugdømme Slesvig og konfliktens etablering før midten af 1800-tallet samt dens eskalering under de slesvigske krige og det preussiske styre. I centrum står konfliktens kulminering med Slesvigs deling i 1920, og derefter følges dens langtrukne nedtrapning frem imod vor tids fredelige forhold. Fremstillingen er afbalanceret. Den er skrevet med klar distance til de nationale diskurser, men uden irriterende bagklogskab. Dansksproget forskning er pænt repræsenteret på litteraturlisten, Finks ovennævnte værk dog kun med sit tredje bind. Tilsvarende er Franz von Jessens håndbog i det nordslesvigske spørgsmåls historie på kildelisten, men ikke hans håndbog i det slesvigske spørgsmåls historie, hvor tiden 1918-20 ellers behandles.

Det indledende rids af hertugdømmet Slesvigs historie fra dets opståen i middelalderen til 1864 kommer fint omkring dets navne, afgrænsning (hvor Fanø dog fejlagtigt medregnes til Slesvig), Abelslægten og Schauenborgerne, 1460 i ny fortolkning, de mange delinger og hertuginjer, slesvigsk identitet, sprogforhold, helstaten, de nationale bevægelser, den

slesvig-holstenske opstand og Treårskrigen. Desuden behandles her forfatningskonflikten (hvor fællesforfatningen fra 1854 dog misforstås som en forfatning kun for kongeriget og Slesvig og sammenrodes med hertugdømmets særforfatning fra samme år og hvor Novemberforfatningen fra 1863 heller ikke forstås helt rigtigt) – sluttende med krigen i 1864. Det følgende kapitel om Slesvig og Preussen-Tyskland 1864-1914 fungerer ligeledes som baggrundsorientering. Heller ikke her gør enkelte skønhedspletter (Askov henlægges til Nordslesvig og redaktør Jessen gøres til indfødt flensborger) afbræk i en solid fremstilling med sikre vurderinger.

De tre næste kapitler udgør bogens hoveddel. Det første følger det slesvigske spørgsmål under Første Verdenskrig, hvilket vil sige fra krigens udbrud i august 1914 og indtil årsskiftet 1918/19. Også her kommer forfatteren godt rundt om begivenhederne. H.P. Hanssens initiativer står centralt i fremstillingen, der også medtager reaktionerne og modforslagene blandt de tyske nordslesvigere og i Slesvig-Holsten. Ved behandlingen af Aabenraa-resolutionen fremgår det ikke tilstrækkelig klart, at opfattelsen af Flensborg som hørende til Nordslesvig, om end ikke det danske Nordslesvig, sammen med ønsket om en afstemning her samtidig med den i Nordslesvig, var et mindretalsvotum med kun to navne under. Alternative bestræbelser, hen imod slesvig-holstensk autonomi henholdsvis en grænse ved Dannevirke, behandles ligeledes. Kapitlet om Slesvig på fredskonferencen og i Versaillesfreden giver tilsvarende kompetente skildringer af såvel den danske regerings som de nationalkonservative Dannevirke-mænds og den tyske regerings og Det tyske Udvalgs standpunkter.

Den internationale Kommissions virke, afstemningskampen og afstemningsresultaterne får deres eget kapitel, der også runder alternative grænseforslag som Tredje-linjen fremsat fra tysk side, Claudel-Heftye-linjen indstillet af et mindretal i kommissionen og en internationalisering af Flensborg og resten af anden zone krævet af Flensborgbevægelsen. Når det fremstilles, som om Tyskland den 15. juni underskrev "den tresidede traktat" mellem Tyskland, de allierede og Danmark, er det dog ikke rigtigt. Tyskland havde da regeringskrise, og det blev i stedet til, at der alene blev indgået en "tosidet traktat" mellem de allierede og Danmark af 5. juli, hvormed Danmark opnåede suveræniteten over første zone med tilbagevirkende kraft til den 15. juni. Kapitlet skildrer kort festlighederne på begge sider.

De to sidste kapitler behandler årene fra 1920 til nu. Rigtigt fremhæver Schlürmann her med Frank Lubowitz, at det empiriske grundlag for Clausen-linjen – den senere 1920-grænse – daterer sig fra 1880'erne. Han påpeger ligeledes rigtigt den store diskrepans mellem stemmer for Tyskland og Danmark i første og anden zone og den betydeligt lavere tilslutning til henholdsvis det tyske og det danske mindretal efterfølgende. Kapitlerne giver

atter et vel afrundet billede her med fokus på mindretalsspørgsmål, grænse-udfordringer, infrastruktur, valutaproblemer m.m. Med rette sætter bogen skel i 1933, så nazismens ansvar for den langtrukne forsoning synliggøres, men Sydslesvig-hjem-kampagnen efter 1945 og København-Bonn-erklæringerne nævnes naturligvis også. Den udmærkede bog klinger ud med at lægge det op til kommende generationer, hvor meget dansk-tysk grænse, der skal være i fremtiden.

Alberts' bog har fortrinnet på visse områder. Det gælder således kort og illustrationer. Hvor de i Schlürmanns bog er samlet på indskudte sider i midten, er de hos Alberts jævnt fordelt ud over hele bogen, hvilket fremmer sammenhængen mellem tekst og billeder, og det større format giver bedre muligheder ikke mindst for at vise gode kort over 1500-1600-tallets delinger og 1800-tallets forskellige forslag til deling af Slesvig, ligeledes af de forskellige zonegrænser og alternative grænseforslag 1918-20. Alberts bringer også fyldige, ofte fuldstændige uddrag af centrale kilder. Om det er en fordel eller en ulempe for læseligheden, må den enkelte læser vurdere ud fra sit individuelle behov, men det skal nævnes her som en facilitet ved bogen.

Alberts' fremstilling bygger så vidt ses udelukkende på tysksprogede kilder og litteratur. Danske kilder benyttes imidlertid via den tosprogede serie *Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion/Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie*, og Alberts har været flittig til at inddrage danske historikers forskning og synspunkter, hvor de foreligger på tysk i konferencerapporter, artikler i *Grenzfriedenshefte* o.l. Alligevel er og bliver det et problem, at et hovedværk som Finks ovennævnte trebindsværk ikke benyttes.

Alberts har valgt et andet perspektiv end Schlürmann, nemlig det danske riges stadige reduktion i kraft af 1600-tallets svenskekrige, tabet af Norge i 1814 og katastrofen over dem alle, nederlaget i 1864 med tabet af hertugdømmerne. I denne forfaldshistorie ser Alberts nemlig årsagen til, at der fra dansk side blev udfoldet så store bestræbelser på at itale- og iscenesætte grænseændringen i 1920 som en genforening, hvor en del af det tabte Slesvig vendte tilbage til moderlandet. Han ser dette og særlig den højtidelige fejring med kongen og den hvide hest i centrum som et anakronistisk forsøg på en kollektiv behandling af et nationalt traume. Efter anmelderens mening er dette lange tidsperspektiv problematisk. Tabet af Skånelandene og Norge udgjorde i 1920 næppe længere åbne nationale sår, overlejret som de var af troen på nordisk samhørighed. Nederlaget i 1864 er en anden sag. Udvandrede og udviste sønderjyder mindede danskerne nord for Kongeåen om langsigtede menneskelige følger af nederlaget. Støtten til sønderjyderne blev en folkesag. Det rækker som forklaring på den omfattende fejring af genforeningen med Sønderjylland.

Grundlæggende afviser Alberts imidlertid, at der er retsligt grundlag for at tale om en genforening. Ifølge Alberts ophævede Christian I's aftale med det slesvig-holstenske ridderskab i Ribe i 1460 hertugdømmet Slesvigs status som et dansk len. Båndet mellem Slesvig og Danmark var herefter alene af dynastisk karakter. Derfor kunne der i 1920 ikke være tale om en rigtig genforening: "En del af det tidligere autonome hertugdømme Slesvigs område bliver i 1920 indlemmet i kongeriget Danmark, ikke genforenet med dette." Ifølge Alberts er genforeningsperspektivet en "historieforsknings", som bør henvises til "historiens ringbind med afsluttede sager". Christian X's ridt var en unødvendig "komedie", da indlemmelsen af Sønderjylland var tilstrækkeligt begrundet med nationalitetsforholdenes udvikling i 1800- og 1900-tallet. Alberts afviser dermed ikke 1920-grænsen som sådan, men den tilhørende officielle danske historiepolitik. Det skal også fremhæves, at Alberts beklager den dansk-tyske helstats sammenbrud og den dermed sammenhørende deling af Slesvig. Om sin bog siger han: "Den bæres tillige af en beklagelse af, at det ikke lykkedes konger og politikere i det 19. og 20. århundrede at opretholde Slesvig med sin regionale rigdom og sin egenart som et hele og *som sådan* føre det ind i fremtiden. Forbundsopbygningen hos de Danmark så nærtstående Forenede Stater, Schweiz' statslige konstruktion og Christian VIII's/Frederik VII's forfatningsudkast udgjorde lovende udgangspunkter for en moderne fremtid for helstaten." Alberts gør ret i at påpege alternativer til den udvikling, som fandt sted, men efter anmelderens opfattelse var den dansk-tyske helstat dødsdømt efter nationalstatstankens fremkomst og fremvækst i 1800-tallet. Uanset hvor dygtige konger og politikere monarkiet havde rådet over, ville Tysklands samling før eller siden have ført til, at Holsten og Lauenborg og i det mindste en større del af Slesvig var gået tabt.

Alberts' kritiske syn på den danske genforeningsgrundfortælling har ikke overraskende givet anledning til diskussion. Det vil føre for vidt at komme nærmere ind på denne her. Anmelderen henviser til sin artikel om genforeningsbegrebet i *Sønderjysk Månedsskrift* 2020:7.

Perspektivet i bogen betyder, at dens titel rammer temmelig skævt i forhold til dens faktiske indhold. Vi skal gennem en omfattende og detaljerig baggrundsbeskrivelse, før vi to tredjedele henne når frem til efteråret 1918. Begivenhederne 1918-20 afhandles over mindre end 50 sider. Det betyder, at så væsentlige aspekter som de tysk-borgerliges og arbejderbevægelsens stilling til grænsedragningen i det væsentligste forbigås, økonomiske og sociale forudsætninger ligeledes. Bogen standser ved 1920. Grænsedragningens efterhistorie om, hvordan der opstod to nationale mindretal nord og syd for grænsen, deres krav om en revision af 1920-grænsen henholdsvis i mellemkrigstiden og efter 1945, mindretalsproblemernes gradvise løsning,

København-Bonn-erklæringerne m.m. behandles således ikke. Det er forfatterens frie valg, og det samme gælder hans overordnede perspektiv, men det er valg, som betyder, at hans bog ikke kan blive den moderne, tysksprogede almene fremstilling om afstemning og grænsedragning. Dette udelukker dog ikke, at den kan have interesse som en personligt farvet fortolkning af helstatens og hertugdømmets dramatiske historie.

Hans Schultz Hansen

**Ankjærgaard, Simon Kratholm (i samarbejde med Ole Sønnichsen):
Genforeningen 1920. Da Danmark blev samlet.**

Storyhouse, 2019, 406 sider.

Genforeningen 1920. Da Danmark blev samlet er en statelig bog i coffee table-format, lækkert trykt og velillustreret. Selvom dens 400 sider muligvis kunne skræmme én og anden mindre læsevante, så er det uden grund: Der er god plads på siderne, sproget flyder let og bogen er hurtigt læst.

Forfatterens udgangspunkt er hans forundring over, at Sønderjyllands genforening med Danmark som regel fremstilles som noget naturgivet; som noget, der måtte ske – og at den nuværende grænse ses som den helt indlysende, naturlige grænse mellem Danmark og Tyskland. Men meget kunne være gået helt anderledes, og forfatterens målsætning er derfor at formidle og diskutere, hvorfor og hvordan Genforeningen fandt sted (efter skriftet, s. 381). Det gør han så på udmærket vis.

Det centrale ord i forfatterens målsætning er "formidle". Kendere af Genforeningens historie vil ikke møde meget nyt, og bogen kan derfor ikke erstatte Troels Finks mere end 40 år gamle trebindsværk *Da Sønderjylland blev delt 1918-1920*. Men det er heller ikke intensionen, og bogen giver alligevel en forholdsvis grundig – og ret traditionel – gennemgang af de vigtigste begivenheder i genforeningsprocessen: fra det tyske nederlag i Første Verdenskrig over den indædte kamp om den kommende grænses beliggenhed til kongens ridt over grænsen og den store fest på Dybbøl den 10. og 11. juli 1920. Bogen opfylder dermed på udmærket vis en ny generations behov for et standardværk om Genforeningen, og det er derfor ikke ufortjent, at værket har ligget på bestsellerlisterne stort set siden den udkom.

Forfatteren har valgt at følge nogle hovedpersoner undervejs. Persongalleriet udgøres blandt andet af trekløveret fra Tysklands og Preussens parlamenter, H.P. Hanssen, Nis Nissen og H.D. Kloppenborg-Skrumsager. Det rummer et drama i sig selv, at Kloppenborg-Skrumsager brød med de to andre på spørgsmålet om Flensborgs fremtid. Også de to rigsdanskere, H.V. Clausen og Ionas Collin, der stod i skarp opposition til hinanden, får lov at spille vigtige roller, og det samme gør kong Christian X og statsminister Zahle. To almindelige, sønderjyske krigsdeltagere er der også blevet

plads til: Lorenz Jepsen fra Valsbøl i 2. afstemningszone og Sigurd Kloppenborg-Skrumsager (søn af H.D.) fra Københoved i 1. afstemningszone. Men dem slipper vi nu forbløffende hurtigt igen, og de kommer først tilbage igen i et efterskrift. Det er ærgerligt, for de ville have kunnet give en lokal og praktisk vinkel på genforeningsprocessen og have blødt lidt op på den megen storpolitik.

Fejl og misforståelser har ikke kunnet undgås. Her skal nævnes nogle af dem: Christian X var ikke 46 år i juli 1920, men 49 (s. 6 – alderen er til gengæld rigtig s. 348). P.J. Refshauge var ikke amtsrådsmedlem, men landråd (s. 6). Pontoppidans digt indledes ikke "Det klinger som et eventyr...", men "Det lyder..." (s. 7). Det er heller ikke indlemmelsen af lille Lauenborg i det danske monarki, der får balancen mellem dansk- og tysktalende i riget til at forandre sig – det er tabet af Norge. De slesvigske krige og deres baggrund bliver forenklet lige lovlig meget (s. 14ff). Slesvig og Holsten indlemmes i 1867 ikke i Det Tyske Forbund (det fandtes ikke længere fra 1867), men i kongeriget Preussen og dermed også i det nyoprettede Nordtyske Forbund (s. 22). Den hårde fortyskningspolitik blev ikke først indledt med von Köller i 1897; blandt andet de hårde presseprocesser, som direkte nævnes i teksten, hører navnlig hjemme i tidsrummet 1881-1892 (s. 22). Den slesvig-holstenske trikolor blå-weiss-rot betegnes som det "slesvigske" flag (flere steder). Når H.P. Hanssen valgte at henvise til §5 i sin store tale i rigsdagen i oktober 1918, så skyldtes det ikke, at han tillagde den statsretlig værdi, men først og fremmest et ønske om at vise kritikerne gennem hele hans politiske karriere hjemme i Nordslesvig, at de havde haft uret (s. 54). S. 62 skriver forfatteren, at det ikke gjorde den danske regering noget, at det slesvigske spørgsmål ikke fyldte noget videre i den danske presse. Men det var nu rent faktisk den selvsamme regerings meget strikse presse-censur, der nidkært lugede enhver nok så beskeden omtale af Slesvigs skæbne efter krigen ud af de danske aviser! H.V. Clausen lagde ikke "kimen til en senere ophedet debat" om Flensborg, da han med sin "Clausenlinje" fra 1890 (og kendt i en videre kreds i 1901) ikke tog stilling til byens fremtid – tvært imod forsøgte han at undgå den på et tidspunkt, da den ville være frugtesløs (s. 77). Sprogskripterne i mellemkrigstiden 1850-1864 fastslog ikke, at skolesproget skulle være dansk i (hele) Slesvig, men kun i de områder, hvor det stadig var talesprog (s. 86). Nordslesvig gøres synonym med Sønderjylland (flere steder, blandt andet s. 163). Flensborg Avis' redaktør Ernst Christiansen omtales konsekvent som Flensborgmand, men han var nu – til flensborgmændenes store fortrydelse – Dannevirkemand (blandt andet s. 238). Til gengæld gøres Ionas Collin til Ejderdanner (s. 201), selv om han også var Dannevirkemand. Hvad han blev efter 1920, er en anden

sag. Endelig blev fredstraktaten ratificeret 10. januar 1920 og ikke 1919 (s. 287) – men det er nu formentlig en trykfejl.

I de afsluttende betragtninger får Maren Sørensen med rette god plads til et fint citat, men hvorfor nævnes det ikke, at hun efter 1920 slog sig ned i Valsbøl, hvor hun sammen med Lorenz Jepsen tog en dansk gerning op? Her var ellers alletiders chance for at samle Jepsen op igen. På samme måde kunne både Jepsen og Sigurd Kloppenborg-Skrumsager, som vi også temmelig brat slipper, være samlet op igen med et par indtryk fra afstemningerne i Valsbøl og Københoved. Det ville illustrere den verden til forskel, der var på det næsten 100% danske Københoved og det tyskdominerede Valsbøl.

Billedmaterialet er gennemgående fint, og formatet tillader en stor og flot gengivelse. Men billedet s. 368 nederst forestiller nu ikke H.P. Hanssen på talerstolen i 1920. Det er formentlig til et årsmøde før 1914.

Den sidstnævnte fejl er næppe forfatterens, men skyldes en fejl i billedregistreringen hos rettighedshaveren, Museum Sønderjylland. Og det kan passende minde både denne anmelder og denne anmeldelses læsere om, at ingen bog er uden fejl, og selv om man godt kunne have ønsket sig, at den ovennævnte opremsning havde været kortere, så skal det ikke skygges for, at *Genforeningen 1920. Da Danmark blev samlet* er en god bog. Den er i hvert fald et rigtigt godt sted at starte, hvis man vil beskæftige sig med genforeningens historie.

René Rasmussen

Auge, Oliver (red.): Burgen in Schleswig-Holstein. Zeugen des Mittelalters einst und jetzt.

Wachholtz Verlag, 2019, 206 sider.

Den særdeles aktive lærestol i Regionalhistorie ved Universitetet i Kiel, under ledelse af professor Dr. Oliver Auge, arbejder til stadighed med flere forskningsprojekter. Resultatet af ét interdisciplinært projekt med økonomisk støtte fra det Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) foreligger med denne publikation, som med i alt 13 bidrag behandler en række centrale temaer vedrørende de høj- og senmiddelalderlige borge i Slesvig og Holsten. Bogens tyske titel er forresten ikke ganske dækkende, eftersom undersøgelserne strækker sig fra Kongeåen, det middelalderlige hertugdømme Slesvigs nordgrænse, samt Holsten frem til Elben. Undersøgelserne inkluderer desuden Stormarn, Nordfriesland og Ditmarsken.

I bogens indledning gør udgiveren Oliver Auge med rette opmærksom på, at borgforskningen i det nuværende Schleswig-Holstein endnu lader meget tilbage at ønske, som følge af manglen på skriftlige kilder og mang-

lende arkæologiske undersøgelser. Den historiske bevidsthed om regionens borge har som oftest indskrænket sig til de kendte hovedborge som Segeberg, Kiel, Itzehoe, Rendsborg, Flensborg, Plön og Eutin, mens mindre dimensionerede adelige boliger og befæstningsanlæg hidtil ikke er udforsket systematisk. I et samarbejde mellem historikere, middelalderarkæologer og arkæologer fra museumsverdenen i Schleswig-Holstein (Archäologische Denkmalspflege) siden april 2015 er skriftlige kilder og samlinger (herunder Karl-Wilhelm Struwes optegnelser) samt materielle levn fra borganlæg mellem Kongeåen og Elben blevet intenst undersøgt og analyseret ("Kleinburgen als Phänomen sozialen und herrschaftsräumlichen Wandels"). Blandt de ledende forskningsspørgsmål var borganlæggenes topografiske beliggenhed i relation til vej- og handelsforbindelser, materielle levn og spørgsmålet om kontinuitet mellem tidlige og sene borganlæg, forholdet mellem borg og by også i økonomisk henseende samt magt og herskab. Hertil kommer forholdet mellem borgvæsen og bondesamfund samt relationen borg og kirke.

I udforskningen af borge har vægten i Slesvig-Holsten hidtil, som fremhævet af Oliver Auge, entydigt ligget på de centrale hovedanlæg. Forfatterne har koncentreret sig om enkelte betydelige borganlæg, hvortil senest kommer blandt andet Trittau samt det historisk-arkæologiske Alt-Warнемunde. Også ved udforskningen af motte-anlæg nord for Elben genkendes det samme mønster med vægt på de enkelte anlæg ("Einzelburgenforschung"). Den nye komparative tilgang bygger på en samlet kortlægning og analyse af mindre kendte borganlæg i deres topografisk-socialt virkefelt. Det er som vist af middelalderarkæologen Ulrich Müller muligt at anvende en typologi af borganlæg fra de tidlige ringvolde til opførelsen af motte- og andre middelalderlige forsvarsanlæg. For at lokalisere en borg arbejdes konkret tværfagligt med flere kildetyper såsom historiske kort, stednavne, fotooptagelser fra luften samt geomagnetiske undersøgelser og arkæologiske udgravninger. Spørgsmålet om kontinuitet i borgbyggeri og -anvendelse frem mod den tidlige nyere tid indtager en central placering. En sammenligning med tiden før det 11./12. århundrede viser eksempelvis, at antallet af borge synes at være formindsket, at der, med andre ord, må have fundet en koncentrationsproces sted.

På grundlag af arkæologiske kilder tegner Ulrich Müller et billede af borgen og dens bygninger samt det dagligliv, som udspillede sig på grundlag af fundgenstande, inklusive våben. Spørgsmålet om forholdet mellem borg og by er undersøgt af Frederic Zangel, som med eksempler fra Hamborg og Lybeck berører væbnede konflikter og ødelæggelse af borge fra borgerens side. Overtagelsen skete ikke altid på grundlag af væbnede konflikter; via køb og pantsættelse var det eksempelvis muligt for bymagistrater at

udnytte borge og deres tilliggender. Borge var som bekendt oprindeligt centrale herskabsinstrumenter for det omliggende land og blev i Høj- og Senmiddelalder sæde for vigtige ofte selvstændige aktører som lensmænd og fogeder.

Forholdet mellem borg og kirke er undersøgt af Henning Andresen, som behandler bispeborgene i Slesvig og Holsten samt de relativt få borgkapeller. Kun få fællestræk lader sig fastlægge på dette grundlag. En undersøgelse af forholdet mellem borge og sognekirker savnes endnu for Slesvig-Holstens vedkommende.

Nordfriesland og Ditmarsken indtog i flere henseender en særstilling i forhold til hertugdømmerne. Jens Boye Volquartz behandler med flere nye aspekter borge og befæstninger i disse områder og viser med eksempler kooperations- og konfliktlinjer mellem mægtige familier/magthavere og bønder.

Tematet borg og konflikt er undersøgt af Stefan Magnussen, Jens Boye Volquartz og Frederic Zangel på grundlag af striden om hertugdømmet Slesvig (1404-1435), hvor flere borge var involveret. Gerne havde man læst konkret om kampene ved blandt andet Svavsted og Duborg. Borge som centrum for økonomiske dispositioner og handlinger er endelig behandlet (Jens Boye Volquartz og Frederic Zangel) samt borg og samfærdsel, inkl. toldoprævning og borge som grundlag for sikre vejforbindelser (Stefan Brenner og Frederic Zangel). Bogen afsluttes med et større bidrag af Ulf Ickerodt og Eicke Sieglöff om borge og den moderne arkæologiske bevaring og sikring (ty. "Denkmalpflege").

Sammenfattende er der meget nyt at hente i den foreliggende bog, som med sine velskrevne og alment tilgængelige bidrag inkl. Nordfriesland og Ditmarsken sætter fokus på middelalderlige borge og befæstninger som en vigtig del af dagens kulturarv i Slesvig-Holsten. Området mellem Kongeåen og den nuværende dansk-tyske grænse kunne som en del af det gamle danske hertugdømme Slesvig have fortjent at blive fremhævet i højere grad med henblik på at afklare ligheder eller forskelle til andre borganlæg og befæstninger i hertugdømmerne. Bogen er rigt forsynet med illustrationer, udvalgte kort samt glossar og litteraturliste.

Jens E. Olesen

**Auge, Oliver, Nina Gallion og Thomas Steensen (red.):
Fürstliche Witwen und Witwensitze in Schleswig-Holstein.
Matthiesen Verlag, 2019, 319 sider.**

Da jeg for en del år siden besøgte det stemningsfulde slot i Husum for første gang, skrev jeg på en afhandling om hertug Hans den Ældre. Det var derfor en særlig oplevelse, da jeg pludselig stod ansigt til ansigt med her-

tugens mor, enkedronning Sofie, hvis portræt hænger i et af slottets mange smukke rum. Klædt i sort dragt med hvid hovedbeklædning og foldede hænder sidder hun, uden at ansigtet afslører hendes sindsstemning. Jeg havde ikke været klar over, at portrættet af Sofie hang på slottet i Husum, ja jeg vidste i det hele taget ikke meget om hende, da hun sjældent er nævnt i historiebøgerne.

Kort fortalt kom Sofie fra Pommern og blev i 1518 gift med hertug Frederik I, efter at hans første hustru Anna af Brandenburg var død nogle år forinden. Ved brylluppet var Frederik I hertug over halvdelen af Slesvig-Holsten, fra 1523 til sin død i 1533 var han konge over Danmark-Norge og enehertug over Slesvig-Holsten. Sofie var således først hertuginde og senere dronning. Hun blev ikke blot mor til Hans den Ældre, men også til hertug Adolf af Gottorp og Frederik, der skulle være fyrstebiskop, men døde forholdsvis ung. Derudover fik hun døtrene Elisabeth og Dorothea, der begge blev gift som hertuginde i Mecklenburg. Nogle år efter Frederik I's død bosatte hun sig i Kiel, der sammen med Pløn amt udgjorde den slesvigholstenske del af hendes enkepensionsgods – det såkaldte livgeding. I Danmark fik hun Lolland og Falster. Sofie levede som enke frem til 1568, hvor hun døde 70 år gammel. Hun blandede sig ikke nævneværdigt i politik og fristede efter alt at dømme en tilbagetrukket tilværelse blandt de mange adelige, der også var bosat i Kiel. Måske ønskede Sofie ikke at involvere sig i politik, men hun stod også i den særlige situation, at den konge, Christian III, der satte sig på tronen efter hendes mands død, ikke var hendes egen søn. Han var tilmed kun fem år yngre end Sofie, så hun havde tydeligvis ikke noget at skulle have sagt i forhold til ham. Derfor gjorde hun formentlig klogt i at holde sig borte fra den politiske scene, hvor hendes to egne sønner, Hans og Adolf, dog efterhånden kom til at spille en stadig større rolle. Vi kender det prægtige optog, der fulgte Sofie til hendes sidste hvilested i Slesvig Domkirke i 1568. Kisten blev båret ind i kirken omgivet af ridderskabets fornemmeste mænd, der bar våbenskjold for Sophies aner og Slesvig-Holsten (Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie, 2. bd. Bilag 3). Hvordan portrættet er endt på slottet i Husum, ved vi dog ikke.

I foråret 2017 dannede netop slottet i Husum ramme for et seminar om fyrstelige enker og enkesæder i Slesvig-Holsten, og det er indlæggene fra dette seminar, der nu er blevet udgivet som antologien *Fürstliche Witwen und Witwensitze in Schleswig-Holstein*. Efter mit møde med Sofie på slottet havde jeg egentlig forventet, at hun og hendes enkesæde i Kiel havde fået en plads i antologien, men Sofie er kun omtalt ganske kort i et enkelt af antologiens bidrag. Til gengæld er de gottorpske enkehertuginde Augusta og Maria Elisabeth, der begge residerede på slottet i Husum, behandlet i hele to artikler – en skrevet af Melanie Greinert og en af Albert Panten.

Greinerts artikel fokuserer på hertugenkerne selv og deres liv på slottet, mens Panten belyser forholdet til undersåtterne. Ikke mindst Augusta er en interessant karakter, der som søster til den danske konge Christian IV og mor til den gottorpske hertug Frederik III indtog en central position i forholdet mellem kongen i København og hertugen på Gottorp, i tiden inden åbenlyse spændinger førte til fuldbyrdet konflikt mellem de to fyrstehuse.

Fra det vestlige Slesvig fortsætter vi til slottet i Kiel, som efter dronning Sofies død blev overtaget af hendes søn Adolf af Gottorp. I 1567 ombyggede han slottet, der nu kom til at bestå af fire parallelle renæssancegavlhuse. Kiel var en del af Adolfs hustru Christine af Hessens livgeding, og da han døde i 1586, flyttede Christine ind på slottet. Der boede hun til sin død i 1604. I slutningen af 1600-tallet blev slottet i Kiel atter hjem for en enkedronning; Friederike Amalie, der ligesom Augusta var dansk prinsesse – datter af kong Frederik III og Sofie Amalie – og gottorpsk hertuginde, da hun havde været gift med Christian Albrecht. I en artikel analyserer Jens Martin Neumann, hvorledes hun udvidede det nu gamle renæssanceslot med den moderne baroktilbygning, det såkaldte "Amalienbau".

Mens Husum og Kiel var hovedresidenser for enkehertuginde, så havde flere af dem også slottet i Reinbek, som hertug Adolf opførte i begyndelsen af 1570'erne, som sekundær residens. Reinbek og de gottorpske enker Christine, Augusta og Maria Elisabeth er behandlet i en artikel af Antje Wendt, der påpeger flere arkitektoniske lighedstræk til slottet i Husum og henfører Reinbeks storhedstid til slutningen af 1500-tallet og første halvdel af 1600-tallet, hvor netop Christines og Augustas besøg kastede glans over slottet.

I de følgende artikler træder vi et trin ned ad den sociale rangstige i Silke Hunzingers beskrivelse af de afdelte hertugenker af Pløn, Anke Scharrenbergs gennemgang af enkerne efter fyrstebiskopperne af Eutin og Carsten Porskrog Rasmussens analyse af enkerne efter de afdelte hertuger på Als. Den sidste artikel vil jeg lige dvæle ved et øjeblik, da den dels perspektiverer til de danske dronningers livgedinger i almindelighed, dels skiller sig ud fra alle de andre artikler, da den belyser emnet tematisk med fokus på enkerens herskabsudøvelse og ikke med udgangspunkt i enkelte fyrsteenker, slotte eller dynastier. Det er velgørende i en antologi, hvor detaljerede skildringer af slotsbyggeri og indretning af gemakker fylder så godt op, som det her er tilfældet.

De tre sidste artikler falder uden for tema, de to første geografisk: Franziska Hormuth beskriver fyrsteenkerne i Sachsen-Lauenburg fra middelalderen til 1600-tallet. Og Mirja Piorr beskriver den danske dronning Christine i Odense, både før og efter hun blev enke. Artiklen lægger sig tæt op ad den eksisterende forskning i dronning Christine, men der gøres lidt ekstra

ud af forholdet til Odense by. Den tredje af disse uden for tema-artikler er Detlev Kraacks skildring af købmandsenke Catharina Nacke i Flensborg. Det var selvfølgelig noget andet at være borgerenke end fyrsteenke, men der ses også ligheder, som f.eks. offentlig iscenesættelse af slægten og dens fromhed samt engagement i fattigforsorg.

Antologien kommer således godt rundt i Slesvig-Holsten med blik ind i nabolands territorierne. Undervejs møder man et stort antal enkehertuginde og bliver budt ind på mange interessante slotte. Det er da også uden for enhver tvivl at enkefyrstindernes iscenesættelse spillede en betydelig rolle, og at den blev udøvet af alle enkefyrstinderne på deres respektive niveauer. Skulle man som læser ønske sig mere, så kunne man godt have forestillet sig en mere eksplicit udfoldelse af fyrsteskærmens magtpositioner, hvori slotsbyggeri og selv iscenesættelse blot indgik som elementer:

Grundlæggende for enhver fyrstinde – dronning eller hertuginde – var det, at hendes position som udgangspunkt var afledt af hendes ægtemands position, og derfor var forholdet til manden afgørende. Når ægtemanden døde og fyrstinden blev enke, ændrede situationen sig markant, men for flere enkefyrstinder spillede den afdøde ægtemand fortsat en rolle, særligt i den kirkelige iscenesættelse af deres dynastiske position. Det gælder for eksempel dronning Christines indretning af Gråbrødre Kirke i Odense og dronning Dorotheas udsmykning af fyrstekapellet på Sønderborg Slot. Efter ægtemandens død var det dog forholdet til den nye fyrste, der oftest var enkens søn, der var vigtigst. For eksempel nød dronning Christine godt af et bedre forhold til sønnen Christian II, end hun havde haft til kong Hans, mens dronning Dorothea modvilligt blev kørt ud på et sidespor af sønnen Frederik II efter Christian III's død. Endelig var der forholdet til familien, der hvor enkehertuginde kom fra – fik hun stadig opbakning fra fædre og brødre? Bevæger vi os bort fra det fyrstelige netværk, så var der også det slesvig-holstenske ridderskab, de førende borgerfamilier i købstæderne og bondeeliter, som f.eks. de herredsfogeder, der varetog kontakten til bondesamfundet. I flere tilfælde spørger man sig selv, hvordan fungerede disse relationer for de slesvig-holstenske enkehertuginde?

Mikkel Leth Jespersen

Duedahl, Poul: Grænseland.

Gads Forlag udgivet i samarbejde med Danmarks Radio, 2020, 320 sider.

I indledningen skriver forfatteren, at bogen handler om, hvordan den dansk-tyske grænse fik sin nutidige form, og hvordan vejene tog form efter den. Det sker i fire kronologisk opdelte kapitler med følgende overskrifter: Grænselandet 1842-1848, Frontlinjer 1848-1871, Udveje 1871-1914 og Grænatchok 1914-1920.

Forfatteren har lagt hovedvægten i fremstillingen på geografiske forhold, samfundsforhold og samfundsudvikling i bred forstand, menneskers daglige liv, de nationale konflikter under skiftende forhold, de sociale forhold og ikke mindst de lidelser og den gru, som de indkaldte oplevede i 1. og 2. slesvigske krig samt Første Verdenskrig. Omtalen heraf er ikke ny, men den bevidste fokusering så at sige "nedefra" hele vejen igennem, er det særlige ved bogen.

Det er en spændende bog. Den er velskrevet, vel disponeret og meget let læselig. Det er især godt tænkt, at forfatteren tager udgangspunkt i det skelsættende år 1842 og på ikke mindre end 74 sider tager læseren med på en rejse fra den brandhærgede by Hamborg ved Elben i syd til Kongeåen i nord. Her får man et levende indtryk af hertugdømmernes mangfoldighed og de begivenheder, der udspillede sig i dette år, som blev afgørende for den nationale udvikling. Med til denne historie hører også en god skildring af smugleriet ved Kongeåen.

Det nationale opbrud førte som bekendt til to krige 1848-1850 og 1864 med afståelsen af de tre hertugdømmer og i sidste ende en fremtid for den dansksindede befolkning som undersåtter i det tyske kejserrige. Det er hovedemnet i kapitel 2. I det 3. kapitel, der omhandler tiden 1871 til 1914, er det forsøgene på at fortyske den dansksindede befolkning, virkningerne heraf og de dansksindedes bestræbelser på at overleve som et nationalt mindretal, der er hovedemnet. Det er godt belyst. Det gælder her også omtalen af optanterne og de statsløses forhold, som har fået den plads, de fortjener. Bogens sidste del, kapitel 4, indledes med en levende omtale af tiden under Første Verdenskrig 1914-1918 med fokus på livet i skyttegravene, krigens rædsler og dagligdagen på hjemmefronten. Det er godt skrevet. Derimod er den sidste del af dette kapitel om tiden fra det tyske nederlag i november 1918 til fremkomsten af den nye dansk-tyske grænse i sommeren 1920 efter anmelderens formening den svageste del af bogen.

Bogen har som nævnt titlen "Grænseland". Det dækker som udgangspunkt i forfatterens optik hele området mellem Elben og Kongeåen. Altså de tre hertugdømmer Lauenburg, Holsten og Slesvig. At betegne hele dette område i en historisk sammenhæng som "grænselandet" er så vidt det er anmelderen bekendt en nyskabelse. Normalt tænker man kun på hertugdømmet Slesvig med de forskellige sproglige og nationale forhold. Det er da også fra dette geografiske område, at forfatteren side 79 henter sine eksempler på den sproglige og statsretslige mangfoldighed. Forfatteren har helt ret i, at der her var tale om et "kulturelt kludetæppe", hvor forvirringen om hvem der hørte til hvad, var udtalt. Men gjaldt det også Holsten og Lauenburg, der er omfattet af forfatterens grænselandsbegreb? Eller var der ikke her tale om et mere homogent forhold sprogligt og territorielt?

Mere kritisk bliver det, når forfatteren side 79 tilkendegiver at grænselandet mellem Elben og Kongeåen: "tilsammen dannede en fortrinlig stødpude mellem stormagterne, og det var jo netop hensigten med grænselandet". Det sidstnævnte må betegnes som en efterrationalisering. Og hvem er "stormagterne" her. Var det også den danske helstat inklusiv "grænselandet"? I datiden opfattede man næppe den danske konges riger og lande som en "stormagt".

Galt går det i hvert fald, når forfatteren under omtalen af 1. slesvigske krig 1848-1850 betegner den slesvig-holstenske hær som "grænselands-tropper" og taler om "grænselands styrker" og "grænselands hær". For grænselandet var jo i befolkningsmæssig henseende på daværende tidspunkt ikke en enhed. Der var, som forfatteren selv har beskrevet det, også en dansktalende og dansksindet befolkning i den nordlige del af grænselandet. Den bliver nu i begrebsmæssig henseende så at sige indrullet i den slesvig-holstenske hær.

Kort sagt, så må man her trods al glæde over det geografiske begreb "grænselandet" ty til de velkendte termer. F.eks. giver det ikke nogen mening på side 140 at tale om "kampen for et frit grænseland". Tilsvarende er det side 176 meningsforstyrende for læseren, når forfatteren skriver, at den danske konge i oktober 1864 afstod "grænselandet". Det var et frit Slesvig-Holsten kampen stod om på den tyske side 1848-50. Og det var de tre hertugdømmer Lauenburg, Holsten og Slesvig, som den danske konge afstod i 1864.

Fra side 204 kommer læseren på mere kendt grund med forfatterens omtale af "grænselandet", for her bliver det om tiden efter 1871 tilkendegivet, at: "Grænselandet indskrænkede sig fra nu af til et meget lille landområde syd for Kongeåen. Området allerlængst nordpå, hvis indbyggere var de eneste, som fortsat strittede imod. Området mellem sprogrænsen og landegrænsen". Fra nu af bliver der i bogen skelnet mellem "det gamle grænseland" og "det nye grænseland" (side 242).

Som nævnt ovenfor er samfundsforholdene i bred forstand, de nationale konflikter, krigens gru m.m. set "nedefra" et gennemgående tema i bogen. Det er spændende og rosværdigt. Til gengæld er den politiske udvikling underbelyst. Det er sikkert et bevidst valg. Men flere steder savner man en mere udførlig omtale af de politiske beslutninger – eller mangel på samme – som blev afgørende for udviklingen. Det gælder ikke mindst Londonforhandlingerne under våbenhvilen i foråret 1864, der kun tildeles 5 linjer (side 173). Tilsvarende ville det for mange læsere nok have været hjælpsomt, hvis § 5 var nævnt ved navn på side 189, om en mulig folkeafstemning i "de nordlige distrikter af Slesvig", da § 5 i de følgende årtier frem til og med H.P. Hanssens store tale den 23. oktober 1918 i den tyske rigsdag var en ledestjerne for den dansksindede sønderjyske befolkning.

Mest markant er manglen på omtale af de afgørende politiske beslutninger i bogens sidste del om tiden 1918-1920. Læseren får her side 291 kun at vide, at den amerikanske præsident Woodrow Wilson havde lavet et udkast til en fredsslutning, at den danske regering var bange for at få et for stort tysk mindretal inden for rigets grænser, at "de dansksindedes leder, H.P. Hanssen, bakkede op", og at tyskerne i juni 1919 modvilligt underskrev fredstraktaten, "der indeholdt en passus om, at der skulle afholdes internationalt kontrollerede folkeafstemninger med henblik på grænsereguleringer flere steder i Tyskland. Også mellem Danmark og Tyskland".

Det havde her været på sin plads, at forfatteren blandt andet havde omtalt mødet den 16.-17. november 1918 på Folkehjem, hvor de dansksindede sønderjyder med Aabenraa-resolutionen fik en afgørende indflydelse på grænsedragningen. Tilsvarende ville det være relevant med en omtale af de tyske holdninger hertil og den splittelse der i 1919 opstod i de danske rækker mellem Aabenraa-, Flensborg- og Dannevirkefolk. Det ville have klædt bogen, som er udkommet i 100-året for Genforeningen. Ikke mindst da forfatteren selv i indledningen understreger betydningen af grænsedragningen 1918-20.

Man kan gætte på, at forfatteren i slutspurten var udsat for et stort tidspres med at få manuskriptet færdiggjort til tiden. Det kan måske også forklare, men ikke afbøde den fejl, som optræder på side 292, hvor læseren får følgende at vide om zoneinddelingen ved de forestående folkeafstemninger:

"Efter mange vanskelige overvejelser og forhandlinger i Slesvig, Danmark og blandt krigens vindende magter blev man enige om at splitte Slesvig op i tre zoner. Den ene svarede til det nuværende Sønderjylland og rummede mange dansksindede. Den anden zone bestod af Mellemslesvig og inkluderede færre, men til gengæld også Flensborg, mens den tredje omfattede Sydslesvig ned til Ejderen. Det samlede flertal i den pågældende zone afgjorde, hvor befolkningen fremover kom til at høre til".

Nu forholder det sig jo ikke helt som beskrevet. Ifølge Versaillestraktatens slesvigske bestemmelser skulle der kun afholdes to folkeafstemninger – i Nordslesvig og i Mellemslesvig. Og det var kun i 1. zone (Nordslesvig), at der var tale om en flertalsafgørelse. I Mellemslesvig (2. zone) var det en kommunevis afstemning – det vil sige grænsen skulle her drages på grundlag af de enkelte afstemningsresultater. Og så den 3. zone "ned til Ejderen"? Ja – den eksisterede ikke. Der havde godt nok takket være Dannevirkebevægelsens lobbyarbejde i foråret 1919 figureret en 3. afstemningszone i et udkast til traktaten ned til en linje Kappel-Dannevirke-Tønning, men den var fjernet igen af de allierede efter indsigelse fra den danske regering. Heraf fremgår også, at der aldrig havde været tale om en "tredje zone omfattende Sydslesvig ned til Ejderen". Det kunne her have lønnet sig, hvis

forfatteren havde kigget lidt mere i hovedværket om disse år nemlig Troels Fink: *Da Sønderjylland blev delt 1918-20* bd. I-III. Værket er nævnt i forfatterens litteraturliste. Under alle omstændigheder ville det også have fyntet i den i øvrigt rigt illustrerede bog, hvis der på dette sted havde været et kort over afstemningen i de to zoner.

Forfatteren nævner på side 39, at Uwe Jens Lornsen i 1830 publicerede "en bog" i Kiel. Det er nu vel rigeligt at betegne Lornsens skrift "Ueber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein" som en "bog". Den fylder siger og skriver 14 sider. Så der er mere tale om en pjece med politisk sprængstof.

I afsnittet "Badeferien" omtaler forfatteren Christian VIII's årlige ophold på øen Før fra 1842 til og med 1847, hvor kongen var en hel måned om året. Her står på side 55, at kongen blev "indlogeret på byens nybyggede badehotel". Det er forkert. Der var ikke noget "nybygget" badehotel. Som det fremgår af Christian VIII's trykte dagbøger og breve boede han i 1842 i konsul Nommesens store hus i Vyk, med god udsigt til havnen. Kongen blev så glad for huset, at han købte det og i 1844 lod det ombygge til et mere herskabeligt formål. Det var først efter kongens død i 1848 at hans sommerbolig på Før blev solgt og omdannet til hotel.

Under omtalen af 1. slesvigske krig kan man læse, at "de tyske landtropper" led et nederlag ved Fredericia. Der tænkes her nok rettelig på den slesvig-holstenske hærs tilbagetrækning efter det sejrige danske udfald fra Fredericia i 1849 – og ikke på "tyske landtropper".

På siderne 244-247 bliver der ifølge overskriften skelnet mellem "dusind-danskerne, tvangstyskerne, hjemmetyskerne og de blakkede". Her virker omtalen af "tvangstyskerne" og "hjemmetyskerne" for unuanceret uden skelen til spørgsmålet om sprog og sindelag, der kunne gå hver sin vej i grænselandet – på kryds og tværs.

Sproget er livfuldt, men enkelte steder skæmmes teksten efter anmelderens formening af lidt for friskfyragtige udsagn. Som eksempler herpå kan nævnes: "Sprog er nemlig et glimrende klister, hvis man ønsker solidaritet og sammenhængskraft", "husene mindede om ligkister i landskabet" og den noget ringeagtende tilkendegivelse af, at det kun var bønder og småborgere, der "krampagtigt" holdt fast i det danske sprog. Af samme skuffe er udsagnet side 299, hvor det nævnes at kongen den 10. juli 1920 faldt af hesten i Haderslev, men på trods af dette "lykkedes det ham at humpe omkring i de følgende dage".

Bogen er som nævnt rigt illustreret med mange billeder. Det er fornemt. Flot! Og med til at løfte værket. Her kan man også se, at bogen supplerer DR's tv-serie "Grænseland", da der på to af de første sider er et billede fra serien, som viser preussiske soldater i færd med at markere eget højhedsområde i form af grænsepæle efter fredsslutningen i 1864.

Et af billederne har anmelderen kigget en ekstra gang på. Det viser ifølge bogens billedtekst: "grænsekontrollen i funktion i Kruså i 1965". Men det er ikke Kruså. Hvor er det så? I baggrunden anes et hotel. Hvis man tager luppen frem står der "Danhotel". Lidt yderligere detektivarbejde viser, at det er toldkontrollen i Rødby færgehavn!

Trods disse indvendinger skal det fastholdes, at det har været en fornøjelse at læse bogen. Man får kun lyst til at læse videre. Og det er i grunden den største ros, man kan give en forfatter.

Henrik Becker-Christensen

Fransen, Peter; Leif Hansen Nielsen og Jørgen Mikkelsen (red.):

Over grænser – festskrift til Hans Schultz Hansen.

Udgivet af Rigsarkivet og Historisk Samfund for Sønderjylland, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 120, 2020, 420 sider.

Festskrifter er en genre, som nogle elsker, og andre elsker at hade. Lad det være sagt med det samme, undertegnede er at finde i den første kategori. Gode festskrifter formår at samle en broget buket af artikler, bundet sammen af et emne, der gerne afspejler modtagerens interesser. Festskrifter kræver ikke at blive læst fra start til punktum, men der vil oftest være flere godbidder at komme efter. Målt med den alen er det foreliggende festskrift i anledning af forskningsleder Hans Schultz Hansens 60 år et vellykket eksemplar. Hans forskning har i snart fire årtier haft Slesvig og Sønderjyllands historie i det 19. og 20. århundrede som omdrejningspunkt, hvilket man forvisser sig om i den 14 sider lange oversigt over modtagerens publikationer. Netop Slesvig/Sønderjylland forener bogens forfattere.

I reglen indledes et festskrift med en beskrivelse af modtagerens bedrifter gennem årene og med en forklaring af den overordnede ide, der knytter de forskelligartede artikler sammen. Her har udgiverne af "Over grænser" sparet lidt på siderne, men de fleste læsere forstår såmænd nok at tolke titlen. Alligevel kunne det have været hensigtsmæssigt at have brugt et par ekstra anslag på den konto. Ikke mindst fordi bogen faktisk har en rød tråd. Den kommer blandt andet til udtryk i indledningen af bogens første artikel, skrevet af de slesvig-holstenske historikere Detlev og Gerhard Kraack. Bidraget handler ganske vist om en brevsamling fra det 16. århundrede, fra Broager-pastoren Johannes Berndes fjer, men det lykkes to-gange-Kraack kort og præcist at beskrive noget, der godt kunne være formlen for hele bogen og derfor tåler citat (om end i forkortet version):

"I nutidens dansk-tyske grænseland forener forskning og formidling af den regionale historie forskere på tværs af nationale skel. Betragter man de seneste 200 år, er det på ingen måde en selvfølge. På baggrund af det 19. århundredes uoverkommelige nationale konflikter, der mundede ud i

1920'erne og 1930'ernes forbitrede grænsekamp, så har stemningen i regionen langt op i det tyvende århundrede været kendetegnet ved gensidig mistillid og et utilsløret modsætningsforhold [...]. I mellemtiden lyder der i grænselandet mere forsonlige toner. I den nye ånd arbejder offentlige institutioner og historiske selskaber sammen; oftest bliver vejen banet af personlig kontakt fra forsker til forsker [...]. Historiske spørgsmål [vedrørende grænselandet] kan kun besvares i fællesskab og ved hjælp af kilder fra arkiver og biblioteker både nord og syd for grænsen. At mangt en kollega i regionen i løbet af de forgangne årtier også er blevet en god bekendt og en ven lover godt for fremtiden. Det fællesskab, der er vokset frem, er af stor værdi; det burde være både motivation og en forpligtelse for alle at styrke det i fremtiden".

Ønsket om godt samarbejde på tværs af grænsen kunne godt være præambel ikke kun for Kraack'ernes artikel, men for hele bogen. Festskriftet vidner nemlig om en historiker, der er velanskrevet i både nord og syd. 15 danske bidrag, 5 tyske og 3 fra det danske mindretal i Sydslesvig. Går man fodnoterne igennem bekræfter de forventningen om, at regionens forskere forstår at bruge samlinger på begge sider af grænsen.

Tematisk er bidragene bundet sammen af deres tilhørsforhold til grænselandet, men de er ellers en pose blandede bolsjer, der indeholder både store og små historier fra middelalderen til nutiden. Her præsenteres enkeltpersoners skæbner, fra herredsfoged Johann Dietrich von Langes frakendelse af embede i 1797 til de dansksindede nordslesvigeres første førstemand, Hans A. Krüger, beskrevet af Klaus Tolstrup Petersen. Andre bidragydere betragter aspekter af de nationale modsætninger, som Mikkel Leth Jespersen, der undersøger de nordslesvigske søfartsmiljøers nationale præferencer og deres økonomiske interesser; eller Carsten Porskrog Rasmussen, der har kastet sig over den nationale betydning af moderniseringen af landbruget mellem 1864 og 1920. Han bevæger sig i den sammenhæng af stier, hvor festskriftets modtager også har været undervejs, blandt andet med hans første bog *Det nordslesvigske landbrug og den danske bevægelse 1880-1914* fra 1985. Emnet krydser imidlertid også nyere spor, idet hovedpersonen for hans seneste bog H.P. Hanssen i 1919 var medstifter af A/S Plantnings-selskabet Sønderjylland.

Et emne, der selvsagt ikke må mangle i en bog om grænselandet i det dansk-tyske venskabsår 2020, er afstemningerne 1920. I værket er de både behandlet fra tysk og dansk side. Det tyske bidrag er skrevet af Schleswig-historikeren Uwe Danker, og det danske af Mariann Kristensen og Lisette Juhl Hansen fra Museum Sønderjylland. Danker indrømmer i sin artikel, at han på baggrund af den omfattende forskning næppe kan bidrage med nyt. Ikke desto mindre giver artiklen et udmærket, hurtigt og ikke mindst

aktuelt overblik for et tysk-læsende publikum, og den er umiddelbart anvendelig i undervisningen syd for grænsen. Det danske bidrag til 1920 finder en niche, idet det betragter fotografiske tableauer, der viser genforeningens nationale fejring frosset i tid. Et tredje bidrag forholder sig også til grænsedragningen 1920, omend indirekte; Steen Bo Frandsen og Tobias Wung-Sung begiver sig ned ad en af historiens blindgyder, der kontrafaktisk kunne have været et hovedspor, nemlig spørgsmålet om en kanalstat under international kontrol. Ideen om en alternativ grænsedragning, der rimeligvis ville have medført en dansk annektering af hele Slesvig samt en buffer-zone mod den store nabo i syd, vendte tilbage efter Anden Verdenskrig. Forfatterne fremhæver, at "historien ikke er alternativløs", som den ellers ofte fremstår ved historiske jubilæer.

1920 er fødselsåret for de to nationale mindretal, og begge genfindes naturligvis i festskriftet. Det tyske mindretal behandles i et fascinerende stykke mikrohistorie om ægteparret Anna og Wilhelm, skrevet af Annette Østergaard Schultz og Leif Hansen Nielsen fra Rigsarkivet. Historien om det tyske ægtepars skæbne efter besættelsen er ifølge forfatterne "det dansk-tyske forhold i 1920-1955 kogt ned til en bouillontering", eller måske nærmere det flertalsdanske samfunds omgang med deres tyske og tysksindede naboer. Samme tema, om end på den anden side af grænsen og med et andet perspektiv, behandles af Mogens Rostgaard Nissen i artiklen "Tryk og modtryk". Han tager udgangspunkt i materialet fra det såkaldte "Kontaktudvalg". Det skulle i kølvandet på Kiel-erklæringen af 1949 søge løsninger i stridsspørgsmål mellem mindretal og flertal. Ikke desto mindre dokumenterer materialet chikane mod mindretallet op gennem 1950'erne samt delstatsregeringens fodslæbende holdning til at rette op på misforhold.

Flere af festskriftets bidrag griber fat om Sønderjyllands politiske historie efter genforeningen. Det gælder Erik Nørrs artikel om kommunevalg i mellemkrigstiden og Peter Fransens om de sønderjyske medlemmer af Folketingets udenrigspolitiske nævn og deres holdning til grænsespørgsmålet 1936/37. Et særligt stykke sønderjysk og national historie er Frøslev-lejren. Lederen af museet, Henrik Skov Kristensen, præsenterer et case-studie af den første fangetransport, der bragte 195 fanger fra Frøslev til KZ Neuen-gamme. Artiklen, der undersøger de deporteredes baggrund, er tilsyneladende første skridt i en ny større undersøgelse af lejrens og dens indsattes historie, idet Skov Kristensen i artiklen annoncerer yderligere "detailundersøgelser af de efterfølgende transporter".

Festskriftet rundes af med to undersøgelser af historiepolitiske emner, nemlig Rainer Herings (Landsarkivet i Slesvig-Holsten) om samarbejdet mellem arkiverne i delstaten og deres danske kolleger, og Leon Jespersen og Christian Larsens (begge Rigsarkivet) "Hvem styrer forskerne?". Den

sidste artikel falder måske lidt uden for det overordnede emne, men passer ikke desto mindre ind i festskriftet. Artiklen behandler et emne, de fleste forskere har stiftet kendskab med de sidste 25 år. Her spørger nemlig den såkaldte New Public Management, der introducerede planøkonomiske virkemidler som kontraktstyring og bibliometriske forskningsindikatorer (BFI). Artiklen tager udgangspunkt i modtagerens nærmiljø, arkivverdenen, der i samme periode måtte opleve markante besparelser på forskningsindsatsen.

Alt i alt afspejler festskriftet på forbilledlig vis forskellige aspekter af modtagerens virke. Selvom artiklerne peger i mange retninger, så er det tydeligt, at forfatterne har haft Hans Schultz Hansen i tankerne, da de valgte emner og perspektiver. Inklusionen af tyske forfattere bærer fint ved til 2020-venskabsårets ånd, som den burde have været, hvis corona-krisen ikke havde spillet alle et puds. Dermed er festskriftet både en hyldest til Hans Schultz Hansen, men også med Kraack-duoens ord "en motivation" til fortsat at styrke båndene i regionen, når vi i en (ikke for fjern) fremtid atter kan mødes og smede nye samarbejder og nye venskaber over grænsen.

Thomas Wegener Friis

Hansen, Hans Schultz: Genforeningen (100 danmarkshistorier).

Aarhus Universitetsforlag, 2019, 100 sider.

Coronakrisen smadrede i den grad den fysiske markering af Genforeningsåret. Højtideligheder, konferencer, foredrag, udstillinger blev aflyst eller udskudt. Den grænse mellem Danmark og Tyskland, som vi skulle markere og hylde, blev lukket. Det har virkelig været både absurd og paradoksalt at være vidne til.

Heldigvis er der kommet en del litteratur på gaden om Genforeningen – jeg har i al ydmyghed bidraget med et 416 siders værk med titlen *Genforeningen – Da Danmark blev samlet*, som udkom på Storyhouse under Lindhardt og Ringhof i efteråret 2019. Hans Schultz Hansen, der til daglig huserer som forskningsleder ved Rigsarkivet i Aabenraa, var i den forbindelse en uvurderlig hjælp under researchen og en skarp historisk konsulent under tilblivelsen af bogen. Lad det være en form for varedeklaration om min position i forhold til Genforeningstemaet og mit forhold til Hans Schultz Hansen, der – blandt meget andet – har fået publiceret et værk om Genforeningen i Aarhus Universitetsforlags række af '100 danmarkshistorier' med det faglige 'benspænd', at fortællingen skal kunne rummes på 100 sider.

Jeg ønsker ikke at rutte med mit hovedbudskab, så det kommer her: Hans Schultz Hansen har skrevet en lettilgængelig, kondenseret perle om Genforeningen. Det er en uhyre vellykket bedrift at rumme så meget og

ramme så præcist med et så kompliceret og komplekst fænomen, som Genforeningen jo er – på så begrænset plads.

Når man kun har 100 sider stillet til rådighed, så bliver det nødvendigvis en slags overflyvning. Når man ved, hvor meget Hans Schultz Hansen ved om emnet – og hvor villig han er til at dele ud af sin viden – så må jeg bare lette på min flotte høje hat anno 1920 og rose ham for en noget nær perfekt dosering af de forskellige elementer og lag.

Bogen indledes dér, hvor det giver mest mening; da Kongen rider over den gamle grænse ved Kongeåen på den navnkundige hvide hest. Her sættes scenen – det her er udkommet af en lang politisk proces, men også et virkelig langt historisk forløb med en til tider dramatisk, krigerisk og tumultarisk kamp om hertugdømmerne Slesvig og Holsten (og Lauenborg). Det kræver en tunge solidt placeret lige i munden at skrive – og forstå – det komplicerede forløb, men Hans Schultz Hansen rammer det meget præcist og dog tilpas detaljeret.

Dét, der er bogens helt store styrke, er en nuanceret fremstilling af, hvad det hele i virkeligheden drejede – og drejer – sig om. Det handler om noget så følelsesladet som identitet og sindelag, men hvordan pokker endte et markant flertal i den nordlige del af et hertugdømme, der aldrig havde været officielt dansk, med at føle sig som danskere? Og blive italesat som sønderjyder i en forestilling, et håb, om en dag at blive knyttet til et land, de aldrig havde været statsborgere i?

Identitetspolitik fyldte mere og mere fra midten af 1800-tallet og frem. Det skete i takt med at nationalisme-tænkningen også brusede frem. Nationer blev omdrejningspunktet i højere grad end territoriale størrelser som stater. Det gjaldt også i hertugdømmerne syd for kongeriget Danmark, der på dette tidspunkt var len under den danske konge, men flere identiteter var på spil side om side – og i stigende grad over for hinanden. Der var den slesvig-holstenske identitet og – særligt i takt med en repressiv preussisk politik efter nederlaget i 1864 – en dansksindet identitet. Det handlede i første omgang om sprog – om retten til at tale det sprog, man ville. I hertugdømmet var der flere sprog, der fungerede på samme tid – tysk, dansk, sønderjysk, frisisk – og for nogen var det naturligt at tale en blanding af det hele og måske føle sig mere som slesviger (eller bonde eller arbejder eller andet), for andre blev selve sproget dét, som identiteten drejede omkring. For nogle var det tysk. For andre – særligt i den nordslesvigske del – var det dansk. Og i kølvandet på sproget kom en mere sammenhængende og stærk dyrkelse af det danske; kulturen, identiteten, tilhørsforholdet. Det er forklaringen på, hvorfor der udviklede sig et bånd mellem en markant gruppe tyske statsborgere, der følte sig dansksindede, og så det danske kongerige og den danske befolkning.

Da Den Store Krig lakkede mod enden og det var tydeligt for enhver, hvem der ville gå tabende ud af den, starter det politiske drama om en ny grænsedragning mellem Danmark og Tyskland. Det er et intenst spil med stærke personkarakterer, der finder sted fra oktober 1918 og til 10. juli 1920, hvor den hvide hest bærer kongen over grænsen ved Kongeåen – og ind i det nye land. Det drama giver Hans Schultz Hansen en stærk og medrivende skildring af, men med et større fokus på de overordnede linjer end andre fremstillinger, hvor de centrale skikkelser i dramaet skrives mere frem.

Der gives et godt overblik over fremvæksten af de tre hovedbevægelser, der endte med at kæmpe om at definere den nye grænse; Aabenraa-folkene, Flensborg-folkene og Dannevirke-folkene. Der var mange lag i debatten – og den blev udkæmpet på flere forskellige platforme. Det efterlod af flere omgange ret store politiske rum at manøvrere i, hvilket betød, at det politiske drama kunne fortsætte stort set frem til de store genforeningsfestligheder i juli 1920.

Bogen hedder 'Genforeningen'. Min bog hedder også 'Genforeningen'. Vi taler om Genforeningen og har i år Genforeningsår. MEN – og det er en gennemgående pointe i Hans Schultz Hansens komprimerede værk – der var jo i virkeligheden tale om en deling af et hertugdømme. De kræfter, der kæmpede for at også Nordslesvig skulle forblive på tyske hænder, havde jo ret i, at en folkeafstemningssejr til de dansksindede i nord ville sønderrive Slesvig og den slesvigske identitet. Det er helt rigtigt, men også noget, som er blevet placeret i en blind vinkel i den store danske historiefortælling, fordi det netop skete efter demokratiske afstemninger og fordi det primært var dansktalende og dansksindede, der endte med at blive en del af Riget i sommeren 1920. Historien har efterfølgende netop været at danskerne kom hjem igen. Men ret beset havde de aldrig været hjemme. De havde drømt om at Danmark blev deres hjem.

Fortællingen har naturligvis fået kraft og energi fra den kendsgerning, at de nye sønderjyder – de tidligere dansksindede nordslesvigere – smeltede sammen med den danske befolkning. I det lys er Genforeningen det måske vigtigste øjeblik i nyere dansk historie: Det er skabelsen af det moderne Danmark og nationalstaten Danmark, hvor "stort set alle danskere boede, og hvor der stort set kun boede danske," som Hans Schultz Hansen så flot og præcist formulerer det. Han tillader sig dog også i en meget flot perspektivering at spørge om der hér i 100-året skal være plads til en ny grundfortælling, der netop fokuserer på Slesvigs deling og på, hvordan denne deling skabte to "periferier til hver sin nationalstat". Det er et fokus, der i Genforeningsåret vil gøre den gængse fortælling, det store danske narrativ, til én mulighed af flere.

Det giver stof til eftertanke, fordi det netop nuancerer den store fortælling, der imidlertid stadig både kan have vitalitet og give mening i forhold til det at føle sig dansk. Vil man forstå, hvordan det hele hænger sammen – og hvorfor det formentlig er på sin plads og også bør være helt i orden at rokke lidt ved grundhistorien – kan man med fordel læse Hans Schultz Hansens ret imponerende tour de force udi Genforeningen – før, under og efter 1920.

Simon Kratholm Ankjærgaard

Hansen, Hans Schultz: Genforeningens arkitekt. H. P. Hanssen 1914-1936.

Historisk Samfund for Sønderjylland og Sprogforeningen. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 118, 2020. 335 sider.

Dette er andet bind af biografien om H.P. Hanssen, skrevet af historikeren dr. phil. Hans Schultz Hansen. Det følger i fodsporene på første bind (udgivet 2018), dvs. det er et velskrevet, velillustreret og velstruktureret værk, som nu er ledsaget af det register for begge bind, som anmelderen savnede ved første bind. Igen er dispositionen overordnet kronologisk med tematiske hovedafsnit. Men her i dette bind bevirker det mere udpræget, at der enten kommer nogle gentagelser ind eller henvisning til at temaet tages op senere, hvor emnet så behandles i større sammenhæng. Det skal forfatteren ikke klandres for – det er et valg, som er hans lod og pligt. Afhandlingen er fortsat læseværdig.

Dispositionen er i fire hoveddele: Mindretalsleder i verdenskrigens jerngreb 1914-1918; Forkæmper for en moderat grænsepolitik 1918-1920; Grænsens vogter 1920-1933 og Frontfigur i kampen mod grænseflytning og nazisme 1933-1936. De to midterste er klart de største med hhv. fem og fire underafsnit, hvor der kun er ét afsnit i første og sidste del. Afhandlingen afrundes med en længere konklusion.

Disponeringen er helt i tråd med H.P. Hanssens virke. Under Første Verdenskrig søgte han at afbøde virkningerne for de danske sønderjyder, der var indkaldt til tysk krigstjeneste og deres familier. Dermed fortsatte han i sporene fra tidligere, hvor han hjalp individuelt samtidig med, at han var valgt som sønderjydernes repræsentant i den prøjsiske Landdag og i Rigsdagen i Berlin. Da krigen nærmede sig sin afslutning i 1918, greb han straks muligheden for at rejse spørgsmålet om en folkeafstemning med henblik på en mulig genforening. Meget sigende er hans postkort til historikeren Aage Friis i København, sendt fra Berlin den 5. oktober: 'Det omtalte værk er nu at få, da antikvarhandleren rømmer sit Lager. Men sig til bibliotekets bestyrelse, at der må handles hurtigt, ellers forspildes chancen, som ikke vender til-

bage.' Kodesproget blev brugt for at omgå den tyske censur, men modtageren forstod udmærket budskabet og bragte budskabet videre til den danske regering, biblioteksbestyrelsen. Denne viste sig dog at holde fast i den førte politik, nemlig tilpasning til den store fjende mod syd og afvente tosidige forhandlinger. Dermed overlod den formelt og i praksis til sønderjyderne at fremføre kravet om folkeafstemning til den internationale kommission, der blev nedsat efter krigsafslutningen. Denne chance greb H.P. Hanssen først og fremmest – og berettiger til bindets titel: Genforeningens arkitekt. Han fik indkaldt Vælgerforeningens tilsynsråd til møde i Aabenraa 16.-17. november 1918, hvor den såkaldte Aabenraa-resolution blev vedtaget, næsten enstemmigt under hans ledelse. I den blev de principper fastslået, som stort set også kom til at blive gældende ved de senere folkeafstemninger: afstemning en bloc i den nordlige del (zone 1) om dansk eller tysk tilhørsforhold og zonen med den afgrænsning nord om Flensborg, som også kom til at blive gældende; fastsættelse af hvem der havde stemmeret og hvordan den udøves; endelig også opfordring til at der også kunne blive afstemning i områder i Mellemlesvig. Denne sidste del var ikke H.P. Hanssens værk, men nødvendig for at kunne samle næsten fuldstændig opbakning til resolutionen. Talen fra Folkehjems balkon, hvor han bekendtgjorde resultatet, er blevet en af H.P. Hanssens store taler. Ligeså er fotoet fra balkonen over de forsamlede mennesker legendarisk. Schultz Hansen betegner efteråret 1918 som H.P. Hanssens politiske stjernestund (s. 73).

I juni 1919 sagde H.P. Hanssen ja til statsminister Zahles opfordring til at blive minister uden portefølje, dvs. med særligt henblik på de sønderjyske anliggender. Denne udnævnelse ændrede situationen i Sønderjylland for H.P. Hanssen, og skal man følge Schultz Hansens udlægning, skyldtes det en taktisk brøler fra den radikale statsminister, nemlig at han ikke forinden orienterede de andre partiledere om udnævnelsen. Socialdemokratiet var med Stauning sikret en ministerpost i krigens slutning, så udenfor stod de konservative og Venstre. Da udnævnelsen blev kendt for dem, vakte det bitterhed, fordi det opfattedes som en politisk udnævnelse, selv om det burde have været en upolitisk – også i tråd med H.P. Hanssens egen opfattelse. Men denne reaktion fik store konsekvenser for stemningen i Sønderjylland, da kredse i Vælgerforeningen vendte sig mod ham og specielt de Venstre-orienterede dele heraf. Det betød, at Flensborgbevægelsen og Dannevirkebevægelsen udkrystalliserede sig klart og kom i opposition til H.P. Hanssens linje, der var gennemførelse af Aabenraa-resolutionen. Som minister virkede H.P. Hanssen for den sønderjyske sag, følgende sin linje fra tidligere. Schultz Hansen konkluderer, at han var god på ministerposten, dvs. at han løste opgaverne fuldt ud med baggrund i sit kendskab til de sønderjyske forhold, men at posten ikke var god for ham personligt med de

splittelser, som det gav i baglandet omkring ham, hvor han delte vandene. Han måtte selvfølgelig følge regeringen og ryge ud som minister som følge af Påskekrisen, der jo havde en sønderjysk årsag, idet H.P. Hanssens modstandere forsøgte at få omgjort regeringens indstilling om at følge folkeafstemningsresultaterne og tage imod som minimum Flensborg trods klart tysk flertal her. Det betød også, at de samme kredse søgte at tilsidesætte ham ved de store genforeningsfester 10. og 11. juli. Nu var Niels Neergaard fra Venstre blevet statsminister, og han var ikke H.P. Hanssen venlig stemt. Resultatet blev, at H.P. Hanssen blev kørt ud på et sidespor og ikke fik lov til at byde kongen velkommen 10. juli ved ridtet over den gamle grænse ved Frederikshøj, således som det var aftalt. Men han fik i sidste øjeblik lov til at tale på Dybbøl dagen efter, men ikke den sønderjyske hovedtale: det blev grev Schack, der var formand for Vælgerforeningen. Schultz Hansen vurderer, at det ikke tjente nogen af de involverede i dette spil til ære (s. 158).

Efter Genforeningen havde H.P. Hanssen ikke umiddelbart nogen politisk rolle, idet han ikke ønskede at stille op til folketingsvalget i 1920. Han fortsatte som bladudgiver af Hejmdal, der også abonnementsmæssigt havde lidt under kampagnen mod ham. I 1921 blev han valgt som formand for Sprogforeningen, en kulturpolitisk post som han bestred indtil sin død. Ligeså blev han også formand for det nystiftede Historisk Samfund for Sønderjylland i 1923, der havde et klart nationalpolitisk sigte. Foreningen overtog udgivelsen af Sønderjyske Årbøger, som H.P. Hanssen jo havde været redaktør for. En anden af hans 'historiske' sager var at kæmpe for, at Sønderjylland fik et særskilt landsarkiv, og at det kom til at ligge i Aabenraa – det lykkedes i 1931 med indvielse af bygningen to år efter. I mellemtiden fik han dog en politisk post, idet han lod sig overtale til at stille op til folketingsvalget i 1924 for partiet Venstre og blev valgt som en af to sønderjyske politikere for partiet. Men han trivedes ikke med det og lod sig ikke genopstille. Schultz Hansen konkluderer, at han ikke forstod sig på dansk partipolitik, og at han mere var en nationalpolitiker (s. 239).

Som sådan fik han comeback efter 1933: Situationen med den nazistiske trussel sydfra og indefra samt det tyske mindretals højlydte krav om grænserrevision kombineret med landbrugskrise betød, at der var behov for oprustning på den nationale front – og her var H.P. Hanssen den rette mand. Han kunne engagere sig i dette spørgsmål og samle sønderjyderne om det. Det drejede sig om vedligeholdelse af genforeningshuset (s. 275), dvs. sikre danskheden i zone 1. Dermed fik han ikke en rolig alderdom i familiens skød, som ellers samlede sig omkring ham og hustruen Helene i Aabenraa. Hun døde et halvt år, før han fik en stille død i 1936, aktiv til det sidste og med et kongeligt håndtryk i Aabenraa ved kongeparrets besøg 4 dage før hans død 27. maj på Højtoft, hans sommerbolig lige uden for Aabenraa.

Sammenfattende har Schultz Hansen fået ristet en flot rune over en central politisk person i sønderjysk historie. Man kunne måske forvente, at når udgiverne nu er de to foreninger, som H.P. Hanssen havde været formand for, at der er tale om en ensidig hyldest af manden. Som ved bind 1 kan det konstateres, at det er der ikke tale om. Schultz Hansen er villig til at erkende hovedpersonens svagheder, også selv om det går imod hans egne udsagn. Ligeså lader han også andres vurderinger af H.P. Hanssen komme til orde. Skulle en lille anke over bogen eller dens redaktion komme til sidst, nu hvor værket foreligger i sin helhed, skulle det være, at der mangler et kort over de mange sønderjyske stednavne. Det er meget fint, at Schultz Hansen omtaler de mange personer ved en tilknyttet landsby eller sognenavn, men hvor mange ved hvor f.eks. Vibøge ligger – for at skelne Nis Nissen fra den anden Nis Nissen fra Nordborg (som alsinger ved anmelderen godt hvor landsbyen ligger), men det kræver lidt ekstra for at få geografien på plads, f.eks. opslag i et atlas, Trap Danmark eller andre på nettet tilgængelige opslagsværker. Men det skal ikke skjule, at der er tale om et meget vellykket værk, der kan stå i mange år, også som et flot boghåndværk.

Per Grau Møller

Henningsen, Lars N.: Kampen om de Faldnes Minde

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 116, 2020.

143 sider.

I kølvandet på Første Verdenskrig blev der oprettet utallige mindesmærker rundt omkring i Danmark, primært i Sønderjylland, der på det givne tidspunkt stadigvæk ikke var genforenet med Kongeriget. I løbet af Første Verdenskrig deltog godt og vel 30.000 nordslesvigere (sønderjyder) i krigen på tysk side, af dem faldt ca. 6.000. Det var ikke alle, men en god del af dem var dansksindede og det var deres sindelag, deltagelse og død der var til debat i form af de mange mindesmærker, der blev oprettet både i løbet af krigen, men selvfølgelig også efterfølgende.

Lars N. Henningsens bog udforsker den kamp der fandt sted, ikke på en fysisk slagmark, men en kamp om de faldnes sindelag og hvad deres ultimative opoffrelse betød. Faldt de som helte for "Das Vaterland" og kejseren? Eller faldt de for en sag der slet ikke var deres? Den kamp blev altså udspillet i stor grad ved hjælp af mindesmærkerne og monumenterne. Forfatteren har selv rødder i Sønderjylland, og det kan mærkes i engagementet og den lidenskab der udvises omkring emnet, hvilket kun er positivt. Emnet er en mindre niche inden for et større interessefelt, hvad første verdenskrigs-litteraturen angår, men ikke desto mindre er det også et tegn på, at der stadig er masser af ting man kan beskæftige sig med inden for et større felt.

Bogen er opdelt i en del mindre kapitler, der hver især beskæftiger sig med en lille del af den større kamp om minderne. Baggrunden for hele opgøret afgrænses godt og den efterfølgende udvikling af mindesmærkernes indflydelse og inspiration er nøje udlagt. Bogen omhandler et meget interessant emne om en forholdsvis lille, men ikke desto mindre vigtig del af Sønderjyllands moderne historie. Emnet vedrørende mindesmærker er selvfølgelig ikke helt uudforsket, især Inge Adriansens kæmpeværk fra 2010 *Erindringssteder i Danmark*, er en glimrende bog hvis man skal vide mere om mindesmærker og monumenter generelt i hele Danmark. Her kommer Henningsens bog til sin ret, da den udforsker den mere specifikke del af betydningen bag mindesmærkerne i Sønderjylland. Alt fra nogle af de allerførste mindetavler og monumenter der blev rejst, til sådan noget som hvor inspirationen kom fra. Sidstnævnte gælder især hvordan man i de mere sydlige dele af Sønderjylland, der generelt også har og havde en større andel af et tysk mindretal, selvfølgelig kiggede længere sydpå i forhold til hvordan mindesten osv. blev udført. Det udforskes også hvordan nogle af de tyske mindetavler blev "danskiseret", og hvordan den generelle mindekultur i henholdsvis Danmark og Tyskland udviklede sig i løbet af 20'erne. Der er altså rigelig med emner der gennemgås, hvilket tilsammen udgør en yderst spændende læsning.

Kronologien i bogen går fra starten af Første Verdenskrig i 1914, da de første mindesmærker og mindetavler begyndte at komme frem, i takt med at flere og flere faldt i krigen, og over mellemkrigstiden hvor kampen på sin vis tog fart, og hvor foreningen DSK (Dansksindede Sønderjyske Krigsdeltagere) også blev oprettet, som modsvar til den tyske mindehøjtidelighed "Heldengedenktag". DSK var en forening, der var meget fremtrædende for de overlevende sønderjyder, der havde været med i Første Verdenskrig, og gav dem et talerør i form af deres årbøger. Efterfølgende var de desuden fast inventar ved mindehøjtideligheder den 11. november (våbenstilstandsdagen), blandt andet ved Marselisborgmonumentet i Mindeparken i Aarhus.

Besættelsestidens betydning for mindekampen bliver også udforsket, da der nok ikke så overraskende også var en del at kæmpe om især i Sønderjylland på dette tidspunkt. Tyskerne yndede blandt andet at afholde deres storslåede mindeoptog, det førnævnte Heldengedenktag, i de sønderjyske byer såsom Haderslev og Aabenraa. Her blev mindesmærkerne fra 1914-1918 benyttet som samlingssteder for højtideligheder til ære for de tyske frivillige, der var faldet ved fronten i den igangværende krig. Af åbenlyse årsager var der ikke meget man kunne gøre fra dansk side, i forhold til mindehøjtideligheder, men kampen om de faldnes minde var ikke helt forbi.

Bogen går hele vejen op til 2018, hvor ikke bare 100 års jubilæet kunne fejres, men hvor den symbolske afslutning af sindelagskampen også kunne

fejres. En forholdsvis bemærkelsesværdig ceremoni, hvor et mindesmærke og mindehøjtideligheden endnu en gang blev brugt i politisk øjemed, men denne gang til at samle frem for at splitte. 100 år efter våbenstilstanden kunne freden endelig falde over de faldne.

Bogen er et vigtigt og veludført værk, der varmt kan anbefales til enhver der har interesse for emner såsom mindekultur, sønderjydernes deltagelse i Første Verdenskrig, såvel som sønderjysk historie generelt.

Lucas Enghoff Olsen

Jespersen, Mikkel Leth (red.): Genforeningen 100 år. 1920-2020.

Museum Sønderjylland, 2020, 112 sider.

Til rækken af historiske udgivelser, som genforeningsåret 2020 har kastet af sig, føjer sig også Museum Sønderjyllands magasin, *Genforeningen 100 år. 1920-2020*. Heri har ni historikere med et indgående kendskab til grænselandets historie i sammenlagt tretten artikler fortalt om omstændighederne omkring Nordslesvigs indlemmelse i Danmark i 1920, i daglig tale: Genforeningen. Hertil kommer det indledende afsnit, hvor Lisette Juhl Hansen har sammensat en billedkavalkade med tilhørende tekster, der fra nutiden fører læserne tilbage til skæbneåret 1920, hvor to grænseafstemninger og den efterfølgende grænseændring delte Slesvig og skabte en ny virkelighed for grænselandets beboere.

Carsten Porskrog Rasmussen, Henrik Becker-Christensen og Axel Johnsen forklarer først, hvordan afslutningen på Første Verdenskrig og de efterfølgende fredsforhandlinger gjorde det muligt for de dansksindede nordslesvigere at kræve en afstemning om deres fremtidige nationale tilhørsforhold, men også hvordan forskellige ønsker til den fremtidige grænse-udmåling affødte et politisk spil mellem forskellige aktører med den danske kong Christian X som den mest prominente.

Lars N. Henningsen beskriver optakten til de to afstemninger i Zone I og II og stemningen i de afgørende dage, mens René Rasmussen uddyber situationen i den del af Slesvig, der forblev tysk, sådan som den blev oplevet af redaktøren for Flensborg Avis, Ernst Christiansen. Herefter følger en nærmere analyse af afstemningsresultaterne, efterfulgt af en beskrivelse af de tyske reaktioner – såvel centralt som i selve Slesvig – på truslen om en grænserevision og på den faktiske grænseændring.

Mariann Kristensen har valgt at fokusere på en befolkningsgruppe, der ofte forbigås i historieskrivningen, nemlig børnene, og beskriver, hvordan de ikke blot optrådte på afstemningsplakaterne forud for afstemningen, men også deltog aktivt i agitationen og på selve afstemningsdagene samt ved de efterfølgende festligheder. Et andet indblik i den mere anonyme befolkningsageren giver Elsemarie Dam-Jensen med sit bidrag om fælles-

sangen og dens betydning for sønderjyderne, hvorpå Hans Schultz Hansen igen retter blikket mod en af de centrale politiske aktører, nemlig H.P. Hanssen; ikke for at fordybe sig i hans mangeårige arbejde for en genforening med Danmark, men for at fortælle om tilsidesættelsen af ham ved den store genforeningsfest i juli 1920. Med Anne Marie Overgaards bidrag om det tysk dominerede Tønder før og efter grænseændringen tages der hul på situationen omkring de opståede nationale mindretal på begge sider af den nye grænse, hvis vilkår og reaktioner i de følgende tiår også levnes et kapitel. Endeligt rundes der af med kapitlet, "Danmark rykker ind", som beskriver den praktiske omstilling af det nye Sønderjylland til dansk styre.

Den store fortælling om grænseafstemningen vil nok være de fleste sønderjyder bekendt, men selv disse lokale kendere af historien vil kunne have udbytte af at læse Museums Sønderjyllands genforeningsbidrag. Selv om formatet – knap 100 siders blandet tekst og billeder fordelt på 13 kapitler – kun har efterladt meget lidt plads til de enkelte forfattere at boltre sig på, så indebærer de afgrænsede temaer, at der trods alt har været plads til komme så langt ned i stoffet, at der sikkert også vil være ny viden for landsdelens lokale eksperter. Dertil kommer, som fremhævet i forordet af museets direktør, Henrik Harnow, at de mange store illustrationer ikke kun omfatter allerede kendte, men også nye billeder.

For læsere med et mere begrænset forhåndskendskab til Genforeningen og grænselandets øvrige historie udmærker magasinet sig ved at være vel-skrevet og letlæseligt, selv om det næppe kan stå alene, idet formen jo netop har betydet, at der er tale om forskellige nedslag i stedet for en samlet fortælling. Som det fremgår af forordet, er magasinet imidlertid også kun en af flere måder, hvorpå Museum Sønderjylland har valgt at fortælle om genforeningen i 2020, så 'genforeningsturister' har også andre veje at gå for at forstå, hvad der skete i Sønderjylland for hundrede år siden.

Magasinets begrænsede omfang føjer sig i øvrigt til andre nyere udgivelser, der forsøger at behandle et historisk tema inden for cirka 100 sider, og det vil formentlig appellere til en del af de læsere, der på forhånd lader sig skræmme væk af de mere omfangsrige bogværker. At der eksperimenteres med formerne, er således ingen skade til, selv om det som bekendt kan være svært at gøre alle tilfredse. Et enkelt, men tilbagevendende irritationsmoment har således for anmelderens vedkommende været, at magasinets brødtekster hyppigt afbrydes af tekstlinjer, der er hentet andetsteds fra for med store typer at blive placeret midt i en spalte. Vælger man at læse dem, bliver man afbrudt i den sætning, man allerede er i gang med og må starte forfra, og de optræder således mere som en forhindring end som en hjælp for læseren.

Merete Bo Thomsen

Johnsen, Axel: Grænsen, folket og staten.

Grænseforeningens historie 1920-2020.

Gyldendal, 2019, 442 sider.

Foreningshistorie har det med at være dræbende kedelig for andre end dem, som har særlige interesser i foreningen. Sådan er det ikke med Axel Johnsens glimrende jubilæumsbog om Grænseforeningen. Den er meget velskrevet og under læsningen har jeg flere gange taget mig selv i at sidde småfnisende. Men tag ikke fejl; Johnsen formår virkelig at gå til bidet, og han tager på overbevisende og kritisk vis fat i en række vanskelige problemstillinger, hvor Grænseforeningen ikke altid står særlig pænt i billedet.

Grænsen, folket og staten er kronologisk opbygget, men hvert af de fire hovedkapitler har et tematisk hovedfokus, som afspejler særlige problemstillinger i de respektive tidsperioder. Det er naturligvis Grænseforeningens historie, der fortælles, men det sker som en del af den generelle samfundsudvikling i Danmark, Tyskland og Europa – og naturligvis i det dansk-tyske grænseland. Det gør bogen vedkommende og forhindrer, at fremstillingen alene henvender sig til en snæver, indforstået kreds.

I det indledende afsnit opstilles fem skillelinjer i Grænseforeningens – og i grænselandets – historie, som bogen i varierende grad kredser omkring. Det første begrebspar er sindelag vs. afstamning; det andet Aabenraa- vs. Dannevirke-standpunktet; det tredje kultur vs. politik; det fjerde dansk vs. slesvigsk og det femte at give støtte vs. at fremelske. Disse skillelinjer giver mening, fordi det er med til at strukturere analysen i bogen.

I det første hovedkapitel om mellemkrigstiden fokuseres især på problematikken vedrørende den nye grænse mellem Danmark og Tyskland. Grænseforeningens ledende mænd havde været aktive i Dannevirke-bevægelsen, som havde arbejdet ihærdigt for at få flyttet den nye grænse længst muligt mod syd i Slesvig, uanset at der var stort tysk flertal syd for 1920-grænsen. I årene efter stiftelsen gjaldt det om at skaffe folkelig opbakning i Danmark, og derfor kunne Grænseforeningens ledelse ikke alt for åbenlyst vedkende sig, at målet fortsat var at få rykket landegrænsen mod syd. Det skyldtes også, at en stor del af foreningens medlemmer grundlæggende var tilhængere af H.P. Hanssens Aabenraa-standpunkt, som anerkendte den nye grænse, der var baseret på det demokratiske princip om folkenes selvbestemmelsesret. I mellemkrigstiden indsamlede foreningen mange midler, der blev kanaliseret videre til det danske mindretal i Sydslesvig.

Det andet hovedkapitel vedrører den vanskelige periode efter Anden Verdenskrigs afslutning i 1945 til underskrivelsen af København-Bonn erklæringerne i 1955. Under formanden Holger Andersen – der selv var gammel Dannevirke-mand – afstod Grænseforeningen fra at følge det udbredte krav om en ny folkeafstemning og efterfølgende en sydslesvigsk

genforening med Danmark. Det var ifølge Johnsen et udtryk for, at foreningen var blevet tæt forbundet med den danske stat, hvor politikerne på Christiansborg var mere end skeptiske over for en ny folkeafstemning. Det er en vigtig pointe, at Grænseforeningen i årtierne efter 1945 undlod at udtrykke politiske holdninger, som var kontroversielle og i modstrid med Folketings-flertallets, fordi man ikke ville risikere, at det gik ud over de statslige bevillinger. I stedet placerede Grænseforeningen deres folk på en række vigtige poster i Sydslesvig, ligesom den betalte for opførelsen af mange danske skoler og børnehaver – som den danske stat efterfølgende kom til at stå for driften af.

I kapitlet, som dækker perioden frem til Berlin-murens fald i 1989, blotlægges Grænseforeningens problemer med at placere sig politisk i forhold til den vigtige internationale udvikling, især inden for NATO og EF. Kapitlet hedder sigende "National i en international tid", og beskriver hvordan foreningen ved at holde fast på en traditionel dansk-national linje – hvor synet på Tyskland fortsat var negativt – missede, at mange unge sydslesvigere opfattede sig selv som både-og, fordi de både var påvirket af tysk og dansk. Perioden var også kendetegnet ved, at Grænseforeningen i stigende grad blev Statens forlængede arm, som administrerede en stor del af bevillingerne til Sydslesvig. På den måde havde foreningen fat i kraven på lederne af de sydslesvigske foreninger, der måtte indhente Grænseforeningens støtte til deres budgetansøgninger. Dette forhold ændrede sig dog mærkbart, og i 1970'erne var "barnet blevet voksent og kunne det meste selv", fordi det danske mindretal i Sydslesvig var blevet genneminstitutionaliseret. Herefter måtte Grænseforeningen "spørge om lov i Flensborg, før den gik i gang med noget." Den var ikke længere "storebror eller rig onkel".

Det sidste hovedkapitel dækker perioden 1989-2020, og det er virkelig interessant læsning. Det er en hovedpointe, at det danske mindretal var blevet et forkælet mindretal, og at det for Grænseforeningen var et stigende problem at forklare den danske befolkning, hvorfor den skulle give støtte til de dansksindede sydslesvigere, der jo ikke manglede noget. Derfor ændrede Grænseforeningen sit formål, og man gik fra at give støtte til Sydslesvig, til at øge oplysningsindsatsen i Danmark om det danske mindretal. Udnævnelsen af Knud-Erik Therkelsen til generalsekretær i 2004 og valget af Finn Slumstrup som formand året efter førte til et paradigmeskifte, der især blev udtrykt ved sloganet "For åben danskhed". Beskrivelsen af, hvordan denne duo transformerede Grænseforeningen er ikke ubetinget positiv, idet det førte til et "oprør fra udkanten" – det vil sige fra Sønderjylland – ligesom omlægningen af aktiviteter fra pengeindsamling til folkeoplysning førte til konflikt med de sydslesvigske foreninger – især Sydslesvigsk Forening. Denne konflikt skyldes også, at Grænseforeningen var blevet en

konkurrent til de sydslesvigske foreninger i forhold til bevillingerne fra Sydslesvigudvalget.

Johnsens fremstilling af Grænseforeningens historie er som nævnt meget læsevenlig, og det er et godt eksempel på, at faghistorie ikke automatisk er kedelig og over-detaljeret. Det er overvejende politisk historieskrivning, mens de kulturelle aspekter samt bottom-up-perspektivet står noget svagere. Personligt savner jeg et afsnit bagerst i bogen, hvor forfatteren kort vurderer de kilder han har benyttet til fremstillingen, ligesom han med fordel kunne have præsenteret den eksisterende forskning, som han har trukket på. Der er fundet meget få fejl – med billedteksten side 164 som en undtagelse – og det er som nævnt lykkedes forfatteren at skrive en kritisk fremstilling, selv om det er en opgave, han har fået udstukket af ordregiveren. Det tjener også ledelsen i Grænseforeningen til ære, at man netop har givet Johnsen frie hænder, og at man har åbnet arkiverne for ham.

Axel Johnsen har ikke taget springet og forholdt sig til, hvilken berettigelse Grænseforeningen har i dag. Har foreningen "sejret ad helvede til" – som Flensborg Avis' anmelder, Hans Christian Davidsen, antyder det med et gammelt Thomas Nielsen-citat. Det er fair nok, at forfatteren afholder sig fra det, da det ikke er en historikers opgave at foretage den slags vurderinger. Men det er dog nærliggende at tænke over det, baseret på de mange kritiske pointer, Johnsen fremdrager i bogen.

Mogens Rostgaard Nissen

Lausten, Martin Schwarz: Den kirkelige genforening i 1920 og grænselandspræsten Martin Schwarz.

Kristeligt Dagblads Forlag, 2020, 426 sider.

'Dansk eller tysk' – 'sort eller hvid' – 'enten eller': Ønsket om klare grænser har været normen i Sønderjylland i de tider, hvor det var nødvendigt at forsvare nationale positioner mod angrebslystne modstandere. Det efterlod ikke megen plads for mellempositioner, som fulgte andre linjer end de nationale. Denne virkelighed har præget en del af historieskrivningen om Sønderjylland og utallige erindringsbøger.

Kirkehistorien er måske det bedste eksempel. Gennem mere end et århundrede var kirkerne del af en dansk eller tysk dagsorden, og derfor er den epokes kirkemænd blevet straffet ved at få deres eftermæle tegnet i endimensionale streger. Var de danske eller tyske? Præster som ikke passede ind i skemaet blev ikke forstået i samtid og eftertiden, og skråsikre domme kunne leve længe. Således er flertallets kirke i Sønderjylland/Nordslesvig i den tyske tid mellem 1864 og 1920 fra dansk side ofte skildret som for-tysket, selv om virkeligheden var mere kompleks. Ofte er det påstået, at gudstjenesterne i Sønderjylland/Nordslesvig før Genforeningen blev ty-

ske, at der ikke var plads til danske salmer, at præsterne talte dårligt dansk osv., og præsterne er blevet stemplet som blot "tyske".

På den baggrund er det glædeligt, at dansk kirkehistories nestor, tidligere professor i kirkehistorie Martin Schwarz Lausten samtidig med genforeningsjubilæet har fremlagt en bog, som vover det vanskelige kunststykke at skildre en af de præster, som virkede på begge sider af Genforeningen, først i den "tyske" og så i den danske folkekirke, og som trods tysk uddannelse søgte at holde sig fri af den nationale modsætning.

Bogen *Den kirkelige genforening i 1920 og grænselandspræsten Martin Schwarz* er en præstebioграфи, hvor portrættet benyttes til at vise, hvordan kirken ved Genforeningen blev integreret i den danske folkekirke. Den gør op med myter, fremlægger nye forskningsresultater og gør det på en grundsolid basis.

Martin Schwarz (1872-1945) kom fra det tyske Ditmarsken og gennemførte teologistudiet i Breslau og Kiel. Han interesserede sig for mindretalsforhold, og det fik ham til at søge embede i Nordslesvig. Vejen gik over et obligatorisk ophold ved pastoralseminariet i Gl. Haderslev. Her fik kandidaterne den skoling, som var nødvendig for at kunne bestride menigheder i Nordslesvig, hvor kirkesproget som hovedregel var dansk. Efter eksamen fik han i 1906 embede i Kliplev. Som sognepræst tog Schwarz energisk fat, og det fik straks kirkegangen op over 10 % eller i gennemsnit 132 kirkegængere pr. gudstjeneste. Sådan fortsatte han i Burkal fra 1916. På de regelmæssige provstisynoder aflagde præsten detaljeret beretning om forholdene i sit sogn. Personligt og teologisk tilhørte han den pietistisk prægede højrefløj i Indre Mission, som vendte sig mod al moderne liberal teologi. Schwarz var bibeltro fundamentalist, en tordnende vækkelsesprædikant for hvem sjælenes frelse var det eneste mål. Han opfordrede til omvendelse og dvælede gerne ved at udmale de sidste tider. På dommedag ville Gud fordømme de vantro og kaste dem i helvede og give frelsen til de troende.

Sjælenes frelse stod over nationale forskelle. Før 1920 støttede han på provstisynoderne brugen af dansk i kirkelige sammenhænge, og under Første Verdenskrig holdt han sig fra at forherlige krigen.

I 1920 kom den danske folkekirke til Sønderjylland, og den mødte de tyskuddannede præster som Schwarz med skepsis. De blev vurderet som "tyske", og det blev ikke betroet dem men derimod 117 tilrejsende danske præster nordfra at rejse ned for at holde genforeningsgudstjenester i de sønderjyske sogne. Indre Mission og *Kristeligt Dagblad* i Kongeriget førte felttog mod de tyskuddannede præster og mente, at alle burde afskediges og embederne oplås. Alligevel fik 42 sogne mulighed for at stemme om at beholde deres hidtidige præster. Det rystede mange i Danmark, at så mange som 36 præster blev genvalgt.

Schwarz var en af de tyskuddannede, som stillede op til valg i sit sogn Burkal. 418 ville beholde ham, 136 ønskede nyvalg, så han kunne fortsætte som folkekirkepræst. Efter genvalget kom han og de andre tyskuddannede på kursus i København for at stifte bekendtskab med dansk teologi, kirke- og kulturliv. I Tønder-området startede den nye danske provst Erik Christensen en mangeårig studiekreds for at bringe de tyskuddannede præster sammen med deres nye danske kolleger.

Bogen følger detaljeret Schwarz som først tysk og så loyal dansk embedsmand. Kort efter 1920 medvirkede han til at få opsat et neutralt mindesmærke på kirkegården over Burkals faldne. Han var ligesom de andre genvalgte tyskuddannede præster "helsognspræst" og skulle betjene Burkals dansk- og tysksindede med hhv. danske og tyske gudstjenester og også betjene de tysksindede i en række nabosogne, hvor der nu var ansat en danskuddannet præst. Men det var ikke let, for rollen som præst for begge nationaliteter kom under angreb fra to sider. Menighedsrådet var splittet mellem dansk og tysk, de bevidst danske og tilflyttere nordfra var på vagt, og den tyske frimenighed, Nordschleswigsche Gemeinde, stod på spring til at gøre indhug i folkekirkepræstens blandede menighed. Da nazismen bemægtigede sig den tyske frimenighed tog Schwarz klart afstand, skrev mod nazismen og de "tyske kristne" og markerede f.eks. sin uvilje, da der blev nedlagt krans med hagekors ved mindesmærket på Burkal kirkegård. Flere gange søgte han gennem sin provst og biskop at hindre, at den tyske frimenighed benyttede sognekirken til tyske politiske formål.

Alligevel havde en præst som Schwarz svært ved at tilfredsstille de bevidst danske og især grundtvigske kredse. De svarede med ønske om at få en præst med dansk uddannelse og åndelig indstilling i de blandede sogne, måske en valgmenighed. Et politisk spil begyndte. Den magtfulde politiker Hans Jepsen Christensen fik opbakning af folketingsmand I.P. Nielsen og H.P. Hanssen og fremførte, at de dansksindede led under "åndelig vanrøgt", og at den danske administration havde taget mere hensyn til de tyskuddannede præster end til dem. Resultatet blev i 1935 indsættelse af den grundtvigske pastor N.P. Nielsen som dansk residerende kapellan i Højer og "grænsepræst" for de danske i de fire sogne Burkal, Hostrup, Udbjerg og Daler, hvor der fortsat sad tyskuddannede præster. Alle de fire menighedsråd protesterede. Dermed var helsognsprincippet fra 1920 brudt, troen på at en tyskuddannet præst kunne betjene de danske var gjort til skamme. Forfatteren er klar i sin vurdering. Nielsen kom som udpræget partimand, han blev indsat som "straffepræst" over for de tyskuddannede, den danske fremgangsmåde var uforståelig, kluntet, et eklatant fejlgreb, ja en topmåltdumhed, gennemtruffet af stærke danske nationale præster som en nationalistisk provokation hen over hovedet på de lokale menighedsråd (s. 337).

Det kan vel også siges på den måde, at de tyskuddannede præster blev gjort til syndebug for det nazificerede fremstød fra den tyske frimenighed.

Det er første gang, at denne penible sag er dokumenteret så afslørende. Her og gennem hele bogen har forfatteren fat i følsomme emner, men overalt mærker man en forbilledlig bestræbelse efter objektivitet, trods det at Martin Schwarz er forfatterens morfar. Ingen afkrog i kildematerialet er overset. Det gælder utrykte akter i kæmpestore arkiver lige fra Kirkeministeriet, bispe-, provste- og præstearkiver til lokalhistoriske arkiver, kilder i privat eje og det gælder ældre trykte kilder og spritny litteratur. Alene kildelisten og henvisningerne kan tjene som inspiration og vejviser for kommende studier i denne tids interessante kirkehistorie i andre sogne i Sønderjylland.

Bogen er stor men historien er spændende og klart fortalt. Med udgangspunkt i den konkrete Martin Schwarz-historie er det lykkedes at tegne et bredfacetteret billede af kirkeadministration og kirkeskikke, kirkens ændring hen over 1920 og især kirkens vanskelige position i det nationale og politiske spændingsfelt. Den dansk-nationale begejstring og erobringstrang hos mange kirkefolk nordfra i 1920 stilles til skue samtidig med, at der med dyb forståelse gives plads for de særligt sønderjyske forhold og de tyskuddannede præster. Forfatteren udstiller de dansk-nationale angreb på den sønderjyske helsognsordning, som Schwarz virkede i. Realiteten er vel, at datidens forpestedes klima i sig selv gravede graven for den ordening, som havde eksisteret før 1920 og som efter 1920 blev fortsat på blandt andet Burkal-egnen. Denne bog rager op i skoven af publikationer i jubilæumsåret. Den vil blive stående som en klassiker.

Lars N. Henningsen

Raáb, Renáta: Austria's Schleswig Policy 1848-1852.

L'Harmattan, 2019. 338 sider.

Spørgsmålet om Slesvigs politiske fremtid blev et vigtigt aspekt af dansk, tysk og endog europæisk politik i det nittende århundrede. De nye nationale tænke måder udfordrede den længe etablerede sameksistens mellem det danske kongerige og de tyskdominerede hertugdømmer inden for det oldenborgske monarki. I årene 1848-1850 førte disse modsætninger til reelle kamphandlinger mellem monarkiets nationale grupperinger. Den deraf følgende treårskrig var dog ikke bare en borgerkrig, men også en international konflikt, der tiltrak sig stor opmærksomhed i den bredere tyske offentlighed.

I Danmark er krigens internationale aspekter ikke ukendte, men de knyttes altovervejende til kongeriget Preussen. Hertugdømmernes senere indlemmelse i Preussen og de dansksindede sønderjydere mindretalstilvæ-

relse i denne stat har overskygget andre aktørers rolle og betydning. Under revolutionsårene 1848-1850 var hertugdømmernes selvbestemmelse dog et kardinalpunkt for mange tyske aktivister. Derfor måtte også det østrigske kejserlige forholde sig til den. Alligevel er den østrigske rolle i konflikten relativt uudforsket i særligt den nyere litteratur. Dette tomrum vil Renáta Raábs engelsksprogede bog, som er baseret på hendes afhandling og oprindeligt blev publiceret på ungarsk i 2013, gerne udfylde.

Raab begynder sin undersøgelse med en indføring i revolutionsårenes forhistorie. Det Tyske Forbund blev grundlagt efter Napoleonskrigene for at skabe en stødpude mellem stormagterne og sikre den politiske status quo. Den østrigske statskansler Clemens Lothar von Metternich dominerede forbundets politik og afviste alle forsøg på at skabe en tysk nationalstat. Derved isolerede Østrig sig dog i stigende grad fra de øvrige tyske stater. Selv om det officielt fortsat fulgte Habsburgmonarkiets konservative udenrigspolitik, begyndte også Preussen at se fordele ved en tættere sammenslutning af det tyske Mellemeuropa.

Derefter belyser forfatteren fremvæksten af nationale modsætninger i hertugdømmerne. Baseret i første række på ældre litteratur giver hun et kyndigt om end noget traditionelt indblik i de politiske og statshistoriske argumenter, der blev fremmet af diverse aktører i første halvdel af 1800-tallet. I denne konflikt betragtede de danske konger Habsburgerne som deres bedste allierede i Tyskland, der kunne forhindre en udvidelse af Forbundets beføjelser og derved også dets indblandingmuligheder i dansk politik. Senest efter Christian VIII's åbne brev af 1846 måtte Donaumonarkiet dog i stigende grad vælge mellem sin rolle som en europæisk stormagt, der principielt støttede den danske helstat, og som en tysk magt, der måtte tage hensyn til den tyske offentligheds sympati for slesvig-holstenerne.

Da konflikten mellem København og Kiel blev voldelig i 1848, satsede den danske udenrigspolitik fortsat på at få Wien til at dæmpe de tyske gemytter. Habsburgregeringen strakte sig også langt for at balancere sine forskellige roller og interesser. Da Det Tyske Forbund befandt sig i krigstilstand med Danmark, bevarede Wien således venlige diplomatiske relationer med kongeriget, eftersom Habsburgmonarkiets ikke-tyske kronlande jo ikke var en del af denne konflikt. Så længe den østrigske regering anerkendte de tyske forbundsinstitutioner i Frankfurt, var den dog også bundet af deres beslutninger. Derudover var de konservative habsburgske diplomater lige så kritiske over for de ejerdanske som over for de slesvig-holstenske revolutionære. De opfordrede derfor København til at føre hertugdømmernes retstilstand tilbage til perioden inden krigsudbruddet. Derved indtog Østrig en modererende rolle når slesvig-holstenerne var på fremmarch, men afviste ligeledes alle danske ambitioner om at integrere

Slesvig i kongeriget. Denne grundindstilling prægede Wiens holdning igennem treårskrigen og blev i betragtelig grad også fundamentet for efterkrigsordenen. Inden længe skulle det dog vise sig, at dynastiske aftaler ikke længere kunne inddæmme de nationale ambitioner.

Renáta Raáb har leveret en værdifuld analyse af et underbelyst aspekt af treårskrigen. Hun har sat sig grundigt ind i særligt den ældre litteratur og har tilføjet udsagnskraftige primærkilder fra den diplomatiske korrespondance. Bogen giver et omfattende (og nogle gange lidt detaljeorienteret) indblik i Habsburgmonarkiets Slesvigpolitik før og under krigen og præsenterer derudover en solid opridsning af kejserstatens holdning til det tyske spørgsmål. Det er lidt af en overdrivelse, når forfatteren kalder Slesvig for selve kernepunktet i det tyske spørgsmål i 1848, men det er svært at overvurdere, med hvilken begejstring den liberale tyske offentlighed fulgte slesvig-holstenernes modstand mod de kongerigske danske tropper. Raab viser også, at de ungarske revolutionære fornemmede et stærkt interessefællesskab med de tyske og advarede regeringen i Wien imod en konflikt med parlamentet i Frankfurt. Hendes udførlige beskrivelse af dansk-ungarske forbindelser er interessant, men ligger uden for bogens egentlige problemstilling.

For det meste udviser forfatteren godt kendskab til tyske og slesvigske forhold. Kun enkelte gange har hun ikke sat sig tilstrækkeligt ind i datidens statsretslige rammebetingelser. Således undres hun over, at den danske konge tillod Holsten og Lauenborg at tilhøre Det Tyske Forbund, uden virkeligt at holde sig for øje, at sådanne konstruktioner havde en lang tradition i tysk statshistorie og at kongens mulighed for at forhindre dette var ret begrænset. Ligeledes er hun ikke helt tydelig i differentieringen mellem hoffet og andre politiske aktører i Østrig. Der fandtes betragtelige paralleller og interessesammenfald mellem helstatsrepræsentanter i både Wien og København, men disse repræsentanter kunne ikke længere på samme måde tale for hele samfundet som før.

Samlet set er bogen dog et givende og kærkomment bidrag til sønderjysk historieskrivning. Den belyser også forhistorien til krisen i 1863/64 og giver læseren en bedre forståelse af Østrigs ageren i det slesvigske spørgsmål igennem det nittende århundrede. Mere end andre tyske regeringer, satsede den habsburgske i første række på monarkisk legitimitet. Så længe Danmarks politik var præget af helstatsfolk der respekterede disse rammer, nød den sympati hos kejseren og hans rådgivere. Når den tilsidesatte legitimiteten til fordel for folkesuveræniteten og en dansk nationalstat, mistede den dog også sine gamle venner i Wien.

Peter Thaler

Rasmussen, Peter Hertel: Den Danske Tysklandsbrigade 1947-1958.

Syddansk Universitetsforlag, 2019, 406 sider.

Den foreliggende bog er ikke det første værk, der behandler den danske Tysklandsbrigade eller Tysklandskommandoen i årene efter Anden Verdenskrig. Med sine 460 sider er det seneste skud på stammen dog så absolut det mest omfattende. Forfatteren, Peter Hertel Rasmussen, har med stor flid udnyttet et omfattende arkivmateriale fortrinsvis fra Danmark og Storbritannien. Resultatet er en anseelig bog, der dækker både udenrigspolitiske og militære aspekter af udsendelsen af de danske tropper til aflastning for den britiske besættelsesmagt. De danske soldater var 1947-1949 udstationeret i Ostfriesland, og derefter i Itzehoe i Holsten, hvorved man både fra dansk og britisk side holdt dem ude af det kildne Sydslesvigsspørgsmål. Perioden 1947 til 1958 var særdeles dynamisk i dansk forsvar- og sikkerhedspolitik, og i den sammenhæng forstår bogen at yde et godt supplement til den hidtidige litteratur.

Udsendelsen var på mange måder problematisk, blandt andet fordi den udtyndede det danske forsvar, der efter besættelsen i årevis befandt sig i en vanskelig og bekostelig genopbygning. Oprindeligt havde den konservative eksil-politiker Christmas Møller, der i befrielsesregeringen beklædte udenrigsministerposten, givet briterne håndslag på, at Danmark ville sende godt 10.000 mand. Realistisk set rådede Danmark i efterkrigsårene slet ikke over en så omfattende styrke, hvis den både skulle have uniformer, våben, og anden udrustning. Rasmussen oplister meget sigende, at af de aflagte britiske køretøjer, der skulle tilgå styrken, havde 30 % defekte elektriske anlæg, 15 % havde defekte bremses og 15 % utætte benzin- og olieledninger ved leveringen (s. 120). I sidste ende afgik godt 4.000 mand til Tyskland, og de led til stadighed under materielle mangler.

Brigadens opgave var at understøtte de britiske besættelsesmyndigheder og i givet fald medvirke til at nedkæmpe en tysk opstand. Der var imidlertid langt fra tale om en isoleret britisk-dansk endsige britisk-dansk-tysk historie. Tyskland var en global konfliktzone, og risikoen for en konfrontation mellem Sovjetunionen og Vestmagterne ej blot ren teori. Danmark var med andre ord på vej til at stikke hånden i en international hvepsere, hvor danske soldater ville kunne stå ansigt til ansigt med sovjetiske. Og det vel og mærke i en situation hvor Danmark ikke selv fik sikkerhedsgarantier. Det danske Krigsministerium havde i 1947 taget højde for risikoen og indskærpet, at brigaden "ikke under nogen form kan bringes til anvendelse over for andre magter [altså Sovjetunionen]" (S.155). Brigaden skulle i en spændingsperiode forsøges evakueret hjem til Danmark. Som Rasmussen fremhæver, så eksisterede der en seriøs risiko for, at brigaden ikke ville have fornøden tid og pludselig ville befinde sig midt i en krigszone.

Med Danmarks indtræden i NATO, og brigadens forlægning til Holsten startede en transformation (og en reduktion). Danskerne var ikke længere blot hjælpetropper for den britiske besættelse. Brigaden var herefter sammen med norske og britiske enheder første linje i forsvaret af den jyske halvø. De i alt godt 6.000 mand var imidlertid helt utilstrækkelige, og det blev slet ikke bedre, da Norge 1953 trak sine styrker hjem. Rasmussen gør problemet klart med et citat fra daværende forsvarsminister Rasmus Hansen fra 1950: "enhver plan for Danmarks forsvar ville være ganske urealistisk, hvis den ikke indeholdt en omtrentlig angivelse af den assistance, som landet ville kunne forvente, dersom det blev angrebet. Vi må have hjælp for at kunne modstå første angrebsbølge" (S. 279).

Der var ikke megen hjælp at hente fra de Vestallierede. Tyskerne var de eneste, der kunne fylde hullet på NATO's nordlige flanke. Det behandler Rasmussen relativt kortfattet i bogens sidste egentlige afsnit, hvor den Vesttyske remilitarisering var fuld i gang, og hvor brigaden i en dansk politisk optik mentalt var på vej hjem. Strategisk øgedes Slesvig-Holstens militære relevans for Danmark i årene, der fulgte.

Foruden sikkerhedspolitikken giver Rasmussens bog indblik i aspekter af dansk-tyske relationer. Bogens behandling af mødet med tyskerne er særligt interessant. Til trods for fraterniseringsforbud var det naturligvis umuligt, at der ikke opstod forbindelser til tyskere, både tjenestelige kontakter til civilt ansatte og til befolkningen – ikke mindst den kvindelige del. Generelt kunne spørgsmålet om brigadens betydning for de dansk-tyske relationer – meget gerne set med tyske kilder – være værdigt for videre forskning. Med en så lang bog, kan det fremstå lidt urimeligt at spørge efter mere. Alligevel kunne det være spændende, hvis forfatteren fulgte det tyske spor op. I lyset af det omfattende kildemateriale, Rasmussen har været igennem, kunne man godt savne en trendsætter inden for det dansk-tyske militære samarbejde som Hellmuth Heye, eller Günter Toepke, der var en nøgleperson i det danske stay behind-netværk i Holsten, og som John V. Jensen skrev en biografi om i 2017. Det kunne have været interessant at erfare, hvilken rolle brigaden præcist spillede for den del af de danske krigsforberedelser i starten af 1950'erne. Måske skyldes deres fravær, at det lykkedes de fortrolige militære kontakter at sejle under både udenrigsministeriets og briternes radar?

Thomas Wegener Friis

Schanz, Elsebeth Aasted og Nils Arne Sørensen:
Grænsen er nået – Afstemningsplakater fra grænselandet 1920.

Dansk Plakatmuseum i Den Gamle By, Gads Forlag, 2020, 139 sider.

I år fejrer vi 100-året for Genforeningen af Sønderjylland med Danmark. I Versailles-traktaten, som definerede fredsbetingelserne efter Første Verdenskrig, var det blevet besluttet, at den nye dansk-tyske grænse skulle fastlægges efter folkeafstemninger i både Nord- og Mellemslesvig. Et af de vigtigste agitationsmidler i afstemningskampen var plakaterne og det er dem, som kommer under kyndig behandling i denne bog af museumsleder ved Dansk Plakatmuseum, Elsebeth Aasted Schanz, og professor i historie ved Syddansk Universitet, Nils Arne Sørensen. Ingen ved præcis hvor mange plakater der blev trykt ved de to folkeafstemninger, men tallet var i hvert fald højere end 300.000. Når det sammenholdes med, at der i alt var ca. 180.000 stemmeberettigede i Slesvig, siger det noget om den betydning man tillagde plakaterne ved disse afstemninger og hvor meget de har fyldt i gadebilledet. Der er derfor tale om et vigtigt emne i dette jubilæumsår.

Bogen er på 139 rigt illustrerede sider og indeholder 49 forskellige plakater fra folkeafstemningen i Slesvig samt et mindre antal bortcensurerede plakater, som ikke fik lov til at blive trykt. Derudover vises ca. 30 plakater fra de andre grænseområder, hvor der var folkeafstemninger i årene efter Første Verdenskrig. Det gør det utvivlsomt til den mest omfangsrige samling af plakater fra Genforeningstiden udgivet i et dansk bogværk. Mange af plakaterne er gamle kendinge, som efterhånden har fået ikonisk status i grænselandet, men der er også flere mindre kendte og enkelte som er gået helt i glemmebogen og derfor først genser dagens lys med denne udgivelse.

Indholdsmæssigt er bogen bygget op i to dele. Den første og mest omfangsrige del af bogen omhandler de danske og tyske plakater, som blev benyttet ved folkeafstemningerne i Slesvig. Det bliver hurtigt klart for læseren, at der ikke er tale om traditionelle valgplakater og at der var meget på spil ved folkeafstemningerne i Slesvig. Plakaterne skulle overbevise vælgerne om, hvilket land de skulle vælge og hertil benyttede man en række forskellige virkemidler. De mange forskellige plakater kategoriseres under overskrifterne "Landet og historien", "Flensborg og lokalt forankrede plakater", "Økonomi og levestandard" og "Flaget, følelser og fædreland". Ofte spiller plakaterne dog på flere strenge og kunne derfor have indgået i flere kategorier. Under hvert kapitel er der indgående beskrivelser af de enkelte plakater, der analyseres og sættes ind i den historiske kontekst. Mens begge lande gennem plakaterne forsøgte at appellere til folks følelser og gjorde hævde på den historiske ret til grænselandet, var det kun de danske plakater, der havde økonomi og levestandard som tema. Tyskland havde lidt et smerteligt nederlag i Første Verdenskrig, og gik en usikker fremtid i møde

med tilbagebetaling af krigsskadeerstatning, arbejdsløshed, sult og nød, og det forsøgte man fra dansk side at udnytte til at vinde stemmer – særligt i Flensborg og resten af zone 2, hvor danskheden generelt stod svagt.

Flettet ind mellem kapitlerne om afstemningsplakaterne ved den dansk-tyske grænse er der en række afsnit, som giver et historisk rids af de dansk-tyske grænsestridigheder fra Treårskrigen og frem til og med Genforeningen. Denne del fremhæves som vigtig for at kunne "læse og forstå periodens plakater". Et sådant rids vil i sagens natur altid være kortfattet. Alligevel savner man en række vigtige aspekter af udviklingen frem mod folkeafstemningerne i 1920, herunder særligt den "sønderjyske vinkel". Vi hører således ikke meget om de nationale bevægelser i Nordslesvig, om den tyske undertrykkelse af danskheden efter 1864 og om de dansksindede sønderjyders politiske og kulturelle arbejde i årene 1864-1914, som ellers er vigtige elementer for at forstå det der sker i 1920. Det giver et forenklet og til tider fejlagtigt billede af den historiske udvikling frem mod 1920. Blandt andet får man indtryk af, at det var A.D. Jørgensen, som i 1882 stod bag bruddet med tankegangen om et Danmark til Ejderen (s. 28) og at det først er i 1918-20, at det nationale sindelag endelig får overtaget, som rettesnor for en løsning af grænseespørgsmålet (s. 29). En deling af Slesvig efter nationalt sindelag var imidlertid allerede blevet ytret flere gange før 1864 og med Pragfredens artikel 5 i 1866, var den tilmed blevet indskrevet i en international anerkendt traktat. Trods interne uenigheder blandt de dansksindede sønderjyder om den politiske linje, var der derfor bred enighed om, at sindelag og national selvbestemmelse skulle være det bærende princip for en løsning af grænsestridighederne senest fra 1866. Det er også i overkanten at fremlægge rigsdagsresolutionen af 23. oktober 1918, som realitetsforhandlinger om en deling af Slesvig (s. 30). Ganske vist besluttede Rigsdagen, at spørgsmålet skulle løses på baggrund af folkenes selvbestemmelsesret, men derudover overlod man det til sønderjyderne og H.P. Hanssen at tage initiativet til den proces, der ledte frem til Genforeningen i 1920.

Ud over det historiske rids får læseren også en mere grundig introduktion til den moderne politiske plakater, de plakatkunstnere, som tegnede afstemningsplakaterne, og de symboler og tegnsprog, som blev benyttet i Slesvig i 1920. Disse afsnit er vigtige for at kunne afkode plakaterne og derfor kan man med fordel læse dem, inden man går i gang med at studere de enkelte plakater. Som afrunding på den første del af bogen, er der et afsnit om løbesedler og deres betydning som supplement til plakaterne. Det er en ofte overset del af agitationsmidlerne fra afstemningskampen

Den anden del af bogen omhandler afstemningsplakater fra andre europæiske grænseegne, hvor der også blev holdt folkeafstemninger om na-

tionalt tilhørsforhold efter Første Verdenskrig. Disse plakater stammer fra Kärnten, Sopron, Oberschlesien, Allenstein og Marienwerder og det er iøjnefaldende, at plakaterne i disse grænseegne er langt mere uforsonlige og barske end i Slesvig. Her er skeletter, blod, krig og undergang væsentlig mere fremtrædende og man får dermed et indtryk af, at stemningen ofte var mere hævngherrig og hadefuld i de andre afstemningsområder. Disse forhold og de vidt forskellige erfaringer man høstede af folkeafstemningerne i de enkelte grænseegne uddybes og forklares i afsnittet om Genforeningen i et internationalt perspektiv. Her får vi historien om baggrund og forløb for de forskellige afstemninger, som også holdes op imod hinanden.

Alt i alt er der tale om en flot illustreret bog, som giver et interessant indblik i de mange forskelligartede afstemningsplakater fra 1920 samt deres virkemidler. Bogens styrke er plakatanalyserne og perspektivering til de andre grænseegne mens de historiske tilbageblik på den dansk-tyske grænsehistorie er mindre vellykkede. Under alle omstændigheder er bogen den til dato mest komplette fremstilling af dansk-tyske afstemningsplakater fra 1920 og derfor burde der være ny viden at hente for selv den mest inkarnerede kender af plakater fra Genforeningstiden.

Klaus Tolstrup Petersen

Jørgen Witte: Aabenraa i Højmiddelalderen.

Livet i købstaden ca. 1230-1375.

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland

Nr. 117, 2019, 119 sider.

Byhistorie oplever i disse år en renæssance med interesse ikke kun for byers og købstæders topografiske udvikling og beliggenhed i landskabet, men også for livsbetingelser og aktiviteter inden for bostadsområdet. Den foreliggende bog er et resultat af oprettelsen af Studieceter for Sønderjyllands Historie i 2013 og forfattet af historikeren og tidligere borgmester i Aabenraa Jørgen Witte. De seneste årtiers forskning har rokket ved tidligere forskningsopfattelser med hensyn til livet i byen i Højmiddelalderen, især som følge af mange arkæologiske udgravninger. For Aabenraas vedkommende har Lennart S. Madsen og hans medarbejdere fra Museum Sønderjylland fremdraget en række centrale elementer, blandt andet i henseende til byens voldgrav, borggrav og håndværksvirksomhed. På denne baggrund lancerer bogen en velgørende fremstilling og nytolkning af Aabenraas historie fra byens opståen og frem til begyndelsen af Senmiddelalderen.

Det var tidligere opfattelsen, at der bag Aabenraa fandtes udbredte vådområder. Jørgen Witte argumenterer fornuftigt for, at havniveauet, kystlinjen og klimaet i Højmiddelalderen i 1200-årene var anderledes end da kartografen Johannes Mejer tegnede de første detaljerede kort ca. 1640.

Havniveauet synes i Højmiddelalderen at have været op mod 2,5 meter højere end i nutiden, hvor havsænkning og udtørring af noret mod vest har gjort sig gældende.

Bogen er opdelt i en række hovedkapitler centreret om byens opståen, magtstrukturen og rammerne for byens virksomhed, indbyggerne, handelsvirksomhed, bebyggelse, det religiøse liv, sygdomme samt en afslutning om Aabenraa ved indgangen til Senmiddelalderen. Byens skrå date-redes tidligere til 1335, men Jørgen Witte argumenterer overbevisende for, at det er muligt at opdele denne "byens dåbsattest" i et ældre kernestykke fra årene 1234-1241 under Valdemar Sejrs kongetid og resten af teksten tilkommet frem til 1335. Hvor det tidlige "Opneraa" var beliggende, kan ikke fastlægges med bestemthed; men en forløber kan have været beliggende på Varnæs Hoved, som var i kongemagtens besiddelse ifølge Kong Valdemars Jordebog fra 1231. Endegyldige beviser for denne første bydannelse foreligger ikke, men Varnæs lå i et trafikalt knudepunkt ud til Lillebælt. Den økonomiske udvikling og tilslutning til betydelige handelsnetværk gjorde imidlertid en beliggenhed ved bunden af Aabenraa fjord optimal, og her voksede en handels- og markedsplads frem. Arkæologiske fund fra denne fase savnes, men indicier i Kong Valdemars Jordebog i henseende til tolden fra Rise herred kunne afspejle en tidlig bydannelse netop her. Herfra var der vejforbindelse til Ribe og til landstinget Urnehoved.

Kong Valdemar Sejr var Aabenraas første byherre, som var repræsenteret ved en foged med sæde på et befæstet anlæg for enden af nutidens Vestergade. Skråen fastlagde afgifter af borgerne til foged og rådmænd, og bytinget vogtede over byfredens område. Om menneskene og deres antal i byen i Middeltalderen vides ikke meget, og først fra Senmiddelalderens slutning kendes oplysninger om antallet af skatteydere og husstande. Borgerne var i vid udstrækning selvforsynende med fødevarer fra byens jorder.

Aabenraas beliggenhed ved fjorden forøgede som vist mulighederne for handelsvirksomhed til lands og til vands. Skråen afspejler dette, inklusive regler om fremmedes handel, når vedkommende kom til byen med skib. Af håndværk tegner sig især fiskeri-, bageri-, smede- samt keramikvirksomhed og skomageri. Gerne havde man erfaret mere om disse aspekter (s. 60-61).

Vejene til og fra Aabenraa samt byens huse og udvidelsen af bebyggelsen er i bogen skildret hovedsagelig på grundlag af flere arkæologiske udgravninger. Byen udvidedes i Senmiddelalderen markant syd for bygraven med store anlægsarbejder (s. 67). Det religiøse liv i købstaden med bygningen af blandt andet Sct. Nicolai kirke fra ca. 1250 samt spedalskhedshospitalet Sct. Jørgen er endelig behandlet. Byens udvidelse i den første halvdel af 1300-tallet blev imidlertid ikke fulgt op, og det skulle vare til ind i Senmid-

delalderen og Renæssancen, inden rammerne blev fyldt ud. Pesten, den Sorte Død, og den økonomiske nedgang, spillede som vist givet ind.

Afslutningsvis behandles Aabenraa og den politiske udvikling frem mod Senmiddelalderen med vægt på stadsprivilegier og byens tilhørsforhold til kongemagten og de slesvigske hertuger. Med kong Valdemar Atterdags og hertug Henriks død i 1375 øgede de holstenske grever deres magtpositioner i hertugdømmet.

Den foreliggende bog leverer en række nye synspunkter og betragtninger af blivende værdi på Aabenraas tidlige historie. Gerne havde man af og til erfaret mere om blandt andet håndværk og det sociale dagligliv, som det formede sig for indbyggerne. Bogen er letlæst og forfriskende og vil givet tjene som inspiration og udgangspunkt for kommende studier i købstaden Aabenraas facetterede historie. Bogen er forsynet med omfattende dokumentation samt kilder og litteratur. For specialister og for almindeligt historisk interesserede kan bogen varmt anbefales.

Jens E. Olesen

Replik til Anders Bøghs anmeldelse af *Danmark, Slesvig og Holsten 1404-1448 – konflikt og konsekvens*.

I sidste nummer af *Sønderjyske Årbøger* anmeldte Anders Bøgh min ovennævnte bog (*Sønderjyske Årbøger* 2019, s. 231-236). Bøgh fokuserer næsten udelukkende på bogens præmisser, som han er uenig i. Derfor giver anmeldelsen efter min bedste opfattelse ikke et rimeligt billede af selve bogens indhold.

Bogens udgangspunkt for analysen af den juridiske strid imellem kong Erik og holstenerne er, at dansk ret og lensret blev anvendt som dynamiske størrelser, hvor løgn, manipulationer og fordrejninger var faste indslag. I al beskedenhed skulle jeg mene, at bogen til overflod dokumenterer denne praksis. Dette ser Bøgh imidlertid fuldkommen bort fra; nej, der er Jyske Lov og lensretten, så det burde være nemt nok at finde ud af, hvem der havde den retmæssige adkomst til Slesvig, og derfor burde jeg have givet en udførlig retshistorisk udredning af Jyske Lov såvel som lensretten. Jeg burde med andre ord have skrevet noget andet, end jeg har skrevet.

Bøgh tillægger mig det synspunkt, at middelalderens politiske retssager var ligegyldige. Han skriver således, at middelalderlige retssager i bogens indledende betragtninger anses for en slags "ceremoniel, der ingen reel juridisk betydning havde, blot afspejlede politiske forhold". Og ja, jeg har argumenteret for, at juraen blev bøjet efter politikken og ikke omvendt; men det er sandelig ikke det samme som at sige, at retssager var ligegyldige! Hvilket jeg da heller ikke har skrevet eller ment. Derimod skriver jeg (s. 24): "Systemet betød [...] ikke, at man kunne sige hvad som helst, og der er in-

gen tvivl om, at deltagelsen i en middelalderlig retssag krævede betydelig juridisk ekspertviden baseret på erfaring og langvarige studier". Bøgh har misforstået pointen, og det er en grov misrepræsentation af bogen, når han skriver "Præmissen synes altså ikke at holde i forhold til kildematerialet". Ligeledes med hensyn til spørgsmålet om nationalitet og grænser. Her påstår Bøgh, at jeg ikke mener, disse var vigtige. Lad mig citere fra bogen (s. 21): "Forestillinger om en særlig dansk og en særlig tysk nationalitet er ikke meningsbærende på samme måde som i moderne forstand. Men det er uomtvisteligt, at der har været en forestilling om dansk og tysk. Udfordringen består i at forstå samtidens aktører, når de anvendte en national terminologi". Dette citat kan på ingen måde tages til indtægt for det synspunkt, at dansk og tysk national terminologi skulle være uvigtig i 1400-tallet. Her har Bøgh simpelthen ikke læst ordentligt efter. Med hensyn til grænserne ved jeg ikke, hvor han har fra, at jeg skulle mene, at disse var uvigtige, men det er måske konstateringen af, at skellet mellem indenrigs- og udenrigs-politik er en moderne opfindelse, han tager anstød af.

Det er åbenbart meget provokerende at sige, at de på kong Eriks foranledning fremførte vidnesbyrd om, at man talte dansk i hele Slesvig, nok ikke er i overensstemmelse med hele sandheden. Jeg skulle mene, vi er i afdelingen for elementær kildekritik. Jeg er fuldkommen enig i, at sproget er en national markør, som er blevet fremført i kampen med holstenerne. Jeg kan bare ikke se, at det nødvendigvis betyder, at man skal tro på den danske sides fremstilling 1421-24 af sprogsituationen i Slesvig.

Bøgh skriver i en bisætning, at jeg har fået 1397-brevet helt galt i halsen. Det er en gratis påstand, som ikke begrundes. Bøgh finder det åbenbart meget mærkeligt, når jeg argumenterer for, at konstitutionen for den statsdannelse, Margrete lod institutionalisere i 1397, både havde et element af arvekongedømme og valgkongedømme i sig. Bøgh mener øjensynlig, at de to størrelser på ingen måde kan leve side om side. Det gjorde de imidlertid i Erik af Pommerns tilfælde. Han blev kronet i Kalmar i 1397 med stipuleringen, at slotte og lande skulle komme til ham efter Margretes død, hvilket skete gnidningsløst i 1412. Lad være, at hans arvelige adkomst til rigerne muligvis var mere de facto end de jure, men arvede: Det gjorde han. Men det var på ingen måde en hindring for, at Margrete og Erik kunne gøre god brug af valgkonstitutionen, eftersom ingen af dem havde kødelige arvinger. Dette forhold blev særligt aktualiseret, da Erik forsøgte at gøre den uheldige Bugislav til sin efterfølger i 1420.

Når Bøgh skriver, at fremstillingen havde været langt mere oplysende, hvis den var blevet skrevet med "et blik for, at der fandtes en realitet uden for kilderne", forekommer det mig at være på grænsen til vrøvl. Hvis ikke man som historiker skal gå ud fra kilderne, hvad i alverden skal man så?

Antydningen af, at jeg skulle være inspireret af dekonstruktivismen forekommer helt skæv: I fagfællebedømmelsen, som Bøgh indledningsvis gør opmærksom på, hedder det, at bogen er helt og aldeles a-teoretisk, hvilket vist ikke er ment som en ros; og nu er jeg lige pludselig blevet forfremmet til dekonstruktivist!

Konklusionen er, at Bøghs anmeldelse er stærkt misvisende: Han skriver ikke et ord om bogens analyser af Valdemars og Margretes godsreduktionsprogram og sammenhængen med den slesvigske politik; ikke et ord om analysen af dommene i Nyborg, Konstanz og Ofen; ikke et ord om traktaten 15. juni 1423; ikke et ord om spørgsmålet om bogens overvejelser angående Øresundstold (overvejelser, som han i øvrigt omtalte positivt i fagfællebedømmelsen); ikke et ord om krigen, våbenhvilen i Horsens 1432 og freden i Vordingborg 1435; ikke et ord om Erik af Pommerns afsættelse; ikke et ord om Christoffer af Bayerns stilling og hertug Adolfs rolle; ikke et ord om analysen af Constitutio Valdemariana 1448; og ikke et ord om kritikken af Erik Ulsigs og Jens E. Olesens fremstilling af begivenhederne omkring Christian I's tronbestigelse. Bøgh har det tydeligvis svært med, at jeg udtrykker uenighed i forhold til forgængere og nulevende fagfæller, og i virkeligheden kan hans kritik koges ned til, at jeg skulle have skrevet en helt anden bog i overensstemmelse med disse fagfællers og forgængeres synspunkter. Jeg mener imidlertid, det ville være den visse død for historiefaget, hvis man var forpligtet til at abonnere på fagfællers og forgængeres synspunkter uden frit at kunne danne sig sine egne.

Markus Hedemann

Duplik til Markus Hedemanns replik til Anders Bøghs anmeldelse af Danmark, Slesvig og Holsten 1404-1448 – konflikt og konsekvens.

Markus Hedemann har ret i, at min anmeldelse primært fokuserer på præmisserne for hans bog. Han har også ret i, at jeg efterlyser en så vidt muligt klar stillingtagen til hertugdømmet Slesvigs statsretlige stilling ret forud for bogens officielle starttidspunkt i 1404, dvs. situationen før Abelslægts uddøen i 1375 og efter de tre bortforleninger til holstenske grever 1386, 1387 og 1396. Som jeg ser det, var hertugdømmet i 1404 en del af det danske rige, som var bortforlenet på visse vilkår – som Holsten var en del af det tyske rige, dog på nogle i hovedsagen andre vilkår. Margrete 1. og hendes da fuldmyndige fostersøn Erik af Pommern havde således klart retten imod sig, da de benyttede hertug Gerhards død i 1404 til gradvis at (prøve at) underminere hertugdømmets status som hertugdømme.

Det kræver ingen studier i Jyske Lov, at nå frem til dette synspunkt. Det kræver derimod gehør for middelalderens opfattelse af (sædvane)ret at prøve at tolke, hvad der menes med dansk ret og lensret/kejsreret. Jeg har

så ment at kunne føje nogle detaljer til opfattelsen af, hvad der karakteriserer middelalderlig national identitet, det man kunne kalde for 'lovnationalisme', hvor retslige sædvaner, sæder og skikke er en klar bestanddel. Det er sprog så også, og det generer mig stadig, at et kildeudsagn om, at dansk var det almindeligste sprog i Hertugdømmet tages til indtægt for en påstand om, at den danske position var, at *alle* talte dansk. Der er for mit vedkommende ikke tale om nogen bestridelse af det åbenlyse, at oplevet (sen)middelalderlig national identitet var noget andet end det, man har oplevet på andre tidspunkter i historien. I øvrigt ville det nok have virket afklarende på Hedemanns begreber, hvis han havde været bevidst om, at den i 1482 stiplede deling af hertugdømmerne mellem Christian I's sønner udtrykkeligt lagde tysk lensret til grund, og altså ikke dansk (sædvane)ret. Det må være et uomgængeligt krav til en historiker, at vedkommende forsøger at gøre sig klart, hvad samtiden lagde i de anvendte begreber.

På den her tilmålte plads er der ikke mulighed for at bringe citater. På s. 24 i bogen fremgår det imidlertid entydigt, at det ceremonielle i processer tillægges, hvad der kan tage sig ud som den afgørende betydning. Det samme gælder nedtoning af grænsers betydning (s. 21). Sidstnævnte får mig til at tænke 'dekonstruktivism' og ikke i nogen positiv betydning, men det ord kom nok til at fylde for meget i anmeldelsen.

Det gjorde det såkaldte Unionsbrev fra 1397 så ikke. I modsætning til Hedemann lider jeg under det problem, at jeg på ingen måde kan finde det fjernteste belæg for nogen arvelighed af konge-/regentværdigheden her. Erik var da netop kronet konge over alle tre riger. I 1401 blev han erklæret myndig konge i de samme tre riger – et faktum, som Hedemann holder skjult for os. Erik behøvede naturligvis ikke som fuldmyndig konge at vente på Margretes død for at komme i formel besiddelse af sine riger. Hans problem var imidlertid, at fruén på livstid indehavde enorme områder, slotte og lande, i alle tre riger, som hun havde sikret sig livsvarigt herredømme over. Det er blevet kaldt Margretes "Dronningerige", om end det hele, præcise omfang endnu ikke er blevet sikkert fastslået, blot at det var stort. Men dronninger på dette tidspunkt havde et såkaldt "livgeding", 'enkepensionsområde'. Pointen i den aldrig ratificerede kladde fra 1397 var blot den enkle, at Margretes personligt beherskede områder skulle falde tilbage til kongedømmet ved hendes død, som livgeding ifølge sædvaneretten gjorde. Pudsigt nok mener jeg så, at Erik i usædvanlig grad var arving til de riger, han formelt set tiltrådte i 1401, i og med, at Margrete legalt og illegalt havde sikret sig eneretten til at udpege sin efterfølger – og, når hun selv skulle sige det, baserede sin magt i Danmark på arven efter Valdemar Atterdag.

Nej, jeg har aldrig publiceret noget under "overskriften" forskning, som blot er en bevidstløs gentagelse af forgængeres resultater. Min bestræbelse

i den sammenhæng har været at veje på den gyldne vægt, hvad der kunne holde til en fornyet konfrontation med et ofte større kildemateriale, nye spørgsmål osv. Men jeg har ofte oplevet, at mine første ideer ikke kunne holde til en konfrontation med forgængeres skarpsindige læsning af kilderne. Den respekt skylder vi mennesker, som har brugt ofte år af deres liv på at gøre det bedst muligt. Jo mere man vil hævde, at man kommer med noget nyt, jo mere så. Ellers er betegnelsen 'nyt' jo noget, man bør tale med forbrugerombudsmanden om.

Det bliver så fremtidens opgave at gå i større detalje med Markus Hedemanns resultater end en kort anmeldelse har muliggjort. At der under alle omstændigheder ligger et kæmpestort arbejde bag Markus Hedemanns bog kan kun tåber benægte og undlade at respektere.

Anders Bøgh

Forfatterliste

Simon Kratholm Ankjærgaard, journalist, forfatter og moderator, cand. scient.soc., e-mail: simon@ankjaergaard.dk

Henrik Becker-Christensen, dr.phil., tidligere dansk generalkonsul i Flensborg, e-mail: henrik@becker-christensen.dk

Drude Terkildsen Bill, cand. mag i historie, billedkunst og visuel kultur fra Aarhus Universitet, e-mail: drudeterkildsenbill@gmail.com

Johannes Brix, dr.med., tidl. praktiserende læge, tilknyttet Studieceter for Sønderjyllands Historie ved Rigsarkivet Aabenraa, e-mail: jbrix@pc.dk

Anders Bøgh, lektor emeritus, dr.phil., Afdeling for Historie og Klassiske Studier, Aarhus Universitet, e-mail: hisab@cas.au.dk

Martin Corfix, Sogne- og Orlogspræst, cand.theol., e-mail: mcor@km.dk

Thomas Wegener Friis, lektor, ph.d., Syddansk Universitet, Institut for Historie, e-mail: twfriis@sdu.dk

Karina Lykke Grand, lektor, ph.d., Afdeling for Kunsthistorie, Aarhus Universitet og museumsdirektør for Færøernes Kunstmuseum, e-mail: karina@art.fo

Hans Schultz Hansen, forskningsleder, dr.phil., adj. professor, Rigsarkivet Aabenraa, e-mail: hsh@sa.dk

Markus Hedemann, ledende redaktør Diplomatarium Danicum, cand.mag., e-mail: mh@dsl.dk

Lars N. Henningsen, dr.phil., tidl. arkiv- og forskningsleder, tilknyttet Studieceter for Sønderjyllands Historie ved Rigsarkivet Aabenraa, e-mail: larsnhenningsen@gmail.com

Mikkel Leth Jespersen, museumsinspektør, ph.d., Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, e-mail: mije@msj.dk

Thor J. Mednick, Professor i Kunsthistorie ved University of Toledo, USA, e-mail: tmednick@hotmail.com

Per Grau Møller, lektor, lic.phil, Syddansk Universitet, Kartografisk Samling, Institut for Historie, e-mail: pgm@sdu.dk

Mogens Rostgaard Nissen, arkiv- og forskningsleder, ph.d., Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, e-mail: mnrn@dcbib.dk

Jens E. Olesen, professor emeritus, Greifswald Universitet, Lehrstuhl für Nordische Geschichte, e-mail: olesen@uni-greifswald.de

Lucas Enghoff Olsen, cand.mag. i historie og museologi, e-mail: lucas.enghoff@gmail.com

Klaus Tolstrup Petersen, historiker, cand. mag., leder ved Den Slesvigske Samling, e-mail: ktp@dcbib.dk

René Rasmussen, museumsinspektør, cand.mag., Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, e-mail: rera@msj.dk

Peter Thaler, lektor, ph.d., Syddansk Universitet, Institut for Historie, e-mail: thaler@sdu.dk

Merete Bo Thomsen, historiker, ph.d., Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, e-mail: mbt@dcbib.dk

Mads Mikkel Tørsleff, historiker, cand.mag, Museum Oldemorstoft, e-mail: mmtoe@aabenaar.dk

Arkiver, museer og forskningsinstitutioner 2019

Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig

Den vigtigste beslutning i 2019 vedrørte flytningen af Archiv/Historische Forschungsstelle til den nye museumsbygning i Sønderborg.

Naturligvis beklager mine kolleger her i huset og især bibliotekspersonalet, at de ikke længere har den korte vej til mig, når det gælder historiske spørgsmål, og at biblioteket ikke bare kan sende deres historiske interesse-rede brugere videre til mig, når der opstår spørgsmål, som man ikke kan besvare i biblioteket.

Det er dog snarere en beslutning, der retter sig imod fremtiden, fordi det i forbindelse med udvidelsen og moderniseringen af museet synes at være en fornuftig idé på lige fod hermed at samle arkivet og det historiske forskningscenter under ét tag – i form af et historisk center for det tyske mindretal. Jeg ser frem til et tæt samarbejde med Hauke Grella, lederen af Deutsches Museum Nordschleswig!

Siden sommeren 2019 har jeg omtrent hver fjortende dag deltaget i regelmæssige møder med Hauke Grella vedrørende udformningen af den nye udstilling. Her kunne man allerede iagttage den synergi, der skulle blive et resultat af den stedlige sammenlægning af museet, arkivet og det historiske forskningscenter. Megen tid er således allerede blevet brugt på det fremtidige fælles arbejde.

Den lokalhistoriske arbejdsgruppe, Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft, flytter også til Sønderborg, og jeg fortsætter som bestyrelsens kontaktperson og "sekretær".

Hvad angår min foredragsvirksomhed, så var året 2019 et år, som lå mellem de to store begivenheder: afslutningen på 1. verdenskrig og folkeafstemningen i 1920. Jeg har i mine foredrag i Nordslesvig, men også andre steder, først talt om krigens afslutning og vejen til en folkeafstemning – for eksempel ved HAG's Sankelmark-konference i marts. I løbet af året ændrede foredragets hovedtema sig til at være folkeafstemningen i 1920, og et blik i min kalender fortæller, at dette vil fortsætte i den første halvdel af 2020. Andre emner, som jeg har fortalt om til forskellige målgrupper, var den preussiske periode; et foredrag om Sikringsstilling Nord har jeg også udarbejdet og et andet om den tyske folkegruppes skolevæsen.

I det forgangne år har samarbejdet med Sozialdienst Nordschleswig betydet særlig meget for mig. Sozialdienst og Historische Forschungsstelle

har i Haus Quickborn i fællesskab lanceret en historisk foredrags- og debatserie, der spændte fra folkeafstemningen og de følgende 1920'ere over nationalsocialismen, besættelsen, efterkrigstiden og retsopgøret til genopbygningen af mindretallet. Jeg har i stort omfang selv holdt foredragene og stået for samtalerne med tidsvidner og gæster.

Jeg har desuden skrevet en større artikel om 1920 til tidsskriftet *Heimat - Zeitschrift für Natur und Landeskunde*.

Om nogen væsentlig nye indleveringer til arkivet kan jeg ikke berette i år. Måske vil tilgangen øges, når levn og arkivalier vil kunne afleveres samlet i Deutsches Museum Nordschleswig's nye historiecenter.

Et andet fast punkt på min årsberetning kan jeg betegne som vel afviklet. I mere end 25 år har jeg kunnet regne med et trofast publikum på *Schleswigschen Gesprächen - deutsch-dänische Begegnungen* - i Aabenraa som regel med mere end 20 gæster, i Flensburg med mindst 30 og undertiden 40 eller endnu flere gæster.

Frank Lubowitz

Center for Grænseregionsforskning, Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet

I 2019 gennemførtes endnu en reform i bachelor-uddannelsen i European Studies. Alle gode gange tre er det nu endelig lykkedes at finde en udformning, der tilgodeser både de studerendes interesser og de ressourcer, centeret rådet over. Den nye uddannelse er helt placeret på Institut for Statskundskab, og den vil fremover styrke arbejdet med at smelte grænseregionsforskning og europæiske studier sammen - en kombination, der ikke udbydes på andre universiteter. Der var stor interesse for uddannelsen fra starten, og det er også lykkedes at tiltrække flere danske studerende. Den lokale grænseregion og grænseregionernes betydning i den europæiske integration gør koblingen oplagt.

Da 2019 ikke var noget stort konferenceår, valgte centeret at fokusere stærkere på udviklingen af forskningsgruppen - både fagligt og socialt. Det blev udfoldet med tilrettelæggelsen af den første samlede studierejse for hele gruppen. I en lille uge opholdt vi os i en anden grænseregion - Ulster - hvor vi tog den indre-irske grænse i nærmere øjesyn, besøgte og udforskede Derry/Londonderry, Belfast og Armagh. Den særlige grænseproblematik i regionen var selvfølgelig blevet yderligere aktuel af Brexit-forberedelserne. Centeret rådede ikke på forhånd over nogen udpræget ekspertise for denne region, men den begyndte naturligvis at udvikle sig gennem den nærmere beskæftigelse. Opholdet tjente til at udvikle en fælles referenceramme, til at give alle deltagere mulighed for at betragte en realitet ud fra deres konkrete interesser og tilgange. Studieturen var en succes, som vi sikkert vil vende tilbage til i fremtiden, og den direkte iagttagelse

- gerne med interviews og møder med lokale kendere - kunne blive et varemærke for vores omgang med europæiske grænseregioner. Erfaringen med at læse og forstå en anden grænseregion var vigtig, og det vil ses i nedslag i forskningen efterfølgende. Den irske grænse fylder i øvrigt også hundrede år i 2020 - og komparative aspekter kan ikke betones nok, når vi taler om grænser og problemstillinger på tværs af dem.

Mens grænsen mellem Nordirland og republikken i landskabet er næsten usynlig og vanskelig at finde, er der masser af grænser på den nordirske side. Her er det den såkaldte Peacewall, der deler protestantiske og katolske dele af Belfast. Fotograf: Steen Bo Frandsen.

Centeret har fra 2019 tilknyttet en ny Ph.d.-studerende. Lola Aubry er kommet til os fra Paris og arbejder med et projekt, der bærer titlen: *The performative effects of solidarity: Enacting Belonging and Transforming Citizenship Norms, Boundaries and Borders During the Migrant Crisis*".

Steen Bo Frandsen

Danevirke Museum

Udnævnelsen af Danevirke og Hedeby til UNESCO-verdensarv i sommeren 2018 har på mange måder præget udviklingen på Danevirke Museum. Udstillingen om danmarkshistoriens største fortidsminde har undergået en ombygning, og i juni 2019 kunne en ny udstilling indvies. Det nye hovedelement er en stor udstillingsvæg med informationer på dansk og tysk om verdensarven Hedeby-Danevirke, der blev omsat i samarbejde med *Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein* og også bekostet af fredningsmyndigheden. Desuden er museets udstilling blevet aktualiseret med informationer og billeder vedrørende den omfattende udgravning af Porten til Norden i 2010. Udstillingsåbningen fandt sted samme weekend som en stor verdensarvsfest i regionen, hvor det officielle UNESCO-dokument blev overdraget den 30. juni. Dette arrangement havde ikke mindst danske mediers store bevågenhed.

Mens danske gæster trofast også har opsøgt museet før UNESCOs beslutning, bliver en stor del af den tyske befolkning først opmærksom på Danevirkes betydning nu. De sidste års stigende tendens fortsatte også i 2019, hvor museet med 24.651 gæster kunne øge sit besøgstal med 20 % i forhold til det forudgående år.

Formidling

Danevirke Museum har imødekommet denne udvikling ved at udvide aktivitetstilbuddet i den arkæologiske park. I samarbejde med en handler og håndværker, som har etableret sin vikingebod foran museet, har der i efterårsferien 2019 for første gang været afprøvet et eget, sammenhængende ferieprogram, der var målrettet børnefamilier. Derudover er samarbejdet med den slesvigske vikingegruppe Opinn Skjold blevet genoptaget, hvilket har ført til en vikingelejr foran museet sammen med vikingegruppen Brimir fra Djurs en weekend i slutningen af juli samt en stor bueskydningskonkurrence i den arkæologiske park i oktober.

Danevirke Museums besøgstjeneste har i løbet af 2019 udviklet et omfattende program, der blandt andet også omfatter vikingeaktiviteter, kunstaktiviteter og særlige vandringssammenhæng. I december 2019 lykkedes det med hjælp fra Folketingets Sydslesvigudvalg at sikre besøgstjenesten for skoleklasser på museet med projektmidler for årene 2020-23. Indenfor projektets rammer skal formidlingsmedarbejder Lisbeth Bredholt

Christensen udvikle nyt materiale, der i højere grad knytter formidlingen af det historiske anlæg sammen med information om den danske befolkningsdel i Sydslesvig.

2020

Sydslesvig tog forskud på 2020-festlighederne, da Hendes Majestæt Dronningen besøgte landsdelen i september 2019. Efter eget ønske besøgte Margrethe II Porten til Norden og Danevirke Museum, hvor hun både fik præsenteret den ny udstillingsvæg og fund fra porten og området omkring volden. Under besøget afslørede Dronningen også en officiel UNESCO-plakette for verdensarven Hedeby-Danevirke, der indeholder både den tyske og den danske version af verdensarvsstedets bomærke, ved museet.

Danevirke Museum åbnede efter vinterpausen den 1. marts med en særudstilling i anledning af 100-året for folkeafstemningen om grænsen. Udstillingen *100 år senere... Mindretalsliv i Sydslesvig i dag* præsenterer pressefotos af mindretallets medlemmer og aktiviteter fra de sidste år. Den bliver ledsaget af et udstillingskatalog på 24 sider af samme navn. Særudstillingen var oprindeligt annonceret til tidsrummet 1. marts til 17. april, men da mu-

Dronningen i Danevirkes historiske portåbning Kalegat – i regnvej.
Foto: SSF/Tim Riediger.

seet måtte lukke dørene på grund af corona-restriktioner fra den 13. marts til den 19. maj, blev tiden forlænget til den 31. juli 2020.

Museets andet store udstillingsprojekt i anledning af 2020-jubilæet har dog måttet udskydes og vil kun til dels kunne omsættes i indeværende år. Udstillingen *Vom Grenzkampf zur kulturellen Freiheit – 100 Jahre Minderheiten im deutsch-dänischen Grenzland* er blevet til som fællesprojekt med Deutsches Museum Nordschleswig. Projektets ene del består af udstillingsvægge med en komprimeret fremstilling af de to mindretals historie siden 1920, deres forhold til grænsen og den mindretalspolitiske udvikling samt eksponater fra de to mindretalsmuseer. Denne udstilling ledsages af en fotoudstilling med titlen *Ansichter 2020* som omfatter moderne portrætter af 20 mindretalsmedlemmer og korte tekster med udsagn om deres forhold til mindretallene. Udstillingen, der er støttet af Den slesvig-holstenske Landdag og Investitionsbank Schleswig-Holstein, skulle have været åbnet den 17. marts i Landdagen i Kiel, men blev aflyst på grund af coronaudviklingen. Deludstillingen *Ansichter 2020* vil blive vist på Mikkelberg Center for Nordisk Kunst i sommeren 2020 og muligvis i Sønderjylland til efteråret. Den samlede udstilling i Kiel inklusive den historiske del og eksponater har dog måttet udskydes til 2021.

Museets udvikling

Danevirke Museum åbnede sæsonen den 1. marts og havde åbent til *lock-down* i Tyskland den 13. marts. I dette tidsrum nåede 555 mennesker at besøge museet og/eller parken, hvilket svarer til mere end en fordobling af tallet for samme tidsrum i 2019. Den ufrivillige corona-pause brugtes blandt andet på at udvide Danevirke udstillingen med en række mindre tilføjelser. Dertil hører en montre med Danevirke-byggemateriale fra 700-tallet frem til middelalderen og originale byggeredskaber, samt en montre med genstande, som belyser myten om Thyra Danebod og Danevirke. Desuden præsenteres nu et lille udvalg af antikvariske kort og prospekter med særlig betydning for Danevirke. Uden for museet er der etableret en stor sandkasse, hvor især de yngre besøgende har mulighed for at afprøve reproduktioner af historiske spader fra vikingetiden, og museet har produceret eget informationsmateriale. Udover sådanne egne tiltag er formidlingen og markedsføringen af verdensarven sammen med de regionale partnere blevet en væsentlig del af museets arbejde, og dets medarbejdere indgår i diverse fora sammen med fredningsmyndigheder, museer, turismefagfolk og de forskellige politiske planer.

Ny museumsleder

Museets ledelse overgik pr. 1. februar 2020 til sociolog Lars Erik Bethge. Som kommunikationschef for Sydslesvigsk Forening har han allerede væ-

ret ansvarlig for museets kommunikation og markedsføring siden starten af 2018. Bethge overtog efter arkæologen Nis Hardt, som gik på pension efter næsten 21 år som museumsleder på Danevirke pr. 1. maj 2020.

Lars Erik Bethge

Deutsches Museum Nordschleswig

Med 2019 blev der igangsat store forandringer for Deutsches Museum Nordschleswig. Derfor tillader jeg mig her en historisk oversigt over museets udvikling.

I 1986 blev foreningen "Haus für deutsche Geschichte und Kultur in Nordschleswig" grundlagt - dette med ønsket om at præsentere mindretallets egen historie og kultur i form af en museumsudstilling. I 1988 kunne et hus af samme navn indvies på Ringridervej i Sønderborg under ulønnet ledelse af Dr. Günter Weitling. Samlingen, der voksede støt i de følgende år, gjorde det imidlertid nødvendigt at tænke på en flytning, og i begyndelsen af 1990'erne flyttede museet ind i bygningen, der tilhørte Verband Deutscher Büchereien Nordschleswig på Rønhaveplads / Rönhofplatz i Sønderborg. Deutsches Museum Nordschleswigs udstilling åbnede i maj 1992, men i 2004/05 blev der gennemført en grundlæggende ombygning af den permanente udstilling under ledelse af Immo Doege. Med det formål at gøre nordslesvigsk historie mere transparent på museet, blev de historiske begivenheder efter et intensivt arbejde sat i kronologisk rækkefølge.

Siden 1992 har museet delt bygningen på Rønhaveplads med Deutsche Bücherei Sønderburg, men da dette i 2017 flyttede til det nyoprettede multikulturhus ved Sønderborg Havn, tog Bund Deutscher Nordschleswiger (BDN) og museets støtteforening hurtigt den fælles beslutning også fremover at bruge den hidtidige bygning til museumsformål. Derudover blev det besluttet, at Deutsches Schulmuseum Nordschleswig, der lå i Aabenraa, skulle integreres i bygningen i Sønderborg. Dette skete allerede i slutningen af 2017.

På samme tid stod det også klart, at bygningen på Rønhaveplads behøvede en grundlæggende reovering. Samtidig begyndte det tyske mindretals planlægning af jubilæet for grænsedragningen og det tyske mindretals 100-års fødselsdag i 2020. I denne sammenhæng blev det besluttet, at Deutsche Museum Nordschleswig skulle reoveres og udvides, og at der skulle udvikles en moderne udstilling.

Planlægningen af en ombygning, reovering og udvidelse begyndte allerede i 2018. Der blev truffet beslutning om at nedrive det gamle annek, som rummede mødelokalet, for at give plads til en ny tilbygning. I fremtiden skulle denne rumme arkiv, indgangshal, lokaler til særudstillinger og et nyt forsamlingslokale, fordelt på fire etager. På anden sal af den gamle bygning skulle kontorerne til de frivillige og ansatte fremover ligge, og den nye permanente udstilling skulle placeres i stueetagen og på første sal.

Til udviklingen af den nye permanente udstilling blev tre designfirmaer bedt om deres ideer og tilbud. Valget faldt på det københavnske firma "No Parking", der allerede i deres tilbud var stærkt sporet ind på identitetsspørgsmålet. Dette ramte nøjagtigt plet i forhold til tankerne hos den arbejdsgruppe, der var blevet grundlagt af mindretallet til udvikling af den nye udstilling.

Det første halvår af 2019 blev brugt af arbejdsgruppen i samarbejde med designfirmaet til at skabe et groft koncept til udstillingen. I andet halvår blev konceptet forfinet og præciseret af museumsledelsen og designfirmaet. Dette resulterede i nogle særskilte rum, der eksplicit skulle beskæftige sig med, hvilke individuelle elementer der udgør det tyske mindretals identitet, men også fastslå, at de elementer, der gør os til mindretal, kan være meget forskellige. Desuden skulle nogle af lokalerne fortsat præsentere en kronologisk historisk rækkefølge, men også have identiteten i fokus. Disse rum skulle suppleres med et kulturlokale, et skolelokale og et rum til Knivsbjerg.

Kulturlokalet skulle vise kulturelle træk, som på den ene side er specielle for mindretallet, men på den anden side også indeholde traditioner, som både dyrkes af flertallet og mindretallet i vores region.

Med inddragelsen af skoletemaet skulle et fungerende skolesystems betydning for det tyske mindretal understreges. Der især dyrkes og videreudvikles traditioner og sprog.

Knivsbjerg er vel det sted og det symbol i vores region, som det tyske mindretal mest tydeligt forbindes med. Og også for mindretallet selv er det et sted, hvortil mange minder er knyttede, og hvor samhørigheden er blevet dyrket og stadig udfoldes.

Med hensyn til selve bygningen så begyndtes renoveringen, ombygningen og udvidelsen i sommeren 2019. Hele den gamle bygning måtte derfor ryddes. Heldigvis skred byggearbejdet så hurtigt fremad, at rejsegildet kunne fejres allerede i januar 2020. Det var en stor lettelse, fordi det så kunne forventes, at både byggeriet og udstillingen kunne være færdig til sommeren 2020.

Hauke Grella

Forskningsafdelingen (FA) og Den Slesvigske Samling (DSS) ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Årets største begivenhed var ubetinget dronning Margrethes besøg i Sydslesvig den 3.-6. september 2019. Det var dronningens første officielle besøg i delstaten Slesvig-Holsten og hos det danske mindretal siden 1978. Som en del af programmet besøgte hun Dansk Centralbibliotek i Flensborg, hvor hun blandt andet fik en introduktion til DSS og blev præsenteret for nogle af vores ældste bøger fra 1500-tallet.

Den 6. september 2019 besøgte Dronning Margrethe Den Slesvigske Samling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Her fik hun en introduktion til samlingen og nogle af dens ældste bøger. Foto: Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Derudover har det seneste år i den grad stået i Genforeningens tegn. Både FA og DSS har i den forbindelse arbejdet med at formidle afstemningstiden og grænsedragningen set fra et sydslesvigsk perspektiv. Fokus har været på afstemningen i zone 2 (dvs. Mellemslesvig) og de danskere, der endte syd for grænsen. Nogle af projekterne er blevet hæmmet eller forsinket af corona-virussen, mens andet nåede at blive gjort færdigt, inden samfundet lukkede ned. Som vanligt har året også været præget af en række forskningsprojekter og udgivelser, ligesom vi har modtaget en lang række bogdonationer til Den Slesvigske Samling og arkivalier til arkivet, hvilket vi er yderst taknemmelige for.

Forskning

I sommeren 2020 udgav FA jubilæumsbogen "Sydslesvig – En dansk fortælling. Sydslesvigsk Forening 1920-2020". Det er en jubilæumsbog, hvor fokus er rettet mod foreningens betydning for medlemmerne gennem de 100 år. Desuden er der skrevet artikler om 1) en sag, hvor en dansk grænsegendarm i maj 1919 ved et uheld skød og dræbte en ung sønderjysk kvin-

de; 2) opinionskampen i de rigsdanske aviser om Flensborg-spørgsmålet i ugerne efter folkeafstemningen den 14. marts 1920; 3) etableringen af det danske mindretal i Sydslesvig i årene efter Genforeningen; 4) anvendelsen af nødpengesedler i afstemningstiden 1919-21; 5) behandlingen af dansk-frisiske klagesager i det såkaldte Kontaktudvalg i 1950'erne; 6) den danske rigsdagspolitik i Berlin Hans A. Krüger; 7) den tyske gesandt i København, Cécil von Renthe-Fink 1936-42 samt 8) den kommitterede for økonomiske anliggender ved gesandtskabet 1940-45, Franz Walther Ebner.

I DSS har vi opstillet en forsknings-pc med eksklusive adgange til genealogiske onlineportaler som MyHeritage, Ancestry og Archion. Archion er en portal med tyske kirkebøger, som pt. er under opbygning. Her har DSS fået en eksklusiv adgang til kirkebøgerne i Slesvig-Holsten. Pc'en tilbyder også digitale bøger og udvalgt kildemateriale fra DSS og FA samt person-databaser, udarbejdet af lokale slægtsforskere. Der er altså tale om et godt tilbud til både forskere, studerende og slægtsforskere. Desuden er vores arkivmateriale søgbart på arkiv.dk, og det seneste år har der været stor søgning på især vores digitaliserede billeder, plakater og film.

I det seneste år har vi arbejdet videre med forberedelserne til en videnskabelig konference om folkeafstemningerne i Europa efter 1. verdenskrig, som afholdes i samarbejde med European Center for Minority Issues. Titlen på konferencen er "Minorities and Self-determination – 100th Anniversary of the Post-World War I Plebiscites", og målet er at anskue folkeafstemningerne i de forskellige grænseegne i et komparativt perspektiv. På grund af corona har vi desværre været nødt til at udskyde konferencen, så den nu afholdes 3.-4. juni 2021 på Dansk Centralbibliotek i Flensborg.

Formidling

Medarbejdere fra de to afdelinger har været meget involveret i to Genforenings-serier, som vises på DR. Serien "Kampen om Grænsen" er blevet støttet med midler fra Folketingets Sydslesvigudvalg, og den er instrueret af journalist, forfatter og dokumentarist Jesper Clemmensen. I serien er der benyttet meget materiale fra Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, ligesom Merete Bo Thomsen deltager som ekspert og Mogens Rostgaard Nissen som redaktør. De to har desuden bidraget som eksperter i DR's store serie "Grænseland", ligesom der i serien er benyttet materiale fra arkivet.

I løbet af året har medarbejderne i de to afdelinger afholdt en række foredrag i Sydslesvig og i Danmark, ligesom der er lavet rundvisninger på Centralbiblioteket i Flensborg samt byvandring i Flensborg for forskellige danske og tyske besøgsgrupper. Vi har desuden deltaget i temadage om Genforeningen for både gymnasielærere og folkeskolelærere, som var ar-

rangeret af Grænseforeningen. Indsatsen på formidlingsområdet er imidlertid blevet hæmmet af corona, som har betydet, at deltagelsen i flere formidlingsarrangementer er blevet aflyst – herunder blandt andet Historiske Dage i København og en række arrangementer i regi af folkeuniversitetet.

I samarbejde med danmarkshistorien.dk har DSS produceret et tema om folkeafstemningen i Mellemslesvig i 1920. Temaet udkom i december 2019 og hedder *Genforening eller Slesvig delt? Grænsedragning og afstemningskamp i Mellemslesvig i 1920*. Det består af to film med titlerne *Folkeafstemningen i Flensborg i 1920* og *Valgplakater og propaganda ved folkeafstemningen i Mellemslesvig i 1920*. Derudover består det af otte artikler, som behandler forskellige aspekter af folkeafstemningen i Mellemslesvig og et mytvedrags, som omhandler myten om, hvorvidt der reelt var dansk flertal eller ej i Flensborg ved afstemningen i 1920.

Begge afdelinger har været involveret i Genforeningsbussen, som er et tilbud til folkeskoler, der udbydes sammen med Museum Sønderjylland. Blandt andet bidrog vi med et dilemmaspil og tog med rundt til skoler for at undervise eleverne. Desuden har vi i samarbejde med Stadtmuseum Schleswig lavet udstillingen *Dilemmakids 1920 – Børn og unge i grænsekampen*, som udstilles både på museet i Slesvig og på Centralbiblioteket i Flensborg. Udstillingen skildrer, hvordan børn aktivt deltog i afstemningskampen i 1920.

Mogens Rostgaard Nissen og Klaus Tolstrup Petersen

Frøslevlejrens Museum

Besøgstal

Museet havde i 2019 lige godt 25.000 gæster, hvilket er en fremgang på næsten 2.000 gæster i forhold til 2018. Antallet af forudbestilte foredrag og omvisninger for større grupper steg fra 186 til 225. Alt i alt har museet øget sin årlige indtjening betragteligt. Det har museet arbejdet målbevidst på, idet øget egenindtægt fremover er forudsætningen for øget faglig aktivitet, herunder ikke mindst nye formidlingsaktiviteter, som kan tiltrække publikum.

Butikssalg og markedsføring

Med henblik på en øget indtjening har museet også udvidet antallet af salgsartikler i museumsbutikken. Der sælges dog udelukkende artikler, som har en historisk reference til Frøslevlejren.

Museet har ligeledes arbejdet med en målrettet markedsføring i forhold til busselskaber, ligesom museet har forberedt en opdyrkning af både det tyske og hollandske marked. Museet har desuden deltaget i relevante kurser i markedsføring, både i ODM-regi og internt på Nationalmuseet.

Formidling, forskning, publiceringer og andet

Museumsinspektør Dennis Larsen holdt i 2019 fire eksterne foredrag med afsæt i sin forskning om danskere i Waffen-SS. Museumschef Henrik Skov Kristensen holdt 19 eksterne foredrag, hovedsageligt med udgangspunkt i egen forskning og publiceringer over årene.

De 225 interne foredrag og omvisninger blev primært udført af Marianne Kröger og Tonni Fischer, sekundært af Dennis Larsen.

Marianne Kröger har fortsat været museets tovholder i det grænseoverskridende projekt 'Kulturakademie', som gennemføres i regi af Region Sønderjylland-Schleswig, og som har det mål at gennemføre tosprogede undervisningsforløb for skoleelever fra nord og syd for grænsen om Frøslevlejren og KZ-udekommandoen Husum-Schwesing. De to lejres historie er tæt knyttet sammen derved, at 100 deporterede Frøslevfanger endte i Husum-Schwesing-lejren, omkring 30 km syd for grænsen.

Museet har i 2019 påbegyndt en udarbejdelse af nyt, digitalt undervisningsmateriale, som henvender sig til folkeskolen og ungdomsuddannelserne. Ikke mindst af hensyn til det yngre publikum er der i den permanente Frøslev-udstilling i 2019 blevet etableret diverse overraskende lydeffekter, som kan aktiveres af publikum.

Tilvejebringelse af ny viden er en forudsætning for ny formidling. Henrik Skov Kristensen har gennem en længere årrække samlet et stort kildemateriale til en undersøgelse af Frøslevlejren 1944-45. Blandt andet er det lykkedes at lokalisere det tyske kommandantskabs arkiv i Frøslevlejren. Bearbejdningen af dette kildemateriale er påbegyndt, og det er planen, at der senest i 2021 skal foreligge en bog *Tyske politifangelejre i Danmark: Horsørød 1943-44, Frøslev 1944-45*.

Dennis Larsen har fortsat sit arbejde med et manuskript, som har arbejdstitlen *Danske SS-straffefanger, desertører og henrettede i tyske SS-straffelejre, fængsler og interneringslejre 1941-1945*.

Henrik Skov Kristensen udgav i februar 2019 bogen *Gerningsmænd eller ofre? Erindringer i det tyske mindretal i Sønderjylland om nazismen, verdenskrigen og retsopgøret i komparativ belysning*.

Bogen blev sammen med *Straffelejren. Fårhus, landssvigerne og retsopgøret* fra 2011 forsvaret som disputats ved Syddansk Universitet den 22. marts 2019. Forsvaret foregik i Alsion i Sønderborg.

Museet har ved adskillige lejligheder i 2019 stillet sig til rådighed for såvel de skrevne som de elektroniske medier i forbindelse med formidlingen af Anden Verdenskrig og Besættelsen. En del er TV-udsendelser, som sendes i 2020 i forbindelse med markeringen af dels 100-året for Genforeningen, dels af 75-året for Befrielsen.

Henrik Skov Kristensen har endvidere fungeret som censor i faget historie ved landets universiteter samt som fagfællebedømmer af videnskabelige arbejder.

Befrielsesglæde i Frøslevlejren den 5. maj 1945. Bemærk pløret, som var et tilbagevendende problem i lejren. Fotograf: tidligere tysk fange, premierløjtnant Kjeld Feilberg.

Personale

Pr 1. marts 2019 blev museumsvært Lisa Andersen fastansat på fuld tid.

Nationalmuseets Kommandørgård på Rømø

Kommandørgården på Rømø er kommet i god gænge. Således er besøgstallet steget fra 9.800 i 2018 til 12.760 i 2019.

Forvalter Alexander Köhler har igangsat flere aktiviteter for publikum, og der er planlagt nye formidlingsinitiativer. Driften af Kommandørgårdens Café er Alexander Köhler også ansvarlig for, og han har i 2019 foretaget en omfattende renovering af caféen, som nu fremstår atmosfærefyldt og indbydende. Navnet på caféen er nu 'Café Kaskelotten'.

Aviaaja Kleist er pr. 1. oktober 2019 blevet ansat i en halvtidsstilling som museumsvært og museumsassistent. Hun har i 2019 påbegyndt en øget markedsføring af Kommandørgården, både analogt og digitalt.

Der har fortsat været et tæt samarbejde med Rømø Lokalmuseum, som udstiller i Kommandørgårdens lade. I 2019 har lokalmuseet for fondsmidler forberedt en ny udstilling, som åbner i 2020. Udstillingens emne er forlis og strandinger i tilknytning til Rømø.

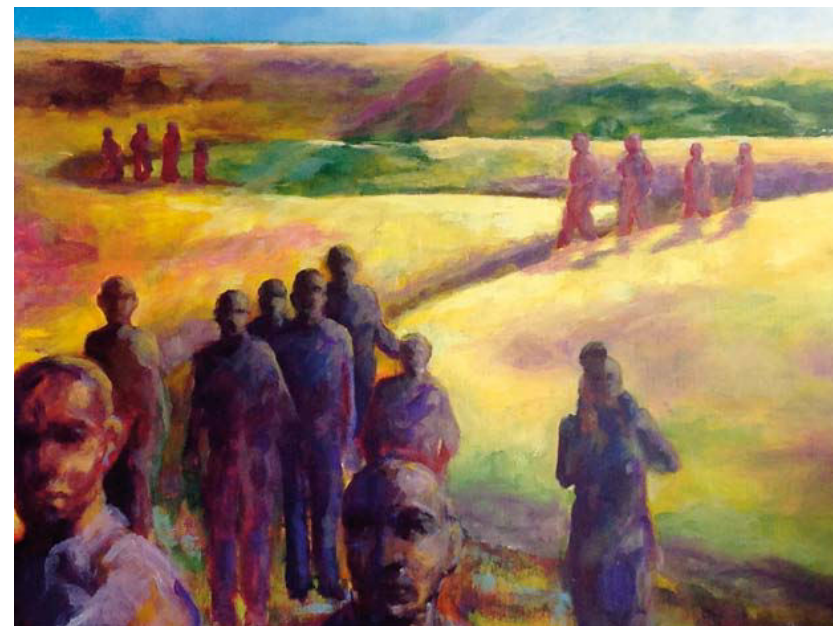
Henrik Skov Kristensen, museumschef

Museum Oldemorstof

Oldemorstof er siden 1. januar 2018 drevet af Aabenraa Kommune, og selvom overgangen har budt på meget nyt, så ligner museet stadig sig selv, mens vi med små ryk arbejder fremad mod en fremtid, hvor institutionen vil opleve øget samdrift med kommunens andre institutioner. Det blev midt på året besluttet, at museet fra 1. januar 2020 skulle lægges ind under organisationen biblioteker og kulturhuse, så vi for fremtiden refererer direkte til bibliotekschefen. Denne ændring nyder stor opbakning blandt personalet, der på denne måde atter får flere kolleger og atter bliver en del af en større organisation. Vi forventer, at museet og bibliotekerne er et godt match, da bibliotekerne netop også i høj grad arbejder med kulturformidling og forskellige events. Det ligner meget godt en del af vores daglige arbejde på museet.

2019 var året, hvor gæsterne på Museum Oldemorstof kunne beundre Joan Riis' smukke malerier, alle malet over temaet "migration". Udstillingen holdt fernisering i begyndelsen af juni, da vores forårsaktiviteter var vel overstået.

Forud var gået to faste events, nemlig vores kursus i podning af frugttræer den 6. april samt Oldemors Kaffe bord Palmesøndag, der begge var godt besøgt. Vores faste ferieaktiviteter i uge 28 og 42 oplevede også et pænt fremmøde.

Billedet er en del af serien "migration", som er malet af Joan Riis, Kollund, og den lokalkendte betragter vil måske genkende landskabet på billedet som et udsnit af udsigten over Kruså Tunneldal, som den ses fra Oldemorstof.

Midt på sommeren åbnede vi en mini-udstilling om doktor Hans Lorenzen, der ud over at være den første danske praktiserende læge i Bov også er en speciel sønderjysk livshistorie. "Dr. Hans", som han hed i folkemunde, var født i Ballum og måtte kæmpe på tysk side under 1. Verdenskrig. Under 2. Verdenskrig blev han modstandsbevægelsens byleder i Bov, mens han fra 1950 var militær overlæge i Padborglejren. Udstillingen blev vel modtaget af publikum og har været besøgt af både skole- og gymnasieklasser.

Som noget nyt holdt museet Æbledag i slutningen af august måned. Arrangementet var et samarbejde mellem Pomarium Anglicum i Sörup og Oldemorstof. Her kunne gæsterne, som der på dagen kom godt 200 af, få bestemt sorten på deres medbragte æbler, og der var salg af økologisk frugt, ligesom den sønderjyske biavlforening og tyske BUND Lemgo havde hver deres stand med salg og informationsmateriale. Sidstnævnte fortalte om et stort, tysk forskningsprojekt, der viser, at allergikere kan have gavn af at spise de ældre æblesorter. Æbleallergi skyldes nemlig ofte den forældning, de moderne sorter har været igennem. Endelig var Baumschule Ceban fra Sörup til stede med en stand og modtog bestillinger på frugttræer.

Oleg Ceban fra planteskolen i Sörup modtog bestillinger på nye frugttræer. Oleg lægger vægt på de gamle sorter, som man ellers ikke finder i butikkerne. Yderst til højre anes Willi Hennebrüder fra BUND Lemgo, der udstillede de gamle, allergivenlige sorter.

Oldemorstof havde totalt set et middelmådigt år, hvad angår besøgstalene, hvor vi talte i alt 2.228 gæster, hvilket er noget mindre end normalt. Til gengæld havde vi en del flere betalende gæster end ellers. Det er således hovedsageligt skoleklasser og deltagere ved vores øvrige events (gratister), som har svigtet.

Mads Mikkel Tørsleff holdt i løbet af sæsonen to foredrag uden for huset.
Mads Mikkel Tørsleff

Museum Sønderjylland

Det er vanskeligt ikke at lade sig påvirke af indeværende år, også når man beretter om 2019. I skrivende stund, hvor denne årsberetning færdiggøres, er Museum Sønderjyllands museer og alle andre danske museer netop blevet åbnet efter at være blevet tvangslukket i forbindelse med corona-krisen. Krisen har påvirket Museum Sønderjyllands økonomi betydeligt, idet alle indtægter fra entré, butiksalg og cafédrift er ophørt fuldstændig fra 12. marts 2020 og frem til genåbningen den 29. maj. Selv om det ikke har indflydelse på de aktiviteter og projekter, museet har arbejdet med i 2019, er det dog nødvendigt at have som baggrund for indeværende årsberetning.

Når det er sagt, er der grund til at pege på nogle vigtige, spændende og lovende projekter og aktiviteter, som Museum Sønderjylland arbejdede med, forberedte og realiserede i 2019. Nogle var så vidtrækkende, at de berørte hele museet og mange medarbejdere, mens andre var afgrænsede og rettede sig mod bestemte museer og særlige områder. Blandt årets vigtigste opgaver var:

- Forberedelsen af det nye bevarings- og læringscenter, som skal opføres ved Rødekro – et stort og ambitiøst projekt på cirka 6000 kvadratmeter, som afgørende vil forbedre måden, museet opbevarer, konserverer og formidler vore samlinger på. Et meget vigtigt projekt for Museum Sønderjylland og det største anlægsprojekt nogensinde for museet.
- Forberedelse af flytning af museumsgenstande til nyt magasin. En lige så majestætisk opgave som det at bygge det store magasin er at tømme de mange eksisterende magasiner over hele Sønderjylland, rense, klargøre og gennemgå genstandene og senere flytte dem fysisk til det nye magasin. Et flytteam blev organiseret og gik i gang med arbejdet, som lover godt for den flerårige proces.
- Forberedelsen af Genforeningsjubilæet 2020, som er hjerteblod for Museum Sønderjylland. Museets mange bidrag til jubilæumsåret blev planlagt, udviklet og forberedt lige op til 2020 og involverede en lang række medarbejdere fra alle dele af museet.
- Åbningen af den nye Højer Mølle med nye udstillinger og en gennemrenoveret og fornyet møllerbolig med en indbydende café og butik. Møllevingerne er på vej i 2020.

I det følgende uddybes disse projekter, som også viser de fordele, der er i et stort fusioneret museum som Museum Sønderjylland. Opgaver af denne art har et betydeligt omfang og kræver både kompetencer og godt samarbejde mellem mange mennesker, og de ressourcer har museet demonstreret, at det er i besiddelse af.

Alt i alt var 2019 et godt år for Museum Sønderjylland, et år hvor flere udviklingstræk pegede i den rigtige retning og viste lovende tendenser for den kurs, der er sat med museets strategi. I 2020 vil Museum Sønderjyllands strategi blive revideret og ændret til at dække en kortere årrække, nemlig perioden 2021-2025. Vi håber og tror, at vi kan lægge corona-året bag os og få museet tilbage i den fremgang, vi netop oplevede ved overgangen til 2020.

Bestyrelsesformand Simon Møberg Torp
Direktør Henrik Harnow

Årsberetning 2019

Din Kulturarv – Dit Museum – nyt bevarings- og læringscenter til Sønderjylland
Processen fra idéplan til færdigt og indflytningsklart byggeri er årelang og vil endnu et par år fylde godt i museets årsberetninger – og med god grund. Det store projekt, som vil skabe en afgørende forbedret bevaring af den nationale kulturarv i form af alle Museum Sønderjyllands museums-genstande, et teknisk moderne bevaringscenter for museets konservatorer og et center for læring knyttet til den materielle kulturarv er uden sammenligning Museum Sønderjyllands største og mest krævende opgave nogensinde.

Efter EU-udbud i december 2018 modtog museet efter en velfungerende udbudsproces tilbud fra tre konsortier, der alle gav deres bud på, hvordan det nye bevaringscenter kunne tage sig ud. Ét projekt skilte sig afgørende ud og vandt konkurrencen om at bygge det nye, næsten 6000 m² store kompleks på en grund ved Rødekro. I efteråret 2019 indgik Museum Sønderjylland derfor kontrakt på byggeriet med BASE Erhverv og underleverandørerne arkitektfirmaet Friis & Moltke og ingeniørfirmaet Anton Knudsen. En enig dommerkomité pegede på projektet som det bedste.

Vinderprojektet er karakteristisk ved at rumme et stort, centralt rum midt i bygningskomplekset, med funktionerne placeret omkring dette og

Visualisering af indgangspartiet til Museum Sønderjyllands nye, store bevarings- og læringscenter ved Rødekro, som rejser sig i 2020 og forventes indviet i efteråret 2021. Byggeriet opføres i en bemærkelsesværdig, flot rød indfarvet beton og skiller sig ud fra de typisk bortgemte museumsmagasiner. Illustration: Friis & Moltke Arkitekter.

med en klar og gennemtænkt logistik fra modtagelse til magasinering. Endelig var dommerkomiteen positiv over for Friis & Moltkes arkitektoniske greb om bevaringscentret, der på mange måder kan karakteriseres som en teknisk og industriel bygning, men med sine indfarvede røde betonfacader og en indgang, der byder publikum velkommen, skaber et andet og mere indbydende indtryk af en bygningstype, der ellers er kendt for sin anonymitet. Museum Sønderjylland ønsker at byde sønderjyderne indenfor og at sætte fokus på den del af museumsarbejdet, som ofte gemmes væk eller glemmes, men udgør et fundament under ethvert godt museum.

Det store bevarings- og læringscenter opføres fra foråret 2020 og forventes afleveret til indflytning i sommeren 2021.

Flytteprocessen

Når det nye magasin i Rødekro står færdigt, vil omkring halvdelen af museets 279.000 genstande være pakket og klar til indflytning. Det kan kun lade sig gøre, fordi museets samlingsmedarbejdere og flyttehold gør en stor forberedende indsats på samlingsområdet. Med støtte fra Slots- og Kulturstyrelsen afsluttede Historieenheden samlingsgennemgangen af området *skydevåben* og begyndte gennemgang af to nye områder, nemlig *industri* og *blankvåben*. Flytteholdet havde ved årets udgang tømt magasinerne i Kulturhistorie Tønder og Kulturhistorie Aabenraa og flyttet samlingerne til det midlertidige magasin i Sønderborg. Erfaringerne fra disse to mindre etaper i processen blev brugt til at tilpasse den mere krævende opgave, der gik i gang ved årsskiftet, nemlig udflytningen fra Sønderborg. Det er planen, at flytteprocessen skal være afsluttet midt i 2023. Denne deadline ser ud til at kunne overholdes.

Åbning af den nye Højer Mølle

Fredag den 16. august 2019 kunne den fuldstændig fornyede udgave af Højer Mølle erklæres for åben for publikum med deltagelse af blandt andet Nordea Fondens direktør Henrik Lehmann og Tønders borgmester Henrik Frandsen. Flere hundrede inviterede og nysgerrige fremmødte skabte en festlig stemning om åbningen, og de følgende ugers besøgstal i både café, butik og udstillinger viste, at Tøndermarsk Initiativet og Museum Sønderjylland ikke havde ramt helt galt ved fornyelsen af det smukke stykke kulturarv. Tøndermarsk Initiativet med en række fonde som store bidragydere rækker videre end Højer Mølle, men møllen indgår nu som den kulturhistoriske port til Tøndermarsken og vil være indgangen til de mange andre initiativer, som enten er sat i gang eller er på vej i den kommende tid.

Projektet har involveret renovering af bygningerne Store Spiker og Lille Spiker, som nu fremstår i bedre stand end i årtier og med helt nye, aktive udstillinger udført af JAC Studios i samarbejde med Museum Søn-

derjyllands inspektører Annemarie Overgaard og Mikkel Leth Jespersen. Desuden har Museum Sønderjylland parallelt ombygget og renoveret den lidt slidte møllerbolig, der nu fremstår som en meget indbydende café og butik i tæt sammenhæng med den fine, restaurerede møllerhave og bidrager til en ganske særlig stemning.

Midt i glæden var der dog én ting, der manglede: Fonden til Bevarelse af Højer Mølle og Museum Sønderjylland havde fortsat ikke fuldt ud fundet finansiering til den bekostelige og krævende fremstilling af nye møllevinger og restaurering af møllehatten m.v. Det lykkedes imidlertid med bistand fra en række fonde og med store bidrag fra Slots- og Kulturstyrelsen, A.P. Møller Fonden, Realdania og Augustinus Fonden, og der blev indgået aftale med en møllebygger om den gennemgribende restaurering af møllen. Fra sommeren 2020 vil Højer Mølle igen stå med nye møllevinger som et synligt pejlemærke i landskabet, og det fine mølleanlæg vil fremstå som en kvalitetsattraktion med spændende fortællinger, mere indbydende end nogensinde før.

Forberedelsen af 2020

En stor del af museets aktiviteter i 2019 drejede sig om planlægning af egne bidrag til Genforeningsjubilæet i 2020 og bidrag til andre aktørers aktiviteter. De nye faste udstillinger på Sønderborg Slot, *100 år med Danmark*, havde været undervejs siden 2015 takket være en stor bevilling fra A.P. Møller Fonden og et samarbejde med arkitekterne Torben Nielsen og Rasmus Grønbæk Hansen. De fagligt ansvarlige historikere var Carsten Porskrog Rasmussen, René Rasmussen og Axel Johnsen. Ved årets udgang var de fire nye rum næsten færdige og dermed klar til åbningen i januar 2020.

Også på særudstillingsfronten blev der arbejdet ambitiøst med dobbeltudstillingen *Medgang og Modgang* (Kunstmuseet i Tønder og Kunstmuseet Brundlund Slot) samt en udstilling om H.P. Hanssen (Kulturhistorie Aabenraa).

Samtidig blev forberedelserne til Genforeningsbussen 2020 bragt så langt frem, at dialogen med fondene kunne indledes. Bestræbelserne blev belønnet med en bevilling fra Folketingets og Kulturministeriets pulje til fejring af Genforeningsjubilæet og en stor bevilling fra Nordea Fonden, der gjorde dette skolerettede undervisningstilbud muligt. Et kollegium af egne og eksterne specialister udgav magasinet *Genforeningen 100 år* med 14 letlæste og rigt illustrerede artikler.

Museet havde sæde i Præsidiets for Genforeningsjubilæet og var desuden repræsenteret i en række kommunale arbejdsgrupper, herunder det tværkommunale koordinationsudvalg samt Sønderborg Kommunes to fora, nemlig arbejdsgruppen til gennemførelse af genforeningsprogrammet

Ét af Museum Sønderjyllands vigtigste initiativer i jubilæumsåret for Genforeningen er Genforeningsbussen, som bringer historien og dilemmaerne knyttet til Genforeningen ud til elever i hele Sønderjylland, men også til en lang række andre steder i hele landet. Projektet støttes både af den nationale pulje og af Nordea Fonden. Illustration: Museum Sønderjylland.

Spejlinger og arbejdsgruppen til gennemførelse af Folkefesten på Dybbøl Banke. Endelig medvirkede museets historikere i en række tv-udsendelser, herunder DR-produktionen *Grænseland*, DK4's *Skæbner langs Grænsen* og TV Syd's 100 film om Genforeningen.

Viden & samlinger

Forskningsstrategi

Forskningsstrategien, der er en nødvendig forudsætning for at sætte retning på Museum Sønderjyllands forskning, blev afsluttet. Den sætter både rammerne for, hvordan forskningen i Museum Sønderjylland organiseres og fremmes og angiver retningen for meget af den nye forskning, som kommer til at præge museet i de kommende år. Et omdrejningspunkt i strategien er nedsættelsen af fem forskningsgrupper, der fungerer som inspektørernes forum for sparring og gensidig opfølgning. De fem forskningsgrupper arbejder med hver sit tværfaglige tema, nemlig:

- Grænser, identiteter og kulturmøder
- Landskab bebyggelse og menneske
- Regionale eliter
- Dødens og angstens rum
- Materialitet

Arbejdet i grupperne følges af museets forskningsudvalg under ledelse af enhedslederen for Historie, dr. phil. Carsten Porskrog Rasmussen.

Erhvervelser, fund og indsamling

Indsamlingsarbejdet fulgte de fastlagte strategier på området, dog med de begrænsninger, som var givet af den fremadskridende nedpakning af samlingerne. I en situation, hvor samlingsmedarbejderne har fuldt fokus på samlingsgennemgang og udflytning, må tilgangen af nye genstande begrænses. Et par markante undtagelser bør nævnes her: I forbindelse med udstillingen *100 år med Danmark*, som åbnede på Sønderborg Slot i januar 2020, blev samlingerne suppleret med en række genstande fra nyeste tid, herunder en komplet ringrideruniform tilhørende Carl Jürgen Bock fra Broager. Uniformen fortæller både en personlig historie og historien om ringridning som et af grænselandets særlige traditionsrige mødesteder for det danske flertal og det tyske mindretal.

Carl Jürgen Bocks ringrideruniform er en af mange genstande, der indgår i udstillingen "100 år med Danmark", som har været under forberedelse i flere år. Udstillingen åbnede i januar 2020 som en del af indledningen af hundredåret for Genforeningen. Foto: Museum Sønderjylland.

I den arkæologiske enhed bestemmes tilgangen til samlingen af intensiteten og væsentligheden i udgravningsarbejdet, der også i 2019 var høj og med vigtige fund. Blandt de mere opsigtsvækkende fund kan nævnes:

I Sdr. Bjert i Kolding Kommune udgravede museets arkæologer en yderst velbevaret gård fra 15-1600-tallet. Fundet var så spektakulært, at det fik plads på den top-10 liste over årets udgravninger, som Slots- og Kulturstyrelsen udgiver hvert år. Der var mange spændende fund, herunder en jdepotte, der var sat med bunden i vejret i en lille nedgravning på gårdspladsen. Den slags fund har vi efterhånden flere af i Sønderjylland. De findes under gulve, gårdspladser, hegn, stalde osv. og skal formentlig forklares religiøst: Potterne skulle beskytte huset og dets beboere.

Ved Nørremose i V. Nebel Sogn fandt arkæologerne to flintkoncentrationer fra Bromme-kulturen, ca. 11.800-10.500 f.Kr. Fund fra denne periode er i sig selv sjældne, og her fik vi endda et lille indblik i en jæger-samler familie og dens hverdag. Den meget vekslende kvalitet af flintbearbejdningen viser, at der i familien var en meget erfaren og dygtig flintsmed, en "lærling", der ikke helt havde styr på teknikken endnu, og endelig en absolut begynder, der har slået formålsløst på flintestenene, uden at de er gået i stykker. Det er nærliggende at slutte, at der er tale om et barn, der har leget flintsmed sammen med de voksne.

To skafttungespids, hver set fra to sider. Den højre er fremstillet af den dygtige flintsmed. Sådan skal den se ud, blot er selve spidsen knækket af. På spidsen til venstre har flintsmeden hjulpet lærlingen ved med to hak (udfor pilene) at markere, hvor skafttungespidsens skuldre skulle begynde. Lærlingen er begyndt, men teknikken med at presse og knuse flint i form fejlede, og stykket måtte kasseres. Foto: Klaus Hirsch, Museum Sønderjylland.

Til en soloudstilling på Kunstmuseet Brundlund Slot havde den sønderjyske kunstner Søren Behncke skabt værket *Gul Skulptur* (2017-18), der består af en mylder af gule brugsgenstande, der er stablet og ordnet i en rektangulær formation midt på gulvet. Værket blev efter udstillingen erhvervet med støtte fra Slots- og Kulturstyrelsen.

Et andet højdepunkt i kunstenheden var indkøbet af Kehnet Nielsens store maleri *Stills and Mémoires II* (1992). Kehnet Nielsen er en førende repræsentant for 1980'erne-generationen af kunstnere, der genoplivede maleriet som genre i reaktion mod 1960'ernes og 1970'ernes minimalisme og konceptkunst. Kehnet Nielsens værk blev erhvervet med støtte fra Ny Carlsbergfondet.

Publikum og formidling

Publikum og formidling har i 2019 arbejdet med at styrke de publikumsrettede tilbud med fokus på udstillinger og arrangementer. I 2019 har der særligt været arbejdet med at udvikle og afholde større events målrettet børnefamilier som Hvalfestival i Gram og Døden på havet på Kulturhistorie i Aabenraa.

Planlægningen af årsprogrammet 2020 har ligeledes fyldt en del, da markeringen af 100 året for Genforeningen har været koordineret med en lang række samarbejdspartnere og eksterne aktører foruden de fire sønderjyske kommuner.

MSJ har i processen med at planlægge årsprogrammet også haft fokus på at inddrage hele organisationen i idéudviklingen, ligesom der har været allokateret en koordinator til at styre processen.

I 2019 blev den nye PR- og markedsføringsstrategi søsat. Som noget nyt har der i henhold til strategien været arbejdet med færre og større kampagner, der har haft til formål at øge besøgstallet. Særligt har der været arbejdet med at styrke de to fyrtårne Sønderborg Slot og Museerne i Tønder. Her har der været en flot fremgang på eksempelvis Sønderborg Slots Facebookprofil med 2780 nye brugere og en fremgang på msj.dk med knap 19 % nye besøgende.

Som et led i at arbejde mere målrettet med PR og markedsføring har det været vigtigt at bygge et bedre fundament for indsamling af kvalitative data. Derfor har MSJ i sommeren 2019 implementeret nye ensartede kassesystemer på alle museer. De nye kassesystemer muliggør indsamling af data på tværs af museerne, ligesom systemet indeholder et modul, der kan håndtere driften af Museumsklubben.

I november og december gennemførte MSJ desuden den første egentlige kampagne for Museumsklubben med henblik på salg af julegaver.

Kampagnen fik i en periode på seks uger medlemstallet til at stige med næsten 36 %.

MSJ har en vision om at skabe en endnu bedre helhedsoplevelse for museets gæster. Museumsbutikken spiller en central rolle for et museumsbesøg, og derfor blev der i efteråret 2019 lagt en plan for en fornyelse af butikkerne på Sønderborg Slot og Museerne i Tønder, som begge var af ældre dato. De nye butikker er tegnet af designer Anni Gram og har til formål at skabe en ny og mere moderne profil og ikke mindst at kunne tilbyde gæsterne et udvalg af drikkevarer og snacks på Sønderborg Slot.

Økonomi & Drift

I økonomienheden er de nye procedurer og rutiner, der blev implementeret med museets organisationsændring i 2018, nu blevet konsolideret, og året har derfor været præget af en forholdsvis rolig og stabil drift, hvor gevinsten ved at samle alle administrative medarbejdere begynder at vise sit værd i form af større robusthed og øget vidensdeling.

HR-området blev styrket betydeligt i 2019 ved ansættelse af en dedikeret HR-medarbejder, der sammen med administrationschefen varetager samtlige HR-funktioner ved museet. Dette har skabt grundlag for yderligere udvikling af HR-området, hvor der i 2019 blev udarbejdet første udkast til en ny sygefraværspolitik, der skal medvirke til at sikre en mere ensartet og tidligere opfølgning ved sygdom og øvrigt fravær med det formål at søge at reducere de ansattes sygefravær samt øge den generelle trivsel i form af øget dialog mellem ledere og medarbejdere. Sygefraværspolitikken mangler endnu et par småjusteringer inden den endelige implementering i organisationen. Som en del af et fokus på at øge den sociale sammenhængskraft på tværs af museet, blev der i august måned 2019 afholdt en vellykket personalefest på Cathrinesmindes Teglværk, som forventes at blive en årligt tilbagevendende tradition på linje med den årlige personaleudflugt.

På it-området blev processen med at afsøge markedet for en ny hosting-leverandør påbegyndt i foråret 2019. Processen blev fremskyndet, da VUC i sensommeren 2019 opsagde aftalen om hosting og drift af museets it. Aftalen mellem VUC Haderslev og Museum Sønderjylland havde dannet grundlag for Museum Sønderjyllands it-setup siden den oprindelige museumsfusion i 2007 og omfattede ud over hosting af data også netværksadministration og support samt indkøb af licenser mm. Valg af leverandør, migrering af data og endelig igangsætning af drift skete i løbet af sidste kvartal 2019, således at museets nye it-setup var i drift inden årsskiftet 2019/2020. Det var en kompleks proces, idet der både skulle skabes klarhed over den løsning, der hidtil var blevet leveret, og sam-

tidig skulle de ønskede specifikationer for det fremtidige set-up beskrives detaljeret. Skiftet af hosting-partner nødvendigjorde også, at andre beslutninger vedrørende for eksempel licenser, antivirus med mere blev fremskyndet og i enkelte tilfælde revurderet. Foruden hosting af museets meget store datamængder samt it-infrastrukturen skulle der yderligere træffes beslutning om fremtidig leverandør af netværk, om hvorvidt eksisterende leverandør af antivirus-licenser til lokale pc'ere kunne bibeholdes, samt hvorvidt museet skulle overgå til Office 365-licensiering.

Med det ny it-setup har museet fået en opdateret og fremtidssikker it-løsning, hvor også hastigheden på internettet er blevet hævet på samtlige lokaliteter. Medio december 2019 var alle data flyttet til den nye leverandørs hostingcenter, og alle medarbejdernes mails var flyttet til den nye Office 365-løsning. Office 365-løsningen var ved udgangen af 2019 ikke fuldt implementeret, hvilket den forventes at blive i 2020.

Ultimo 2018 indkøbte museet ny antivirus-software, der skulle installeres på alle medarbejders pc'ere for at sikre et højere sikkerhedsniveau. Installation og ibrugtagning af antivirus programmet skete i begyndelsen af 2019 og var et led i it-afdelingens kontinuerlige fokus på at højne det generelle it-mæssige sikkerhedsniveau, hvilket også naturligt har været i fokus i forbindelse med valg af ny leverandør og dermed nyt it-setup. I slutningen af 2019 blev det derudover besluttet at skifte alle netværksswitches for dermed at sikre, at det administrative netværk er adskilt fra gæstenetværket på alle lokationer. Udskiftning forventes at finde sted primo 2020.

Udstillinger

Kunstmuseet i Tønder

- *Kvindernes surrealisme. Franciska Clausen, Rita Kernn-Larsen og Elsa Thoresen – 2. februar - 2. juni 2019*

Udstillingen fortalte historien om de tre danske kvindelige surrealistiske malere, der var pionerer på den danske og internationale kunstscene i 1920'erne, 1930'erne og 1940'erne. Udstillingen blev lavet i samarbejde med kunstforeningen Gl. Strand og fik 5 ud af 6 stjerner i Jyllands-Posten.

- *Henrik Saxgren – Tøndermarsken – 6. april - 1. september 2019*

Til udstillingen havde fotograf Henrik Saxgren skabt en række spektakulære fotoværker, der indfanger stemningen og livet i Danmarks sydvestlige hjørne. Udstillingen var resultat af et samarbejde med den danske kunsthistoriker Hans Edvard Nørregaard-Nielsen og dennes arbejde med et større bogprojekt om Tøndermarsken.

- *Essens – hovedlinjer i nordeuropæisk kunst – 20. juni 2019 - 1. marts 2020*
Med udgangspunkt i temaer inden for den nordiske og nordeuropæiske kunst behandlede udstillingen det nordeuropæiske menneskes følelses- og åndsliv på både godt og ondt. Emil Nolde, Kain Tapper, Asger Jorn, Georg Baselitz, Tommi Toija og Tóroddur Poulsen var blot et lille udvalg af de mange markante kunstnere, der kunne opleves i udstillingen.
- *Sigurjón Ólafsson – Mangfoldige former – 14. september 2019 - 1. marts 2020*
Med udstillingen præsenterede museet en af de mest markante, men måske også oversete billedhuggere i Norden. I løbet af 1930'erne og 1940'erne blev Sigurjón Ólafsson et fremtrædende medlem af den danske avantgarde. Han arbejdede sammen med den surrealistisk orienterede gruppe *Linien*, der blandt andre talte Asger Jorn, Ejler Bille og Sonja Ferlov.

Kulturhistorie Tønder

- *Rosengrund og bitre mandler - Tønderkniplingernes historie*
Udstillingen viste nogle af de fineste Tønderkniplinger fra samlingen og fortalte historier om personerne bag kniplingerne.

Arkæologi Haderslev

- *Bjerndrupskatten - en sølvskat fra vikingetiden – 12. november 2019 - 17. marts 2020*
Ved Bjerndrup vest for Klipleve fandt en gruppe amatørarkæologer i 2018 en unik sølvskat fra starten af 900-tallet. Sølvskatten består af i alt 252 stykker sølv. De mange hele mønter giver et sensationelt indblik i en spirende møntøkonomi og den globaliserede verden, som stormanden ved Bjerndrup var del af.
- *Grænseløs Påvirkning – den grænseløse påvirkning af dansk bygningskultur gennem århundreder – 22. november 2019 - 18. oktober 2020*
Udstillingen Grænseløs Påvirkning sætter fokus på den udenlandske indflydelse på dansk bygningskultur til alle tider og giver et nyt blik på flere tusinde års påvirkning – grænser eller ej – og belyser gennem nedslag i fremtrædende, meget varierede og overraskende eksempler og temaer spredt over flere tusinde år den udenlandske indflydelse, der har præget og formet dansk bygningskultur, der giver grundlag for at diskutere og forstå, hvad det danske egentlig er.

Sønderborg Slot

- Hans Horn – og den evige krig – 11. oktober 2019 - 15. marts 2020

På udstillingen blev vist et stort udvalg af Hans Horns værker, som er med til at belyse den både fantastiske og forfærdelige fortælling om et menneske, der fik ar på både krop og sjæl efter sin deltagelse i 2. Verdenskrig.

Brundlund Slot

- *Givet med glad sind – Kunstnergaven til Sønderjylland – 8. juni - 15. marts 2020*
I 1910'erne valgte en række foreninger og senere kunstnere i Danmark at indsamle god dansk kunst til glæde for de danske sønderjyder, der på dette tidspunkt endnu var under tysk herredømme. Udstillingen rummer udvalgte værker af blandt andre Michael og Anna Ancher, Lauritz Tuxen, Agnes og Harald Slott-Møller, Sigurd Swane, Hermann W. Bissen og Otto Bache.

*Forskning og publikationer**Historie*

- Carsten Porskrog Rasmussen, *Hertugdømmet*, Aarhus 2019.
- Carsten Porskrog Rasmussen, "Leibgeding und Herrschaft. Fürstenwitwen und Leibgedinge auf Alsen im 16., 17. und 18. Jahrhundert", i: Oliver Auge, Nina Gallion og Thomas Steensen (red.), *Fürstliche Witwen und Witwensitze in Schleswig-Holstein*, Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, 127, Husum 2019, s. 173-203.
- Carsten Porskrog Rasmussen, "The 'Dukeries' around Sønderborg: An Early-Modern Manorial Landscape between Scandinavia and Germany", i: Jonathan Finch, Kristine Dyrman og Mikael Frausing (red.), *Estate Landscapes in Northern Europe*, Aarhus 2019, s. 131-160.
- Carsten Porskrog Rasmussen, "Den lange lensafløsning. Lensafløsnings baggrund og praksis", *Herregårdshistorie*, 15, 2019, s. 115-147.
- Axel Johnsen, *Grænsen, folket og staten - Grænseforeningens historie 1920-2020*, København 2019.
- Mikkel Leth Jespersen, "Die Reformation in Dänemark und Schleswig-Holstein und ihre Bedeutung für den Adel", i: Wolfgang Breul og Kurt Andermann (red.), *Ritterschaft und Reformation*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2019, s. 241-253.
- Mikkel Leth Jespersen, "Global søfart og lokal identitet i Sønderjylland", *Sønderjyske Årbøger*, 2019, s. 9-32.

Ikke-fagfællebedømt

- Carsten Porskrog Rasmussen, *Fra plantning til plantager*, Plantningselskabet Sønderjylland, 1919-2019.

- Birgitte Hjort og Henrik Harnow (red.), *Grænseløs Påvirkning – den grænseløse påvirkning af dansk bygningskultur gennem århundreder*, Museum Sønderjylland, 2019.

Arkæologi

- Eisenschmidt, Silke, "Gram-Slotsvej - Die Wegegeschichte eines Wegedammes aus dem Spätmittelalter", i: *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, bd. 17, Neumünster 2019, s. 213-234.
- Ethelberg, Per, "Nogle teoretiske overvejelser omkring anvendelsen af 14C dateringer til datering af forhistoriske hustomter", i: *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, bd. 17, Neumünster 2019, s. 11-26.
- Ethelberg, Per & Mads Leen Jensen, "Wo sind die Brunnen? Ein Fallstudie über die Wasserversorgung eines Siedlungskomplexes um 400 n. Chr. bei Vonsild südlich von Kolding, Jütland, Dänemark", i: *Interacting Barbarians Contacts, Exchange and Migrations in the first Millennium AD*, Neu Studien zur Sachsenforschung, bd. 9, Warszawa 2019, s. 279-88.
- Ethelberg, Per & Signe Lützu Pedersen, "The two-aisled house – a summary of the current state of knowledge for southern Jutland", i: *Houses for the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark*, Nordiske Fortidsminder, bd. 31.1, København 2019, s. 367-84.
- Ethelberg, Per & Signe Lützu Pedersen, "Katalog: I. Houses for the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark", *Nordiske Fortidsminder*, bd. 31.2, København, 2019, Sønderjylland.
- Hansen, Philip H.W.B. & Rainer Atzbach, "Neue Forschungen zu Burg Brink in Ballum-Østerende, Kommune Tønder", i: *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, bd. 17, Neumünster, 2019, s. 167-184.
- Hartvig, Anders, "Varmekilder i den rurale bebyggelse 1050-1350 e.Kr. – Et casestudie fra Sønderjylland", i: Mette Svart Kristiansen og Charlotte Bøje H. Andersen (red.), *Miruda. Bygning og bolig, gård og toft*, Jysk Arkæologisk Selskab, 2019, s. 35-46.
- Hartvig, Anders og Mette Højmark Søvsø, "Findes bygningsofre og andre arkæologiske spor efter religiøs/magisk praksis i middelalderen? Eksempler fra det sydvest- og sønderjyske område", i: *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, bd. 17, Neumünster, 2019, s. 235-255.
- Jensen, Mads Leen med Arne Jouttijärvi, "Tombølgård revisited", i: *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, bd. 17, Neumünster 2019, s. 45-64.

- Kristensen, Tenna Reinholdt, "Spuren aus dem ersten Weltkrieg in Sønderjylland – Sicherungsstellung Nord und der Luftschiffhafen Tondern", i: *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, bd. 17, Neumünster, 2019, s. 153-166.
- Kruse, Pernille & Lilian Matthes, "Vieh, Laub und Versammlungsplatz: soziale Organisation in der Bronzezeit, Beispiel Brunde/Egelund", i: *Acta Archaeologica*, Volume 90, issue 2, Oxford, 2019, s. 203-251.
- Kruse, Pernille, "Show Me Your House – and I will tell you, who you are?", i: M. Augstein & M. Hardt (eds.), *Sächsische Leute und Länder. Benennung und Lokalisierung von Gruppenidentitäten im ersten Jahrtausend. Neue Studien zur Sachsenforschung*, Bd. 10, Braunschweig, 2019, s. 147-154.
- Larsen, Anne Eg, "Huse i Haderslev", i: *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, bd. 17, Neumünster, 2019, s. 255-264.
- Madsen, Lennart S., Philip Eigenbrod & Katja Hillebrand, „Haderslev: Franziskaner-Terziarinnen / Franziskaner-Beginen“, „Haderslev: Dominikaner.“, "Haderslev: Säkularkanoniker" og "Tønder: Franziskaner", i Oliver Auge, Katja Hillebrand (Hg.), *Klosterbuch Schleswig-Holstein und Hamburg*, Band 1-2, Regensburg, 2019, bd. I, s. 363-366, 367-375, 376-403. bd. II, s. 729-739.
- Nissen, Mette, "Højtoft II – en vejlandsby fra højmiddelalderen", i: *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, bd. 17, Neumünster, 2019, s. 197-212.
- Anne Birgitte Sørensen, "Examples of accordance between archaeological and written historical sources – a result of the study of the medieval rural settlement of Østergård in South Jutland (10th–13th centuries)", i: *Interacting Barbarians Contacts, Exchange and Migrations in the First Millennium AD*, Neue Studien zur Sachsenforschung, Band 9, Warszawa, 2019, s. 341-348.
- Waldorf, D.C. & Tom Holck, *Flint Daggers*, 2. udgave, Branson/Haderslev, 2019.
- Witte, Frauke, "Ein sparsamer Töpfer? - Zwei Töpfereien der Renaissance in Schleswig-Holstein", i: Hans-Georg Stephan (Hrsg.), *Keramik in Norddeutschland*, Beiträge des 48. Internationalen Symposiums für Keramikforschung vom 14.-16. September 2015 in Mölln, Langenweissbach, 2019, s. 277-286.
- Witte, Frauke, "The Ehlers collection. Northern Europe's largest collection of locally produced earthenware - possibilities and changes. Session #94: How to work with ceramics in the 21st century, organized by Derek Hall, Frauke Witte and Elisabeth Regner", *Abstract book EAA*, Bern, 2019.

- Witte, Frauke and Astrid Tummuscheit, The Danevirke: "Preliminary Results of New Excavations (2010-2014) at the Defensive System in the German-Danish Borderland", i *Offas Dyke Journal*, Volume 1, Chester/Madrid, 2019, s. 83-105.
- Hartvig, Anders og Søren Brøgger, "Bjerndrupskatten", i: *Skalk*, 2, 2019, s. 3-5.
- Jensen, Mads Leen: "Kenotafer, en brændt fingerknogle og en romersk gravskik", i: *Skalk*, 4, 2019, s. 8-15.

Kunst

- Anne Blond: "Et umage par. Sigurjón Ólafsson og Finn Juhl krydser hinandens spor", i: Æsa Sigurjónsdóttir og Anne Blond (red.), *Sigurjón Ólafsson Mangfoldig modernisme*, Museum Sønderjylland, 2019, s. 57-77.

Naturhistorie

- Rammasamy, Benjamin and Henrik Lauridsen, *A new specimen of Ziphiidae (Cetacea, Odontoceti) from the late Miocene of Denmark with morphological evidence for suction feeding behavior*, Royal Society Open Science, royalsocietypublishing.org/journal/rsos.

Besøgstal 2019

Lokalitet	2017	2018	2019
Sønderborg Slot	56.322	53.148	52.960
Cathrinesminde Teglværk	16.604	15.417	17.486
Kulturhistorie Tønder / Kunstmuseet i Tønder	32.875	25.607	27.340
Højer Mølle	4.241	3.184	7.892
		Delvis lukket	Delvis lukket
Drøhdes Hus	1.736	2.863	2.688
Arkæologi	11.203	4.681	6.710
		Delvis lukket	
Kulturhistorie Aabenraa	5.092	2.712	2.656
Kunstmuseet Brundlund Slot	17.234	15.575	15.108
Gram Lergrav	7.259	6.786	6.123
I alt	152.566	129.973	138.963
Byvandring, omvisninger m.v.	18.272	15.322	13.048
Samlet besøgstal	170.838	145.295	152.011

Museets samlede besøgstal udgøres dog ikke af ovenstående tal, men skal tillægges et tal på 13.048, der inkluderer rundvisninger, byvandring og tilbud, der annonceres og afholdes af Museum Sønderjylland, men ikke nødvendigvis på museumslokaliteten. Derved kommer Museum Sønderjyllands samlede besøgstal for 2019 op på 152.011, dvs. en stigning i forhold til det foregående år på knap 5 %. Bevægelsen i retning af en stigning i besøgstal syntes at være sat i gang og kunne konstateres i form af meget væsentligt forøgede besøgstal i januar og februar 2020 frem til den pludselige lukning af alle aktiviteter i forbindelse med corona-krisen midt i marts måned.

Henrik Harnow

Rigsarkivet Aabenraa

Forberedelser til 2020

2019 var præget af forberedelserne til genforeningsjubilæet. Arkivar Mai-Brit Lauritsen var projektleder for et digitalt undervisningstilbud om Genforeningen i form af en tidslinje. Den findes på Rigsarkivets hjemmeside og rummer introduktion, liste over de centrale begivenheder og lærervejledning samt et udvalg af kilder rækkende fra officielle dokumenter til dagbøger, breve og erindringer fra centrale aktører og almindelige mennesker. Emnet behandles i 17 korte historier med tilhørende kilder og arbejdsspørgsmål, kort og fotos. Der blev også udgivet et trykt kildehæfte.

Endvidere blev der i september publiceret en digital kildepakke, der især retter sig mod historiestuderende og forskere, men også alment historisk interesserede. Den findes også på Rigsarkivets hjemmeside og er tilrettelagt af forskningsleder Hans Schultz Hansen. Her bringes Udenrigsministeriets akter om Genforeningen fra arkivserien *Gruppeordnede sager 1909-1945*. De belyser alle faser i grænsespørgsmålet fra efteråret 1918 til overdragelsen af Sønderjylland til Danmark i sommeren 1920. Kildepakken belyser også dansk centraladministrations forberedelse af Sønderjyllands indlemmelse i det såkaldte Kriegerudvalg bestående af kabinetssekretær A. Krieger og by- og herredsfuldmægtig Martin Hammerich. Udvalgets officielle navn var Det Sønderjyske Udvalg. Det hørte under Statsministeriet. Udvalgets arkiv består af journal med register og journalsager samt af dets forhandlingsprotokol, som findes i Hammerichs privatarkiv i arkivserien *Materiale vedr. Sønderjylland og dansk-tyske forhold*. Kildepakken er siden suppleret med arkivalier fra H.P. Hanssen, Vælgerforeningen, Den internationale Kommission samt – fuldt udbygget – med akterne fra det Midlertidige Ministerium for sønderjyske Anliggender.

Endelig blev der med arkivar Ronja Hougner Vejdegren fra København som drivende kraft arbejdet intensivt med en udstilling om Genforeningen med henblik på åbning i januar 2020.

Modtagelse af arkivalier

Rigsarkivet modtog en større aflevering fra Syd- og Sønderjyllands politi omfattende sager fra det tidligere Tønder politimesterembede samt fra Retten i Sønderborg en supplerende aflevering af sager fra de tidligere sønderjyske dommerembeder. Blandt de modtagne private personarkiver kan nævnes gårdejer Jacob og Ella Michelsen, Kolstrup, og borgmester A.P. Hansen, Sønderborg, samt en supplerende aflevering til borgmester Jørgen Wittes arkiv og blandt foreningsarkiverne Danske Samfund i Rise Sogn, Løjt Idrætsforening, KFUM & K, SIKK, Kunst- og Musikforeningen samt Haveforeningen Enghave, alle i Aabenraa, og A/S Plantningsselskabet Sønderjylland.

Læsesalen og anden formidling

Læsesalen kunne i 2019 glæde sig over 1.736 besøg mod 1.293 året før – en mærkbar og glædelig tilvækst. Der blev ekspederet 1.777 enheder, hvilket var lidt færre end i 2018. Til at varetage læsesalen og navnlig de mange forespørgsler til Rigsarkivets arkivarvagt ansattes fra midten af april som arkivarvikar Lars Holmgaard Bak. Nils Chr. Rullmann og Lea Rosenlund Meilandt var i længere perioder tilknyttet som praktikanter med opgaver blandt andet i tilknytning til læsesalen. Der var rundvisninger for DJØF's seniorklub for Sønderjylland og kursus i skriftlæsning for Agerskov Lokallhistoriske Forening. Rigsarkivets digitale undervisningstilbud om kildekritik med udgangspunkt i "Spadeslaget" i 1940 i Haderslev modtog Undervisningsmiddelprisen for 2019.

Frivilligdag

Omtrent 80 frivillige fandt den 25. oktober vej til Rigsarkivet i Aabenraa. De frivillige driver den brugerdrive tilgængeliggørelse af Rigsarkivets samlinger. Arbejdet omfatter digitalisering, afskrivning og vejledning. Når arkivalier digitaliseres og lægges online, øges tilgængeligheden. Når arkivalier afskrives, kan enhver, der kan finde ud af at søge i Google, også søge og finde i originalt kildemateriale. Endvidere skabes datasæt, der i udtræk kan anvendes i statistisk forskning. Således bidrager frivillige til at gøre det nemmere for alle at bruge originalt, historisk kildemateriale. Dagen bød på velkomst ved Hans Schultz Hansen, foredrag ved rigsarkivar Anne-Sofie Jensen og afdelingschef Axel Johnsen fra Museum Sønderjylland, ligesom der var rundvisning på arkivet. Sidst men ikke

mindst blev der indtaget en frokost i de historiske rammer på Folkehjem og kagebord på Rigsarkivet.

Andre arrangementer

Der blev afholdt 15 tastedage, hvor frivillige tastere til dels i aftentimerne indtastede udvalgte historiske kilder. Der var frivillig vejledning ni gange, hvor erfarne læsesalgæster gav kolleger tips til deres slægtsforskning. Kurser i ejendoms historie og alfabetiske lister fandt sted både forår og efterår. Der var tillige en Daisy workshop. Vagtmester Leo Vinther Pedersen var som tidligere år ankermand i denne stadig mere omfattende del af arkivets arbejde. Der blev holdt historiske foredrag ved Poul Duedahl om danmarkshistorie på vrangen, af Ronny Andersen om de slesvigske løver, af Hans Schultz Hansen om politimesteraktionen den 26. maj 1944 i Sønderjylland, af Henrik Skov Kristensen om interneringen af politifolk og grænsegendarmer den 19. september 1944, af Lars Holmgaard Bak om spritbådenes opståen og udvikling fra 1952 til 1999, af Leif Hansen Nielsen om Stenderupslaget i 1932 samt af Peter Birkelund om modstanden og modstandsbevægelsens likvideringer, det sidste i forbindelse med brugermødet i november. Tilsammen samlede arrangementerne 629 deltagere.

Forskning

Leif Hansen Nielsen og Hans Schultz Hansen bidrog til antologien *Sønderjysk Erhvervshistorie 1800-2000: Fødevarerhvervene*, med artikler om henholdsvis sønderjyske bryggerier fra 1850'erne og frem og sønderjysk mejerihistorie gennem 150 år. Leif Hansen Nielsen publicerede desuden i *Sønderjyske Årbøger* en artikel om *Stenderupslaget* i forbindelse med en tvangsauktion i 1932. I begyndelsen af december forelå Hans Schultz Hansens bog *Genforeningen*. Han skrev desuden i festskriftet til Jørgen Mikkelsen om købstadsforfatning, universitetskapløb og nationalpolitik med udgangspunkt i Flensborg 1919-1920.

Studiecenter for Sønderjyllands Historie

Arbejdet fulgte det vante spor med syv netværksmøder, hvor medlemmerne diskuterede hinandens projekter og manuskripter. Medlemstallet var uændret 17. Studiecentret har fortsat kontorer på Rigsarkivet i Aabenraa, som benyttes flittigt til arkivstudier, ligesom medlemmerne har adgang til Rigsarkivets bibliotek.

I 2019 publicerede medlemmerne af Studiecentret følgende bøger:

- Lars N. Henningsen: *Kampen om de faldnes minde. 100 års strid om mindesmærker og mindekultur i Sønderjylland efter Første Verdenskrig*. Historisk Samfund for Sønderjylland. 143 sider.
- Axel Johnsen: *Grænsen, folket og staten. Grænseforeningens historie 1920-2020*. Gyldendal. 442 sider.
- Carsten Porskrog Rasmussen: *Hertugdømmet*. 100 danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag. 100 sider.
- Carsten Porskrog Rasmussen: *Fra plantning til plantager. A/S Plantningsselskabet Sønderjylland 1919-2019*. A/S Plantningsselskabet Sønderjylland. 156 s.
- Hans Schultz Hansen: *Genforeningen*. 100 danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag. 100 sider.
- Hans Schultz Hansen, Elisabeth Vestergaard og Torben A. Vestergaard (red.): *Sønderjysk Erhvervshistorie 1800-2000: Fødevarerhvervene*. Syddansk Universitetsforlag. 151 sider.
- Jørgen Witte: *Aabenraa i højmiddelalderen. Livet i købstaden ca. 1230-1375*. Historisk Samfund for Sønderjylland. 119 sider.

Dertil kom adskillige afhandlinger i tidsskrifter og antologier samt kronikker. Blandt afhandlingerne kan nævnes Mikkel Leth Jespersens artikel om "Global søfart og lokal identitet i Sønderjylland", Leif Hansens Nielsens om "Stenderupslaget" og Erik Nørns om "Når man ikke kan skaffe uddannede lærere", alle i *Sønderjyske Årbøger* 2019. Erik Nørr bidrog sammen med Hans Schultz Hansen med byhistoriske artikler til *En byhistorisk mosaik. Festskrift til Jørgen Mikkelsen*. Centrets formidlingsvirksomhed bestod derudover i mere end 100 foredrag.

Hans Schultz Hansen

Johan Ottosen (1859-1904). Ottosens sang, "Det haver så nyligen regnet", fra 1890 blev i begyndelsen af 2020 genstand for en avisstrid, da Sigurd Barrett på opfordring af Grænseforeningen digtede en ny version. Nogle anså Ottosens sang med vendingen: "frø af ugræs er føjet over hegnet" som krænkende for det tyske mindretal. Ordene var dog næppe møntet på de tysksindede, som var hjemmehørende i den sønderjyske landsdel. Billedkilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, B2527.

Fra den historiske arbejdsmark i Sønderjylland 2019

Historisk Samfund for Sønderjylland – årsmøde 2019

Historisk Samfund for Sønderjylland kunne på grund af coronabetingede restriktioner på offentlige forsamlinger først afholde sit årsmøde lørdag den 3. oktober 2020 på Folkehjem i Aabenraa. Cirka 50 medlemmer deltog. Forsamlingen lyttede med stor interesse til det indledende foredrag ved fhv. generalkonsul Henrik Becker-Christensen om hans tid som diplomat i grænselandet. Efter en kaffepause afholdtes generalforsamlingen. Formanden for Aabenraa kreds, Helge Søgaard, valgtes til dirigent. Han konstaterede, at årsmødet var beslutningsdygtigt og gav ordet til formanden, Hans Schultz Hansen, der aflagde følgende beretning:

Styrelsens beretning

2019 – året for året

Er det rigtigt at bruge betegnelsen Genforening om grænseændringen i 1920, eller er det bedre at tale om Sønderjyllands indlemmelse eller Slesvigs deling? Er indbyggerne i Sønderjylland først og fremmest slesvigere? Er Johan Ottosens sang "Det haver så nyligen regnet" krænkende for medlemmer af det tyske mindretal? Disse spørgsmål har der været ført heftige, til tider lidenskabelige debatter om i medierne i de seneste måneder. Er disse diskussioner mislyde, som forstyrrer forsøget på at forene danskere og tyskere om en harmonisk 2020-fejring? Nej, de er tegn på, at interessen for Sønderjyllands historie lever og er stærk. Flere indlæg afspejler misforståelser og fejltolkninger af den sønderjyske historie. Det kan vi beklage, men vi kan også se det som en fortsat eksistensberettigelse for Historisk Samfund for Sønderjylland, der rækker ud over 2020.

Genforeningsjubilæet satte et solidt præg på aktiviteterne i 2019. Hovedforeningen stod for tre foredragsarrangementer i foråret og tre i efteråret 2019. Lars Henningsen fortalte 13. marts på Rigsarkivet om Sønderjylland i 1919 – mellem våbenstilstand og genforening. Han kom ind på dagligdagen i "forventningernes og skuffelsernes år" med økonomisk spekulation og social nød, men også med hjælp nordfra til sønderjyderne. Jørn Buch fulgte op samme sted 2. april med at fortælle om Versaillesfreden mellem drøm og diktat, mellem forsoning og hævn. Henrik Becker-Christensen sluttede første runde af med at berette om det sles-

vigske spørgsmål på fredskonferencen og i Versaillesfreden. Det skete på vort årsmøde 27. april på Jaruplund Højskole.

I efteråret fortsatte vi med to foredrags- og debataftener om grænsestriden, 24. oktober på Kulturhuset Bispen i Haderslev og 21. november på Gustav Johannsen Skolen i Flensborg. Hans Schultz Hansen fortalte om Aabenraa-folk og Axel Johnsen om Flensborg-folk og Dannevirke-mænd. Til at styre debatten og berige den med nutidige perspektiver medvirkede sikkerhedspolitisk korrespondent Jørn Mikkelsen, Morgenavisen Jyllands-Posten. Den tyske side i grænsekampen 1918-20 blev belyst på Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Tønder 28. november. Frank Lubowitz fra Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe og lektor Martin Klatt fra Center for Grænseregionsforskning ved Syddansk Universitet fortalte henholdsvis om tyskborgerlige og socialdemokratiske aktører i grænsekampen. Axel Johnsen var ordstyrer. Aftenen var arrangeret i samarbejde med Archiv/Historische Forschungsstelle og Tønder Museums Venner. De seks foredrag samlede i alt 360 deltagere.

Genforeningsjubilæet prægede også kredsene. Aabenraa kreds var traditionen tro medarrangør af afstemningsfesten på Folkehjem, der denne gang havde projektleder for Genforeningen 2020 Simon Faber som festtaler med temaet "100-året med relevans og kant". Sønderjysk Folkekor med Karen Hanne Munk som dirigent underholdt. Kredsen var i det hele taget aktiv inden for genforeningstemaet. Den 27. marts fortalte Henrik Becker-Christensen på Rigsarkivet bredt om grænsedragningen 1918-20. Foredraget var optakt til to udflugter langs 1920-grænsen, som kredsen arrangerede i samarbejde med Historisk Forening for Bov og Holbøl Sogne og med H.C. Jørgensen som lokalkendt turlleder. Den 12. maj besøgte Frøslev Kro med kort fortælling om Karsten Thomsen og Mindehøjen. Derfra gik turen videre til gården Simondys med omtale af kolonisthuse og besigtigelse af Jyllands sydligste punkt og vildsvinehegnet. Næste stop var gården Vilmkær, der som Simondys på et hængende hår kom til Danmark i 1920. Her fortalte Kristian Hansen om sin fødegård. Sidste mål var Hanved med besøg på kirkegården, mindelunden for de faldne og Frøslev-plænen. Den 15. september begyndte turen i Kruså med fortælling om, hvorledes Kruså Kro og Krusågård kom til Danmark. I Kobbermølle fortalte fhv. lektor Maike Lohse om, hvad der hændte her i 1920. Derefter gik turen til Rønsdam med besøg ved grænseovergangene og en kort fortælling om borgen Nyhus. I Padborg hørte deltagerne om etaterens indtog efter Genforeningen og den mærkelige grænsedragning ved "Paddeborg Station".

Tønder kreds hørte i forbindelse med generalforsamlingen Signe von Oettingen fortælle om "Grænsen - et folkemøde i Ribe 21.-24. maj 2020",

planlagt af Ribe Stift. Haderslev kreds formåede i september fhv. museumsinspektør Jørgen Larsen til at fortælle om sine tre bøger, som er udgivet af Skodborg Hjemstavnsarkiv: *Andere Metoden* om preussisk forfølgelse i Skodborg amtsdistrikt omkring 1900, *Kom hjem og stem* om afstemningen i Skodborg og *Genforeningen fejres i Skodborg*.

Endvidere prægede genforeningsjubilæet samarbejdet med vore to faste partnere. Idrætshøjskolen i Sønderborg holdt 3.-9. februar ugekursus om "Sønderjylland i Kejsertiden 1864-1914", der handlede om det samfund, som sønderjyderne forlod i 1920, og et nyt kursus 3.-9. november med titlen "Genforeningen 1920 – forløb, fest og følger". Begge kurser var fuldt tegnet, og det sidste blev gentaget 2.-8. februar i år. September-oktober holdtes en foredragsrække "På vej mod Genforeningen – forberedelser, fredsslutning og dagligdag 1918/19" i samarbejde med Folkeuniversitetet i Sønderborg.

Endelig bør det nævnes, at vores klare og enstemmige udtalelse fra sidste årsmøde om at flytte monumentet for H.P. Hanssen fra den hidtidige Genforeningshave nede i byen op til den kommende Genforeningspark foran Folkehjem blev taget til følge af Aabenraa Byråd. Det skete, efter at en kreds med fhv. funktionsleder Henning Wollsen i spidsen tog initiativ til en indsamling af midler til at dække flytningsomkostningerne. Vi ydede også et tilskud til dette formål. Vi er meget tilfredse med, at "Sønnen" nu har fået en værdig placering i sin rette historiske sammenhæng.

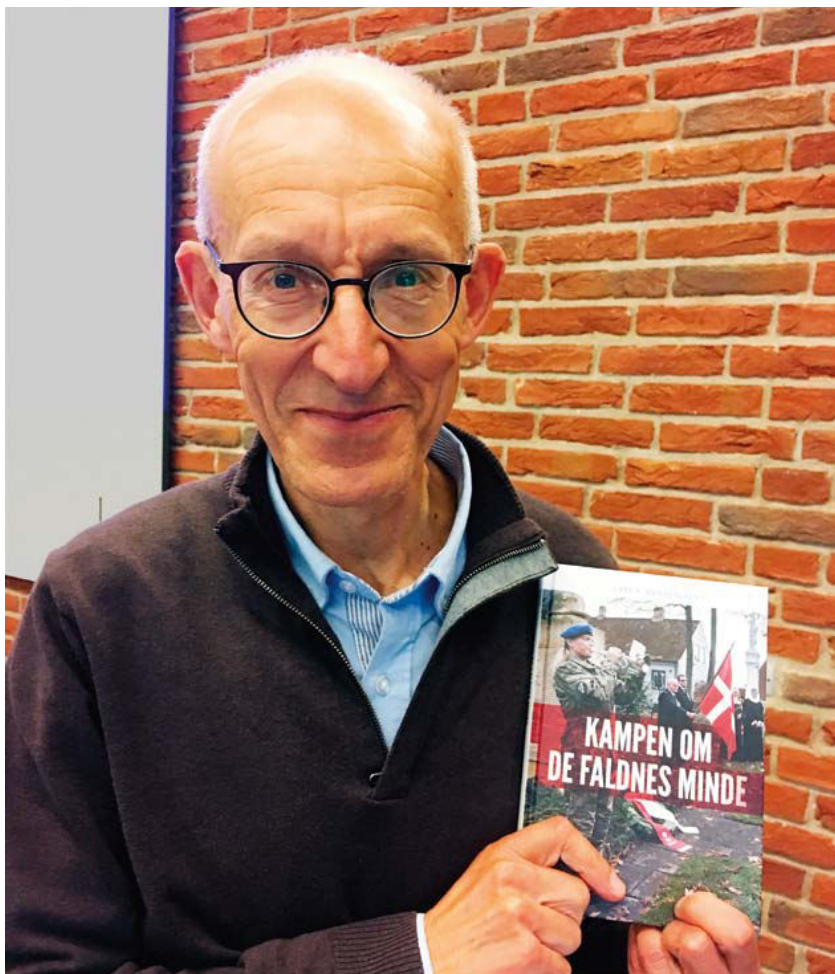
Skrifter

2019 blev et aktivt år på forlagsfronten. Vi udgav tre nye bøger i vores skriftrække. Den 7. februar præsenterede vi Henrik Skov Kristensens bog *Gerningsmænd eller ofre? Det tyske mindretals erindring om nazismen, verdenskrigen og retsopgøret i komparativ belysning*. Det skete i Frøslevlejrens Museum med indlæg af forfatteren og formand for Bund Deutscher Nordschleswiger Hinrich Jürgensen. Bogen følger det tyske mindretals vanskelige omgang med sin nazistiske fortid og søger svar på, hvordan erindringen om nazismen, verdenskrigen og retsopgøret har udviklet sig i mindretallet, og hvorfor den ofte har givet anledning til konflikt med den danske flertalsbefolkning og internt i mindretallet. Bogen skelner mellem *erindring* og *historie*. Hvor historien stræber efter at etablere en troværdig viden om fortiden, forsøger erindringen at bearbejde den, så den kan håndteres så smertefrit som muligt af datidens aktører og deres efterkommere. Erindring kommer derfor ofte til at handle om fortrængning og glemsel. Den vil uundgåeligt fordele skyld og ansvar.

Bogen ligger i forlængelse af forfatterens værk *Straffelejren. Fårhus, landssvoigerne og retsopgøret* fra 2011, som medvirkede til, at det tyske min-

dretal i Sønderjylland tog sin nazistiske fortid op til kritisk revision. Den nye bog var bortset fra illustrationerne identisk med en afhandling, som sammen med *Straffelejren* af Syddansk Universitet blev antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad og forsvaret den 22. marts på Alsion. Bogen fik tilskud fra Alving Fonden, BDN og Nationalmuseet.

Den 1. oktober præsenterede Lars N. Henningsen på Rigsarkivet sin nye bog med titlen *Kampen om de faldnes minde*, der belyser en hidtil ret ukendt historie om de mindestene og mindetavler, der findes ved alle

Lars N. Henningsen ved bogpræsentationen i oktober 2019. Fotograf: Finn Bach.

sognekirker i Sønderjylland over sognets faldne i Første Verdenskrig. Det er ofte fremhævet, at de fleste af disse mindesmærker står som fællesminder over alle faldne i et sogn uanset nationalt tilhørsforhold. Ser man nøjere efter, gemmer der sig dog ofte dansk-tyske modsætninger bag stenene. Danske sønderjyder så de faldne som ofre for en sag, der ikke var deres. Tysksindede så soldaterne som helte faldet for det tyske fædreland. Det førte en del steder til strid om udformningen af mindesmærket, og i nogle sogne fik danske og tyske hver deres mindesmærke.

I 1930'erne fejrede mindretallet årligt "Heldengedenktag" med hagekors ved mindesmærkerne, og i besættelsesårene blev disse benyttet af værnemagten og mindretallet til ensidige tyske højtideligheder. På dansk side var svaret at oprette "Foreningen af Dansksindede Sønderjydske Krigsdeltagere", der indførte våbenstilstandsdagen 11. november som årlig dansk mindededag. Efter 1945 blev disse modsætninger gradvis udjævnet, og på våbenstilstandsdagen i 2018, i hundredeåret for krigens slutning, blev mindesmærkerne midtpunkt for dansksindede og tysksindede til fælles markeringer i fredens ånd. Kampen om de faldnes minde blev afsluttet. Med mange illustrationer fortæller Lars N. Henningsen om mindesmærkernes tilblivelse og udformning, og om hvordan de gennem 100 år har afspejlet det dansk-tyske liv i Sønderjylland. Forfatteren har også været på turné til de enkelte kredse med foredrag i Aabenraa, Sønderborg, Haderslev og Agerskov. Bogen opnåede tilskud fra Alving Fonden, Dansk Kultursamfund af 1910, P.J. Schmidt-Fonden samt Vicepolitimester Per Thaulows og hustru Eva Agnete Thaulow's, født Kihlstrøm, Fond.

Den 20. november præsenterede Aabenraa Byhistoriske Forening vores fælles udgivelse *Aabenraa i højmiddelalderen. Livet i købstaden ca. 1230-1375*, som er skrevet af tidligere arkivar og borgmester i Aabenraa Jørgen Witte og illustreret med fotos af Orla Jensen. Engang i årene 1234-41 gav Valdemar 2. Sejr nogle danske købmænd ret til at have et begrænset selvstyre i en ny købstad Opneraa, nutidens Aabenraa. Det var en lille by, der lå ved siden af kongens borg og en lille kirke. Senere kom en stor Sct. Nicolai Kirke til oppe på bakken uden for byen. Bogen fortæller om menneskenes liv i byen frem til slutningen af 1300-tallet. Forfatteren sætter de skrevne kilder om byen, de arkæologiske fund og kulturspor ind i en bredere sammenhæng. Bogen handler om dagligliv i det tidligste Aabenraa med det katolske trosliv, rådmænd og kongelig foged, det gammel-danske sprog, handel med nordtyske købmænd, retskonflikter, agerbrug, politisk historie, spedalskhed og meget mere. Bogen udkom med tilskud fra Skifter Andersens Fond og 3. November Fonden.

Sønderjyske Årbøger

Årbogen for 2019 blev præsenteret på Oldemorstof 26. november. De syv artikler spænder tidsmæssigt fra begyndelsen af 1800-tallet til sidste halvdel af 1900-tallet. Geografisk omhandler de både emner fra Nord- og Sydslesvig. Derudover består årbogen af beretninger fra arkiver, museer og forskningsinstitutioner i regionen samt af 15 boganmeldelser.

Mikkel Leth Jespersen undersøger søfartshistorien i Flensborg, Aabenraa og Sønderborg, med fokus på den erindringskultur og identitetsmæssige rolle, det globale erhverv fik for de tre byer i eftertiden. Kasper Nissen analyserer, hvordan de mange sønderjyske krigsinvalidere med psykiske skader blev taget imod og håndteret af det danske samfund efter 1920, mens Leif Hansen Nielsen undersøger Stenderupslaget, en batalje i 1932, hvor tilkaldt politi stødte sammen med både kommunister og bønder ved en gård i Stenderup. Anton Marckmann ser i sin artikel nærmere på de civile, tyske krigsflygtninge, som kom til Sydals i 1945, og undersøger deres levevilkår i landflygtighed. Erik Nørr undersøger, hvorfor der var så stor lærermangel i Sønderjylland fra 1945 og frem til 1970'erne, selvom perioden bød på centralisering og reformer af skolevæsenet. Årbogens sjette faghistoriske artikel er Mogens Rostgaard Nissens undersøgelse af Karl Otto Meyers avisledere i dennes tid som redaktør for Flensborg Avis, særligt med henblik på at afdække Meyers grundsyn på danskheden i Sydslesvig og det danske mindretals virke og forhold fra 1963-1985. Årbogens sidste bidrag er Annemarie Erichsens beretning om sit virke som formand for Den Slesvigske Kvindeforening i Sydslesvig og de øvrige mindretalsaktiviteter, hun gennem årene har deltaget i.

Årgang 2019 blev redigeret af Kristian B. Arentsen, Mariann Kristensen, Mogens Rostgaard Nissen, Klaus Tolstrup Petersen, Merete Bo Thomsen og Mads Mikkel Tørsleff. Arbejdet med årgang 2020 er i gang. Der forventes 7-8 artikler, hvoraf halvdelen vil omhandle afstemning og Genforening.

Sønderjysk Månedsskrift

Sønderjysk Månedsskrift blev i 2019 redigeret af Lisette Juhl Hansen, Elsemarie Dam-Jensen og Lennart S. Madsen. Redaktionen indledte 2019 med fornyelsen af det indvendige layout, udarbejdet i dialog med vores faste grafiker Ove Kirketerp. I 2018 blev omslagslayoutet fornyet, og månedsskriftet fremstår nu i sin helhed indbydende og tidssvarende. Det udkom som sædvanlig i otte numre. Årets tredje nummer var et temanummer om grænselandets musikfestivaler: Tønder Festival, Schleswig-Holstein Musik Festival, Nord-Als Musikfestival, Orgelfestival Sønderjylland-Schleswig, Haderslev Jazzfestival, folkBALTICA og

Kløften Festival. De øvrige numre bragte blandt andet artikler om vildsvinets historie i Sønderjylland, stumfilmen Grænsefolket, Dannebrogss betydning for børn i Nordslesvig i tiden inden Genforeningen og det civile beredskab i Syddanmark under Den kolde krig.

Historiker Jørn Buch har siden 2016 bidraget med sit syn på aktuelle begivenheder nord og syd for grænsen i Grænselandskronikken. Arbejdet blev i 2019 overtaget af forhenværende redaktør Poul-Erik Thomsen, der allerede i 2019 har leveret to kronikker. Historisk Samfund takker Jørn Buch for hans arbejde og byder Poul-Erik Thomsen velkommen. I Bognyt bragtes også i 2019 omtaler af de mange bogudgivelser med relation til Sønderjylland.

Sønderjysk Månedsskrift modtog i 2019 distributionstilskud fra Slots- og Kulturstyrelsens Bladpulje og støtte fra Traugott Møller Fonden, Alving Fonden og Dansk Kultursamfund af 1910. De sønderjyske kommuners kulturfællesskab gav et tilskud til redigeringen. Omdelingen af månedsskriftet ligger nu fast og foretages af DAO, og årets sidste nummer uddeles ikke længere sammen med årbogen, der nu udsendes i december måned.

Udflugter

Året bød på to udflugter. Endagsturen til Ahrensburg, Wandsbeck og Bad Bramstedt 5. maj var en gentagelse af året før. Tredagesturen i dagene 30. august til 1. september kombinerede temaet for de senere års ture – de danske dronningers hjemlande – med by- og handelshistorie. Hovedmålet var de rige hansebyer Wismar og Rostock og deres utallige forbindelser til Danmark og Sønderjylland.

På turens førstedag var der besøg i Wismar, som kom under svensk styre efter Tredivårskrigen. Deltagerne så på flotte borgerhuse fra middelalderen og op til 1800-tallet og de tre mægtige kirker. Andendagen var viet Rostock, hvor man også overnattede. En stor byvandring gav indtryk af byens kirker og borgerhuse og de bevarede byporte og bymure. Der var besøg i det kulturhistoriske museum i et af byens gamle klostre, som blev oprettet af Christoffer 1.s dronning, Margrete Sprænghest. Busturen om eftermiddagen viste rustningsindustrien i nazitiden, ødelæggelserne under krigen og den arkitektonisk interessante genopbygning i DDR-årene. Udflugten sluttede på jagtslottet Gelbensande bygget af den mecklenburgske storhertugfamilie sidst i 1800-tallet. Her holdt Dronning Alexandrine ferie som barn, og her gik Christian X og Frederik IX ofte på jagt.

På tredjedagen fik deltagerne først indtryk af Warnemündes oprindelse som fisker- og havneby for Rostock. Dagen sluttede i den fornemme klosterkirke i Doberan, hvor dronning Margrete Sprænghest er begravet.

Efter gåtur i Bad Doberan, som ånder af stemningen blandt de rige og fornemme i 1800-årenes mondæne badebyer, var der middagsmad, og turen gik hjemad. Kaffe og lagkage i Bornhöved og et besøg ved byens slesvig-holstensk-tyske mindelund sluttede en rejse, som var begunstiget af enestående varmt og solrigt vejr. Som vanligt var busserne fyldte på begge ture, og Mogens Asmund, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen tog sig af stort og småt undervejs.

Arbejdet i kredsene

Kredsens arbejde drejede sig ikke kun om hundredåret for Genforeningen. Haderslev kreds inviterede i forbindelse med sin generalforsamling Hans V. Bang til at fortælle om sit liv med levende billeder. Han er i det sønderjyske kendt som mangeårig leder af Det Danske Videoværksted i Haderslev og er nu med til at sikre gamle filmstrimler og videoer på Historisk Arkiv i Haderslev. Aabenraa kreds arrangerede byvandring til Kirkebakken og Galgebakken i Aabenraa med Lars N. Henningsen som guide. Kredsen aflagde desuden virksomhedsbesøg hos H.P. Therkelsen i Padborg, der i 2018 kunne se tilbage på hundrede år i dansk transportbranche. Tredje generation, Mogens Therkelsen, fortalte om firmaet. Sønderborg kreds besøgte tilsvarende Linak i Guderup. Der var også rundvisning i Christianskirken i Sønderborg ved Kjeld Claudi Rasmussen, og ved generalforsamlingen i Broager fortalte Sven-Erik Vad fra Egen om kommunalreformen i 1970. Han gjorde hele vejen med fra 1966 til 2007 som kommunal embedsmand. Den aktive kreds fik desuden fhv. trafikminister J.K. Hansen til at fortælle om sit politiske virke med 20 år som folketingsmedlem. Han kom bl.a. ind på sit arbejde med det fremskudte dige ved Højer og Allsundbroen. Sydslesvig kreds fik Merete Bo Thomsen fra Forskningsafdelingen på Dansk Centralbibliotek til at fortælle om de dansksindede i Sydslesvigs landdistrikter 1920-1945 ved generalforsamlingen i Valsbølhus. Desuden var der aftenvandring og museumsbesøg ved Dannevirke med museumsinspektør Nis Hardt som guide. Arbejdet i kredsene var igen meget alsidigt og afbalancerede dermed tidens stærke fokus på de store nationalhistoriske begivenheder. Som afrunding af beretningen fra kredsene skal nævnes, at Tønderkredsens mangeårige bestyrelsesmedlem og formand Finn Clemmensen afgik ved døden den 20. juni 2019. Finns store indsats og behagelige væsen blev mindet i en nekrolog i årbogen.

PR og kontor

Hjemmesiden besøgte af stadigt flere, men det ville være dejligt, hvis alle tilmeldte sig hjemmesiden og de elektroniske nyhedsbreve for løbende at kunne orientere sig om foreningen. Giv kontoret din mailad-

resse, og du vil modtage nyhedsbreve med aktuel information. Antallet af personer, der fulgte os på Facebook, steg med 13 procent og udgør nu cirka 2.360 personer (likes og følgere). Mange af vores følgere deler ofte vores opslag på Facebook, hvilket betyder, at de ses af helt op til 6-7.000 personer. Rekordens opslaget om bogen *Gerningsmænd eller ofre?* der blev set af 7.770 personer.

Vort udadrettede bogsalg har været på et ekstraordinært højt niveau gennem hele 2019, og Finn Bachs og hans hjælperes indsats har i høj grad båret frugt. Det store bogsalg skyldes især *De danske sønderjyders første-mand, Kampen om de faldnes minde* og *Gerningsmænd eller ofre?* Ikke mindst sidstnævnte og Henrik Skov Kristensens *Straffelejren*, som vi sælger i kommission for Frøslevlejrens Museum, er blevet solgt i meget stort tal. *Gerningsmænd eller ofre?* måtte trykkes i et nyt oplag.

Det traditionelt fine samarbejde med Idrættshøjskolen i Sønderborg og Folkeuniversitetet i Aarhus er fortsat, og Aabenraa Byhistoriske Forening har også haft besøg af os, hvor vi ved et medlemsarrangement fik mulighed for at sælge vores bøger. Vi har igen deltaget i en række arrangementer, blandt andet Historiefestivalen på Sønderborg Slot, og som tidligere var vi også med på Historiske Dage i København. Det er ressourcemæssigt krævende at være med, men vi finder det vigtigt her og andre steder at vise ansigt. Ikke kun over for vores medlemmer, men også over for potentielle medlemmer og flittige bogkøbere.

Hjemmesiden blev i 2019 redigeret af Mette Pilgaard, der også udsendte elektroniske nyhedsbreve. Kristian Pallesen redigerede vore indstik og varetog kontakten til pressen. Vores Facebook-profil blev som tidligere varetaget af Poul Müller Olsen. På kontoret arbejder Mogens Asmund flittig som sekretariatsleder, mens Henrik Posselt sørger godt for vores bogholderi. Maria Erbs og Dorrit Aarøe står for forsendelse, fakturering, bogsalg og oprydning. Vores kasserer Arne Fredsted Jørgensen assisterer også kontoret – foruden at stå for regnskab og budget. Finn Bach varetager foruden salg ved arrangementer også den løbende forsyning af de sønderjyske boghandlere. Foreningen skylder alle her nævnte frivillige en stor tak for en helt uundværlig indsats. Den skal udstrækkes til personalet på Museum Sønderjylland – ISL, som yder en uvurderlig assistance til vores kontor. Vi har forsøgt at vinde flere frivillige gennem annoncering i indstik og Aabenraa Ugeavis, men vi må erkende, at køen af folk, der vil gøre en indsats for den sønderjyske historie via arbejdet i Historisk Samfund, var til at overskue. Medlemmer, som vil give et nap med, er meget velkomne. Det gælder også i kredsbestyrelserne.

Blik ind i fremtiden

På trods af corona-pandemien er 2020 allerede blevet stærkt præget af hundredåret for Genforeningen. Formandens bog *Genforeningens arkitekt: H.P. Hanssen 1914-1936* udkom til afstemningsdagen den 10. februar, vi har medvirket ved afstemningsfesten, vores række af foredragsarrangementer er blevet fortsat, og årbog og månedsskrift vil bringe talrige artikler om Sønderjylland 1918-20. Vi har flere bøger på vej. Den første bliver en publikation om Zeppelinerbasen ved Tønder, den næste festskriftet til foreningens formand og den tredje et bind i vores erindringsserie. Vi håber stadig at kunne udsende *Sønderjysk søfarts historie 1-2* ved årets slutning. På lidt længere sigt har vi planer om en bog om sønderjyske klostre. Det bliver et slesvigsk uddrag af et tysk værk om klostre i Slesvig, Holsten, Hamborg og Lübeck. Der skal skaffes midler og kræfter til oversættelse.

Det årlige tilskud fra de fire sønderjyske kommuner vil også i 2020 være på 100.000 kr. Men derefter vil det blive reduceret med 25.000 kr. Politikerne har ønsket at samle penge sammen til en pulje med henblik på særlige projekter. Det er ærgerligt for os, da vi har øremærket tilskuddet til en løbende driftsopgave, nemlig redigeringen af månedsskriftet. Omvendt får vi selvfølgelig mulighed for at søge den nye pulje til særlige projekter. Alligevel havde vi helst været denne forandring foruden.

På styrelsesmødet i november 2019 indledte vi arbejdet med en ny strategi for Historisk Samfund. I 2020 vil vi være igennem den række af jubilæumsmarkeringer, som har præget årene siden 2014 – bortset fra vort eget 100-årsjubilæum i december 2022, som selvfølgelig skal markeres. Vi vil også stå uden større forskningsprojekter. Vi står dertil over for et generationsskifte i foreningens ledelse og drift. Foreløbig er der nedsat et strategiudvalg, som vil se på vores kommende udvikling. Jeg håber, at jeg kan orientere yderligere herom i vort december-indstik.

Beretningen blev enstemmigt godkendt af forsamlingen. Dernæst fremlagde foreningens kasserer, Arne Fredsted Jørgensen, regnskabet, som viste et overskud på 243.919 kr.

Kassererens beretning blev ligeledes enstemmigt godkendt. Kontingentet for 2021 fastsattes til uændret 325 kr. for enhedsmedlemskab med Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift, 225 kr. for medlemskab med årbogen alene og 275 kr. for abonnement på månedsskriftet.

Af hensyn til hvidvaskningslovgivningen blev der vedtaget følgende ændring af vedtægternes paragraf 3:

Samfundets styrelse på mindst 17 medlemmer vælges på årsmødet, jf. par. 7, bortset fra de 5 kredsudvalgsformænd, som er selvskrævede medlemmer, jf. par.

4. Styrelsen konstituerer sig med formand, næstformand, kasserer og sekretær, der tilsammen udgør samfundets bestyrelse og ledelse. I tilfælde af stemmelighed tæller formandens stemme dobbelt. Til varetagelse af daglig drift fungerer et forretningsudvalg, der består af styrelsen og eventuelt yderligere et antal medlemmer, således at redaktionsudvalgene for a) Sønderjyske Årbøger, b) Sønderjysk Månedsskrift og c) Skriftrækken er repræsenteret.

Der var ikke indkommet andre forslag til årsmødet. På valg til styrelsen var Mogens Asmund, Finn Bach, Elsemarie Dam-Jensen, Lars N. Henningsen, Arne Fredsted Jørgensen, Kristian Pallesen og Hans Schultz Hansen, som alle blev genvalgt. Desuden blev Lisette Juhl Hansen valgt til styrelsen. På valg som revisorer var Jørn Andersen og Olaf Krag, der begge genvalgtes. Under eventuelt redegjorde formanden for foreningens virke under coronapandemien. Efter årsmødet konstituerede bestyrelsen sig med Hans Schultz Hansen som formand, Lars N. Henningsen som næstformand, Arne Fredsted Jørgensen som kasserer og Mogens Asmund som sekretær.

Hans Schultz Hansen

Aabenraa kreds

Generalforsamlingen blev på grund af corona-nedlukningen først afholdt den 30. september 2020. Bestyrelsens beretning dækker derfor halvandet år, og bestyrelsen har i denne periode bestået af Iver H. Ottosen, Tove Nørsgaard Jensen og Peter Rastrup, alle genvalgt, samt H.C. Jørgensen, Helge Søgaard, Lone Janfelt og Bernd Larsen, der ikke var på valg. Nyvalgt blev desuden Jan Wittrup. I tilslutningen til generalforsamlingen fortalte Lars N. Henningsen levende om vore faldnes minde.

Bestyrelsen har holdt tre bestyrelsesmøder og deltaget i et møde med de øvrige kredse i januar. Det årlige møde med de lokalhistoriske arkiver og foreninger blev afholdt i oktober i Rens. Vi har i årets løb haft følgende arrangementer:

12. marts 2019: Virksomhedsbesøg hos H.P. Therkelsen. De 16 deltagere var imponerede, især over logistikken og forholdene for chaufførerne, også de mange udlændinge.

27. marts: Møde på Landsarkivet med Henrik Becker-Christensen om grænsedragningen generelt. Mødet var meget velbesøgt (cirka 65 deltog) og interessant, også som baggrund for de to senere søndagsture for ved selvsyn at se de specielle forhold ved den endelige grænsedragning, hvor pælene skulle slås!

Den 12. maj deltog cirka 100 i den vestlige tur langs svinehegnet, der var blevet rejst efter planlægningen. Vi startede i Frøslev, derefter Simon Dys og Vilmkjær, hvor både den tidligere og nuværende ejer, far og søn, anskueliggjorde de problematiske forhold. Turen sluttede på kirkegården med Frøslev-plænen i Hanved, som Marius Nørgaard fortalte om.

Den 15. september: Anden del af turene langs grænsen startede i Kruså. Begge gange var H.C. Jørgensen den kompetente primus motor bag planlægning og leder af turene, og han fortalte om Krusågård. Vi fortsatte til Kobbermølle, hvor Maike Lohse berettede levende. Ved Rønsdam gik vi over den særlige grænseovergang. Efter en rundtur fik vi kaffe ved den gamle fattiggård. I Padborg fortalte Tove Nørgaard om etaterne og især toldernes flytning og Toldgården. Poul Jensen, der er tidligere ansat ved banerne, fortalte om de særlige forhold ved stationerne og for togpersonalet. Der deltog cirka 80 i det gode vejr. De fleste var ikke med i maj, så vi kan være rigtig godt tilfredse med den samlede opbakning.

I slutningen af august holdt vi byvandring to aftener sammen med Byhistorisk Forening omkring Sct. Jørgens Kirke med Lars N. Henningsen. I det gode vejr deltog cirka 40 hver gang.

I 2020 har vi haft en byvandring sammen med Byhistorisk Forening den 15. og 16. juni: "I H.P. Hanssens fodspor" med Lars N. Henningsen.

Det planlagte møde med de lokalhistoriske arkiver og foreninger, som var planlagt i oktober i år, er efter aftale udskudt til den 26. oktober 2021 i Tinglev.

Kommende aktiviteter: Eventuelt et arrangement i november med Henrik Becker-Christensen om tiden som generalkonsul i Flensborg. Desuden to gange om den delte by – Tinglev, mens emnet ved generalforsamlingen mandag den 26. april bliver arkæologi med Lars Søgaard Sørensen.

Helge Søgaard

Haderslev kreds

Det var Hans Schultz Hansen, formand for moderforeningen, der aflagde beretning og ledede generalforsamlingen i Haderslev kreds. Årsagen var sygdom hos den hidtidige formand, Karl Erik Olesen. Generalforsamlingen blev holdt på Bryggeriet Fuglsang med rundvisning og et kort oplæg af bryggeridirektøren Henning Fuglsang, der sammen med sine to fætre udgør ledelsen i den familieejede virksomhed.

Der var genvalg til bestyrelsen af Kirsten Fynbo og Ellen Jensen, begge Skodborg, samt nyvalg af Inge Rogat Møller, Vonsbæk, Gunnar Fink, Hoptrup, og Sven-Erik Ravn, Hjartbro. Hans Schultz Hansen takkede Karl Erik Olesen for mange års arbejde. Han har været bestyrelsesmed-

lem i 30 år og formand i 27 år. Bestyrelsen konstituerede sig efterfølgende med Gunnar Fink som kasserer og Sven-Erik Ravn som formand.

Sven-Erik Ravn

Årsberetningen:

Onsdag den 24. april 2019 holdt Haderslev kreds generalforsamling på Bispen i Haderslev. Tidligere leder af Det Danske Videoværksted, Hans V. Bang, fortalte om vor tids egen historie ud fra overskriften "Mit liv med levende billeder". Efter foredraget var der kaffebord og generalforsamling.

Lørdag den 28. september holdt fhv. museumsinspektør Jørgen Larsen foredrag om preussisk forfølgelse af dansksindede på Skodborgegnen. Det skete ud fra foredragsholderens bog "Andere Methoden". Mødet fandt sted i Konfirmandhuset i Skodborg, og kredsens lokalhistoriske arkiver var inviteret til at deltage.

Tirsdag den 24. oktober var kredsens behjælpelig med afviklingen af hovedforeningens arrangement om grænsestriden, der ligeledes fandt sted på Bispen.

Mandag den 11. november fortalte Lars N. Henningsen om sin nye bog "Kampen om de faldnes minde". Det skete i konfirmandstuen ved Her-tug Hans Hospitalskirke i Haderslev.

Der er p.t. 224 medlemmer af Haderslev kreds.

Hans Schultz Hansen

Sønderborg kreds

I 2018 besøgte vi Danfoss. Nu var vi så heldige, at vi kunne starte året 2019 med et virksomhedsbesøg på Linak. Danfoss og Linak er begge store dominerende virksomheder på Als. Besøget fandt sted den 21. februar. Deltagerantallet var begrænset under den meget spændende gennemgang.

Hvilken indflydelse fik kommunalreformen i 1970? Det fortalte Sven-Erik Vad fra Egen om. Han gjorde hele turen med fra 1966 til 2007 som kommunal embedsmand, blandt andet som mangeårig vicekommunal-direktør i Augustenborg Kommune. Han fortalte levende og spændende om sine oplevelser undervejs. Efter foredraget blev den obligatoriske generalforsamling afholdt. Og resultatet blev, at bestyrelsen i Sønderborg kreds fortsætter ufortrødet.

Sønderborg bibliotek inviterede til en historisk bogmesse i samme weekend som Historiske Dage i København, dvs. den 30.-31. marts 2019. Historisk Samfund for Sønderjylland var repræsenteret ved begge mes-ser. Sønderborg kreds var til stede den 30. marts i Multikulturhuset med bogsalg og orientering om Historisk Samfund for Sønderjylland.

Sønderborg kreds har hvert år et kirkebesøg, og denne gang var det Christianskirken i Sønderborg med rundvisning den 9. april. Vi havde planlagt en rundvisning i Matzens teglværk den 28. maj, men måtte desværre aflyse grundet for få tilmeldinger. Ærgerligt, for emnet er jo meget spændende. Sønderborg slot afholdt Christian II festival den 14. september 2019, og kredsen var med i forbindelse med bogsalg og nye tilmeldinger.

Den 18. september i Frivillighedens hus i Sønderborg fortalte tidligere socialdemokratiske politiker og minister J.K. Hansen om sit politiske virke. Og det er ikke småting, som han har prøvet i de 20 år, han var på tinge. Lidt synd, at vi var så få. For unge mennesker kunne det have været interessant at få konkret indblik i J.K. Hansens politiske liv.

I Aabenraa kreds er der tradition for eftermiddagsforedrag. De er en succes. I Sønderborg havde vi ikke prøvet det før. Men nu prøvede vi. Og det blev en succes. Lars Henningsen holdt foredrag i Multikulturhuset den 30. oktober om sin nye bog: *Kampen om de faldnes minde*.

Året i Sønderborg Kreds sluttede den 13. november med møde med de lokalhistoriske foreninger. Mødet blev holdt i Gråsten, hvor Birgitte Hell holdt et dejligt oplysende foredrag om Gråstens historie frem til 1920. Mødet med lokalarkiver og lokalhistoriske foreninger er vigtigt, for vi udveksler erfaringer. Historisk Samfund for Sønderjylland/Sønderborg kreds er blandt andet sat i verden for at samarbejde med foreningerne i Sønderborg kommune. I forbindelse med Genforeningsjubilæet har Sønderborg kommune med kultur og fritidskonsulent Anne Bertram som leder haft gang i et projekt med kunstnere. Projektet havde overskriften *Spejlinger*. Sønderborg kreds havde Hans Stengård Jessen som repræsentant.

Christian Bo Bojesen

Tønder Kreds

Formandsberetningen ved den ordinære generalforsamling den 22. september 2020 indledtes med et minuts stilhed til ære og i erindring for kredsens næstformand, Finn Clemmensen, som afgik ved døden sidst sommer den 20. juni 2019. Finn Clemmensen fyldte meget på den positive måde i Historisk Samfund for Sønderjylland, og man kunne mærke på Finn, at denne forening stod hans hjerte nær. Derpå fulgte omtalen af årets aktiviteter:

20. august 2019: Bestyrelsesmøde hos Jens Lautrup i Geestrup ved Toftlund.

17. september 2019 var vi til møde hos Historisk Forening Skærbæk, hvor vi så foreningens nye samlingssted i den gamle købmandsgård; Her havde medlemmerne lavet et fantastisk stykke arbejde med renoveringen af lokalerne.

12. november 2019 var vi i Agerskov, hvor Lars Henningsen fortalte os om sin seneste udgivelse; "Kampen om de faldnes minde".

14. januar 2020 var vi på Højskolen i Toftlund, hvor vi hørte spændende indlæg om afstemningskampen og så plakater fra den tid.

22. januar 2020 var vi i Tønder til bestyrelsesmøde hos vores bestyrelsesmedlem Erik Sørensen.

Vi håber meget på at få lov til at arbejde med opgaverne uden gene fra corona i det kommende år, og alle er meget velkomne til et foredrag i november 2020 på Sweizerhalle, hvor vi får besøg af Henrik Becker-Christensen, som har færdiggjort sin nye bog om tiden som generalkonsul i Flensborg. Bogens titel er "Diplomat i Grænselandet". Da håber jeg at se jer igen.

Jens Møller

Sydslesvig kreds

Generalforsamlingen blev afholdt den 23. september 2020 på "Mikkelberg", Hatsted, hvor formanden aflagde følgende beretning om de afholdte arrangementer:

Generalforsamlingen 28. marts 2019 fandt sted på "Valsbølhus". Med udgangspunkt i sin afhandling "De dansksindede i Sydslesvigs landdistrikter 1920-33" fortalte Ph.d. Merete Bo Thomsen fra Forskningsafdelingen på DCB om, hvor forskelligt "de, der ikke kom hjem" ved afstemningen den 14. marts 1920, holdt fast i deres tilknytning til "det danske". Der var god tilslutning til foredraget – også ikke-medlemmer deltog, og et par familier kunne vi hverve til foreningen.

Den 27. april 2019 blev hovedforeningens årsmøde afholdt i vores kreds nærmere betegnet på Jaruplund Højskole. Det indebar en del planlægningsopgaver. Dem løser vi gerne, bare der stadig er mennesker nordfra, der er interesseret i at komme til vores landsdel. Årsmødeforedraget blev holdt af "vores" tidligere generalkonsul Henrik Becker-Christensen, og emnet var "Det slesvigske spørgsmål på fredskonferencen i 1918 og i Versailles-traktaten".

Den 29. oktober 2019 havde vi indbudt til "Aftenvandring langs Dannevirke og fællesspisning på gæstgiveriet "Odin" i Hedeby. Det blev et meget velbesøgt og vellykket arrangement. Som indledning kunne museumsleder Nis Hardt, som vi havde bedt vise rundt og fortælle, præsentere sin efterfølger på stedet Lars Erik Bethge. Den selskabelige del af aftenen var også værd at gentage, og så har "Odin" et virkelig godt køkken og ditto lokaler.

Den 21. november 2019 holdt hovedforeningen i partnerskab med os – og på Gustav Johannsen-Skolen i Flensborg – en foredrags- og debataften

Hans Schultz Hansen er forskningsleder ved Rigsarkivet og formand for Historisk Samfund for Sønderjylland. Han fyldte 60 år i 2020, og i den anledning udgav Rigsarkivet og Historisk Samfund "Over grænser. Festskrift til Hans Schultz Hansen", hvor dette billede af fotograf Niels Åge Skovbo blev bragt.

om striden mellem "Aabenraa-, Flensborg- og Dannevirkefolk" i tiden op mod afstemningen i 1920. Oplægsholdere var Hans Schultz-Hansen og Axel Johnsen – begge sønderjyske historikere – og journalist Jørn Mikkelsen, Jyllands Posten. Endnu en interessant aften med god tilslutning.

Sideløbende med de arrangementer, som vi har kunnet gennemføre i 2019, har vi arbejdet med planlægning af dem, vi desværre senere måtte aflyse på grund af pandemien. Det drejede sig blandt andet om 14. marts-arrangementet i samarbejde med "Borgerforeningen", SSF og Henrik Becker-Christensen. Faktisk begyndte planlægningen allerede i efteråret 2017, så det var rigtig træls, at vi måtte aflyse. Der arbejdes på, at vi kan gennemføre arrangementet i marts 2021.

Filmaftenen om "Afstemningstiden i Flensborg i 1920" med Axel Johnsen måtte også aflyses, og også her forsøger vi at finde en ny dato.

Kirsten la Cour

Historisk Samfund for Sønderjylland

Styrelse:

Forretningsudvalg:

Formand: Forskningsleder, dr. phil. **Hans Schultz Hansen**, Østergade 14, 6392 Bolderslev. 4171 7401 (Rigsarkivet Aabenraa), hsh@sa.dk

Næstformand: Tidl. arkiv- og forskningschef, dr. phil. **Lars N. Henningsen**, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa, 7462 7617, larsnhenningsen@gmail.com

Kasserer: Tidl. områdedirektør **Arne Fredsted Jørgensen**, Mågen 53, 6270 Tønder, 7372 4417, ilaj5352@gmail.com

Sekretær: Cand.oecon. **Mogens Asmund**, Nørreløkke 5, 6200 Aabenraa, 4036 0938, moas@post.tele.dk

Journalist **Finn Bach**, Flensborgvej 26, 2.th., 6200 Aabenraa, 4068 2098, finn.bach@hotmail.com

Museumsinspektør **Lisette Juhl Hansen**, Museum Sønderjylland - ISL, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, 6537 0852, ljh@msj.dk

Arkiv- og forskningschef, ph.d. **Mogens Rostgaard Nissen**, Dansk Centralbibliotek, Flensborg, Postboks 528, 6330 Padborg, 0049 461 8697 190, mrr@dcbib.dk

Tidl. kommunikationschef **Kristian Pallesen**, Sletmarken 38, 6310 Broager, 6151 4788, pallesen6310@gmail.com

Tidl. forretningsfører **Henrik Posselt**, Langløkke 10, 6200 Aabenraa, 3029 5674, langlokke@bbsyd.dk

Styrelsesmedlemmer i øvrigt:

Overinspektør **Elsemarie Dam-Jensen**, Markledgade 20, 6240 Løgumkloster, 7474 5134, elsemariedamjensen@gmail.com

Museumsinspektør, ph.d. **Mikkel Leth Jespersen**, Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Aabenraa, 6200 Aabenraa, 7462 2645, mije@msj.dk

Afdelingschef, ph.d. **Axel Johnsen**, Stjernevej 27, 6300 Gråsten, 7172 5530, adjo@msj.dk

Overinspektør **Lennart S. Madsen**, Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev, 6100 Haderslev, 7452 7566, lema@msj.dk

Museumsinspektør **Anne Marie Overgaard**, Margrethevej 1, 6280 Højer, over@msj.dk

Arkæolog **Mette Pilgaard**, Katrinebjergvej 61, 2. th., 8200 Århus N, 8610 1753, bjoernsen12@gmail.com

Enhedsleder, adj. professor, dr.phil. **Carsten Porskrog Rasmussen**, Rodekær 1, 6200 Aabenraa, 6537 0851, cpr@msj.dk

Museumsinspektør, cand.mag. **René Rasmussen**, Nygade 36, 6270 Tønder, 7372 0006, renerasmussen@bbsyd.dk

Overinspektør, dr.phil. **Henrik Skov Kristensen**, Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, 7467 6557, henrik.skov.kristensen@natmus.dk

Kredsudvalgsformænd:

Haderslev: Sven-Erik Ravn, Hjartbro Byvej 11, 6541 Bevtoft, 7451 4648, svenerikravn@gmail.com

Aabenraa: Helge Søgaard, Skovhøj 14, 6200 Aabenraa, 2342 9488, hs.toften5@gmail.com

Sønderborg: Christian Bo Bojesen, Havbo 2, 6470 Sydals, 7441 5974, havbo2@stofanet.dk

Tønder: Jens Møller, Allégade 13, 6240 Løgumkloster, 3023 3590, jensmoller13@gmail.com

Sydslesvig: Kirsten la Cour, Gammelau 2, D-24980 Schafflund, 0049 463 9782 402, kirsten@lacourfamily.dk

Samfundets sekretariat og ekspedition:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, 7462 4683, hssdj@hssdj.dk - hjemmeside: www.hssdj.dk
Åbningstid for sekretariatet: Tirsdag og torsdag kl. 09.00-13.00.

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger:

Arkiv- og forskningschef, ph.d. Mogens Rostgaard Nissen, Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg, 0049 461 8697 190, mrr@dcbib.dk

Sønderjysk Månedsskrift:

Museumsinspektør Lisette Juhl Hansen, Museum Sønderjylland - ISL, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, 6537 0852, ljh@msj.dk

Skriftrækken:

Overinspektør, dr.phil. Henrik Skov Kristensen, Ørstedsgade 24,
6400 Sønderborg, 7467 6557, henrik.skov.kristensen@natmus.dk

Kredsbestyrelser:*Aabenraa kreds:*

Kredsformand **Helge Søgaard**, Skovhøj 14, 6200 Aabenraa,
2342 9488, hs.toften5@gmail.com

Kasserer **Iver H. Ottosen**, Runesvinget 39, 6330 Padborg, iverho@mail.dk

Sekretær **Lone Janfelt**, Jørgensgård 52, 6200 Aabenraa,
lonejanfelt@gmail.com

Tove Nørgård, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa,
tovenoergaard@yahoo.com

Peter Rastrup, Jørgensgård 47, 6200 Aabenraa, peter@rastrup.net

Bernd Larsen, Nørrehaven 23, 6230 Tinglev, bernd.larsen@mail.dk

H.C. Jørgensen, Gammeltoft 6, Holbøl, 6340 Kruså,
hcjurgensen@gmail.com

Jan Wittrup, Søndergade 9B, 6200 Aabenraa, janwittrup@hotmail.com

Haderslev kreds:

Kredsformand **Sven-Erik Ravn**, Hjartbro Byvej 11, 6541 Bevtøft,
7451 4648, svenerikravn@gmail.com

Kasserer **Gunnar Fink**, Hoptrup Hovedgade 131, 6100 Haderslev,
gunnar.fink@mail.dk

Kirsten Fynbo, Søndergade 34 E, 6630 Rødding,
kirstenfynbo@hotmail.com

Ellen Jensen, Persillegade 9, Rødding, ellenjensen@skodborg-net.dk

Inge Rogat Møller, Vonsbækvej 26, 6100 Haderslev, ingerogatm@live.dk

Sønderborg kreds:

Kredsformand **Christian Bo Bojesen**, Havbo 2, 6470 Sydals,
7441 5974, havbo2@stofanet.dk

Sekretær **Margrethe Iversen**, Farverløkke 33, 6310 Broager, mai@lhuset.dk

Svenn-Erik Outzen, Vester Søvej 11, 6430 Nordborg, buchoutzen@adr.dk

Anders Orris, Sønder Havnegade 10 st. tv., 6400 Sønderborg,
beosystem@hush.com

Hans Stengaard Jessen, Egernvej 1, 6400 Sønderborg,
stengaardjessen@mail.tele.dk

Tønder kreds:

Kredsformand: **Jens Møller**, Allegade 13, 6240 Løgumkloster, 3023 3590,
jensmoller13@gmail.com

Protokolfører **Marie Stærk**, Abterpvej 50, 6261 Bredebro,
nielsbock@mail.dk

Jens Lautrup, Overbyvej 4, 6520 Toflund, meldkjaer@mail.dk

Erik Sørensen, Leosalle 37, 6270 Tønder, leneoge@gmail.com

Sydslesvig kreds

Kredsformand **Kirsten la Cour**, Gammelau 2, D-24980 Schafflund,
0049 463 9782 402, kirsten@lacourfamily.dk

Næstformand **Henry Bohm**, Stiegacker 3, D-25821 Bredstedt,
henry_bohm@skoleforeningen.de

Kasserer **Sybilla Nitsch**, Breslauer Str. 11, D-25813 Husum,
sybilla_nitsch@skoleforeningen.de

Klaus Tolstrup Petersen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
Postboks 528, 6330 Padborg, ktp@dcbib.dk

Mogens Rostgaard Nissen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
Postboks 528, 6330 Padborg, mnr@dcbib.dk

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

RESULTATOPGØRELSE

	Regnskab 2019 kr.	Regnskab 2018 kr.
FORENINGSVIRKSOMHED		
<u>INDTÆGTER</u>		
Foreningskontingent og abonnement	526.695	527.565
Tilskud	252.572	214.276
Andre indtægter	141.570	308.716
	<u>920.837</u>	<u>1.050.557</u>
<u>UDGIFTER</u>		
Sønderjyske Årbøger	-136.912	-186.705
Sønderjysk Månedsskrift	-414.160	-394.148
Medlemsaktiviteter	-163.551	-324.318
	<u>-714.623</u>	<u>-905.171</u>
RESULTAT AF FORENINGSVIRKSOMHED	<u>206.214</u>	<u>145.386</u>
FORLAGSVIRKSOMHED		
Indtægter vedr. skrifter	474.467	337.729
Omkostninger vedr. skrifter	-230.077	-141.176
Lagerregulering	-9.264	-90.893
RESULTAT AF FORLAGSVIRKSOMHED	<u>235.126</u>	<u>105.660</u>
DÆKNINGSBIDRAG	441.340	251.046
Sekretariats- og styrelsesomkostninger	-293.330	-241.506
RESULTAT FØR RENTER	148.010	9.540
Renteindtægter og udbytte	21.541	132.151
Kursdifferencer m.v.	74.368	-189.901
ÅRETS RESULTAT	<u>243.919</u>	<u>-48.210</u>

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

BALANCE

	31.12.2019 kr.	31.12.2018 tkr.
AKTIVER		
Beholdning af skrifter	20.770	30
Debitorer	217.729	167
Tilgodehavende moms	0	0
Periodeafgrænsningsposter	724.199	621
Investeringsbeviser	2.141.027	2.067
Likvide beholdninger	1.009.061	844
AKTIVER I ALT	<u>4.112.786</u>	<u>3.729</u>
PASSIVER		
Ikke disponerede midler	1.881.527	
Fra årets resultat (243.919 - nyhensættelse IT)	143.919	2.025.446
<i>Hensættelser:</i>		
Den sønderjyske søfarts historie	500.000	
Kommende års udgivelser	350.000	850.000
NY hensættelse, IT-investeringer	100.000	100.000
EGENKAPITAL PR. 31. DECEMBER	<u>2.975.446</u>	<u>2.732</u>
Forudfaktureret kontingent	515.715	511
Skyldige omkostninger og periodeafgrænsning, i alt	504.055	387
Mellemregning med kredse	41.376	37
Skyldig moms m.v.	76.194	62
KORTFRISTET GÆLD	1.137.340	997
PASSIVER I ALT	<u>4.112.786</u>	<u>3.729</u>

Regnskabet for Historisk Samfund for Sønderjylland er revideret af Revisionscentret Aabenraa, Oluf Krag, samt den årsmødevalgte, interne revisor, Jørn Andersen. – Revisionen har ikke givet anledning til bemærkninger og er underskrevet af begge revisorer i marts 2020.

Regnskabet er godkendt på foreningens ordinære årsmøde den 3. oktober 2020.